

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 4 (52), 2023

Харків 2023

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 4 (52) 2023

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

Ідентифікатор медіа № R30-01721

(Рішення від 26.10.2023 р. № 1146)

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Редакційна колегія:

І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; А. В. Доронін, д-р екон. наук, проф.; В. П. Гатило, канд. екон. наук; В. Драшкович, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); І. Душек, Ph.D. in Economic (*Чехія*); Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблудська, д-р екон. наук, проф.; О. О. Зеленко, д-р екон. наук, проф.; Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); В. В. Лебедченко, канд. екон. наук; М. Ю. Манухіна, канд. екон. наук, доц.; С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); Д. С. Ревенко, д-р екон. наук, доц.; І. О. Самойленко, д-р екон. наук, доц.; Л. Стемплєвська, Ph.D. in Economic (*Польща*); М. С. Татар, канд. екон. наук, доц.; О. В. Тофанюк, канд. екон. наук, доц.

Відповідальний за випуск: Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 5 від 27 грудня 2023 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 5 від 28 грудня 2023 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2023

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2023

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В. Чого чекати від року Дракону? _____	5
---	---

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• *Економіка*

Kolisnichenko P., Konieczny G., Homon N. Mental, social and economic well-being _____	6
Плєтньов М. В., Вахлакова В. В. Попередня оцінка спроможності громад та районів Луганської області після деокупації _____	13
Потелешенко П. В. Міжнародна торгівля зброєю в контексті технологічних інновацій _____	18
Hassiba Hadouga The impact of small and medium industries on economic growth of the United Arab Emirates _____	26

• *Облік і оподаткування*

Калінеску Т. В., Перепелиця Ю. Г. Організація контролю дебіторської заборгованості авіаційних підприємств в умовах антикризового управління _____	34
--	----

• *Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок*

Sultanova R. Transformation of the structure of the currency control system in the digital economy of Azerbaijan _____	41
Зейнієв Т. Г., Земелюхіна А. О. Інструменти підвищення ефективності фінансового управління активами та пасивами підприємства _____	47
Ліхоносова Г. С. Доцільність регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення в умовах фінансової турбулентності _____	52

• *Менеджмент*

Alekperova F., Mammadova V. Analysis factors of the external environment for civil aviation _____	60
Головаш Б. Е., Головаш Л. В. Чернявська Ю. Б. Проект Rail Baltica як складова реалізації євроінтеграційної стратегії України _____	66

• *Готельно-ресторанна справа*

Зеленко О. О., Сергієнко К. В. Формування екологічної відповідальності провайдерів послуг гостинності на засадах соціального діалогу _____	72
---	----

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Оптимізація мережі закладів вищої освіти в Україні _____	79
--	----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____	81
Перелік рецензентів поточного випуску журналу _____	83

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Tetyana Calinescu
What to expect from the year of the Dragon? _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Kolisnichenko P., Konieczny G., Homon N.
Mental, social and economic well-being _____ 6

Plietnov M., Vakhlakova V.
Preliminary assessment of the capacity of communities and districts Lughan region
after deoccupation _____ 13

Poteleshchenko P.
International Arms Trade in the Context of Technological Innovation _____ 18

Hassiba Hadouga
The impact of small and medium industries on economic growth of the United Arab Emirates ____ 26

• *Accounting and taxation*

Calinescu T., Perepelytsia Yu.
Organization of control the account receivable of aviation enterprises in the condition of anti-crisis
management _____ 34

• *Finance, banking, insurance and the stock market*

Sultanova R.
Transformation of the structure of the currency control system in the digital economy of Azerbaijan __ 41

Zieiniiev T., Zameliukhina A.
Tools improve the efficiency of financial management of assets and liabilities of the enterprise ____ 47

Likhonosova G.
The feasibility of regulating homeostasis of socio-economic rejection in financial turbulence _____ 52

• *Management*

Alekperova F., Mammadova V.
Analysis factors of the external environment for civil aviation _____ 60

Holovash B., Holovash L., Chernavska Y.
The Rail Baltica project as a component of the implementation of the European integration
strategy of Ukraine _____ 66

• *Hotel and restaurant business*

Zelenko O., Sergiienko K.
Formation of environmental responsibility of hospitality service providers on the basis of social
dialogue _____ 72

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

Optimization of the network of higher education institutions in Ukraine _____ 79

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 81

The list of reviewers of the journal's current issue _____ 83

REQUIREMENTS

the content and the articles to scientific production journal
"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

Чого чекати від року Дракону?

Завершується 2023, де населення звикло вже до повітряних тривог, обстрілів і вдячні працівникам енергетичного сектору та зв'язку, що цю зиму населення зі світлом, маємо постійний інтернет і мобільний зв'язок з усім світом. Так, дійсно, хотілось би вже повернутися в свої міста Луганської, Донецької області та Криму, проте маємо розуміти якою кров'ю нашим воїнам дається кожен крок руху вперед та повернення територій... Тож віримо і сподіваємось, що саме наступний рік Дракону буде більш успішним для всіх, бо по всім східним прогнозам – це рік зеленого дерев'яного Дракона, який обіцяє нові перспективи, можливості розвитку, благополуччя та мир! Досягти поставленої мети зможуть лише ті, хто не лінується рухатися в потрібному напрямку. Окрім того, він буде підтримувати сміливих, завзятих підприємців, а значить всі ми вже можемо розпочинати планувати своє майбутнє, розробляти цікаві проєкти і не забувати про істинні традиції, увагу до свого минулого досвіду, атмосферу тепла й любові, яка має супроводжувати нас на цьому шляху, не зважаючи на морозну погоду за вікном чи похмурий ранок. Ми маємо дбати один про одного, проростати своїм корінням в ті святі справи, які кожен робить на своєму місці, надавати паростки новому життю, відбудовувати свою країну, дбати про її безпеку і стійкість, об'єднуватись та розуміти, що ніхто, окрім нас самих нам не допоможе! Тож гуртуємось для розв'язання проблем, які сьогодні існують в освіті, науці, вихованні патріотизму, поважного відношення до суспільних цінностей.

Напередодні Нового Року хочеться побажати усім нашим авторам, читачам, прихильникам та опонентам бути оптимістами, вірити у те добре, щире, вічне, що несе завжди наша українська освіта, бути міцними і стійкими до всіх перепонів, які можуть виникати на шляху до впровадження сучасних підходів, механізмів та інструментів в освітянській діяльності, реформ, які кожен рік відбуваються у приймальних компаніях та фінансуванні наукових проєктів. Здоров'я всім, терпіння, благополуччя і невичерпаної життєвої енергії. Ми беззаперечно переможемо, бо добро завжди перемагає зло! Та й ми того варті, тому що є нащадками козацького роду, якому немає і не може бути переводу!

Головний редактор науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»

Тетяна КАЛІНЕСКУ

УДК 330.342.3

JEL Classification: O31, O35

KOLISNICHENKO P.¹, KONIECZNY G.², HOMON N.³

MENTAL, SOCIAL AND ECONOMIC WELL-BEING

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.01>

Formulation of the problem. The issue of well-being is a constantly important issue for the existence of humanity in terms of its components. The ideology of the dominance of the "mother" model increasingly appears as a marked kind of animation, becoming at the same time a universally recognized priority and a cultural and "status" compulsion related to the quality of life. *The purpose of the article* is to determine the interdisciplinary principles of well-being in terms of its mental, social and economic components. The subject of research is the conceptual foundations of mental, social and economic well-being. *Research methods:* analysis and synthesis, comparison, grouping and analogies. *Presenting main material.* The article reveals the authors' reflections on well-being. Arguments and reasons are presented to confirm the principle of equal opportunities in access to social and economic benefits of individuals, which in turn predict their mental well-being. Issues related to well-being in the above dimensions will be considered in the context of the need for changes that are introduced in social life through, among other things, man's opus magnum, which is the phenomenon of globalization. The issue of well-being and, as a result, happiness is presented as a subject of interdisciplinary analysis carried out by representatives of many scientific disciplines, including philosophy, psychology, sociology, economics and ethics. Different interpretations of approaches to well-being and well-being are presented. The essence of the concept of well-being in the system of related concepts, such as wealth, standard of living, quality of life, economic well-being and social well-being, is revealed. Attention is focused on socio-economic well-being, which is revealed in the context of the implementation of the above-mentioned principle of equal opportunities in access to benefits related to the spheres of mental, social and economic components. *Originality and practical significance* of the research. The practical value of the research lies in the fact that the obtained results deepen in the conditions of globalization and consist, among other things, in supporting poor countries and equalizing differences in the income levels of citizens of different countries. Access to and use of even basic economic goods and services is critical to the integration of members of modern society. *Research conclusions.* In the conditions of deepening globalization, the problem of economic and social well-being takes on a new expression. On the one hand, it will be economic alienation, and on the other - alienation in the social sphere. It should be remembered that economic and social exclusion (caused, among other things, by low income or even no access to the labor market, inability to meet certain needs, services, etc.) is closely related to mental well-being. Therefore, the modern world must face the problem of economic and social inequality and organize social life in such a way that it promotes the development of all people as much as possible, i.e. "pro

¹ **Колісніченко Пауліна Тимофіївна**, канд. екон. наук, доцент, проректор з міжнародного співробітництва, Академія прикладних наук (WSHIU), м. Познань, Польща.

Kolisnichenko Paulina, Ph.D. of Economic Sciences, Associate Professor, Vice Rector for International Cooperation, WSHIU Academy of Applied Sciences, Poznan, Poland.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6730-1236>

e-mail: paulina.kolisnichenko@wshiu.pl

² **Конечний Гжегож**, д-р соціальних наук, ректор WSHIU Academy of Applied Sciences, Познань, Польща.

Konieczny Grzegorz, Doctor of Social Science, Rector of WSHIU Academy of Applied Sciences, Poznan, Poland.

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6337-9738>

e-mail: rektorat@wshiu.pl

³ **Гомон Наталія**, магістр, молодший науковий співробітник кафедри української та іноземних мов, Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна.

Homon Nataliia, Master's degree, Junior Researcher of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Nation University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9359-073X>

e-mail: laborant_inoz@ukr.net

publico bono", which in turn will contribute to the equalization of their mental well-being.

Key words:

well-being, mental well-being, social well-being, economic well-being.

ПСИХІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ДОБРОБУТ

Постановка проблеми. Питання благополуччя є постійно важливим питанням для існування людства розрізі його складових. Ідеологія домінування моделі «мати» все більше видається позначеною своєрідною анімацією, стаючи водночас загальноновизнаним пріоритетом і культурним і «статусним» примусом, пов’язаним з якістю життя. *Мета статті* – визначити міждисциплінарні засади благополуччя у розрізі його психічного, соціального та економічного складових. *Предмет дослідження* – концептуальні засади психічного, соціального та економічного благополуччя. *Методи дослідження:* аналізу та синтезу, порівняння, групування та аналогій. *Виклад основного матеріалу.* У статті розкрито роздуми авторів про добробут. Наведено аргументи та причини для підтвердження принципу рівних можливостей у доступі до соціальних та економічних благ індивідів, які, у свою чергу, передбачають їхнє психічне благополуччя. Питання, пов’язані з добробутом у вищезазначених вимірах, розглядатимуться в контексті необхідності змін, які вносяться в суспільне життя через, серед іншого, *opus magnum* людини, яким є феномен глобалізації. Питання благополуччя і, як наслідок, щастя представлено в якості предмета міждисциплінарного аналізу, який здійснюють представники багатьох наукових дисциплін, зокрема філософії, психології, соціології, економіки та етики. Представлено різність трактування підходів до благополуччя та добробуту. Розкрито сутність поняття добробуту у системі споріднених понять, таких як багатство, рівень життя, якість життя, економічне благополуччя та соціальне благополуччя. Акцентовано увагу на соціально-економічному благополуччі, який розкрито у контексті реалізації вищезазначеного принципу рівних можливостей у доступі до благ, пов’язаних зі сферами психічного, соціального та економічного складових. *Оригінальність і практична значущість дослідження.* Практична цінність дослідження полягає у тому, що отримані результати поглиблюються в умовах глобалізації та полягають, серед іншого, у підтримці бідних країн і вирівнювання відмінностей у рівнях доходів громадян різних країн. Доступ і використання навіть основних економічних товарів і послуг мають вирішальне значення для інтеграції членів сучасного суспільства. *Висновки дослідження.* В умовах поглиблення глобалізації проблема економічного та соціального добробуту набуває нового виразу. З одного боку, це буде економічне відчуження, а з іншого – відчуження в соціальній сфері. Слід пам’ятати, що економічне та соціальне відчуження (спричинене, серед іншого, низьким доходом або навіть відсутністю доступу до ринку праці, нездатністю задовольнити певні потреби, послуги тощо) тісно пов’язане з психічним благополуччям. Отже, сучасний світ має зіткнутися з проблемою економічної та соціальної нерівності та організувати соціальне життя таким чином, щоб воно максимально сприяло розвитку всіх людей, тобто «pro publico bono», що в свою чергу сприятиме вирівнюванню їх психічного благополуччя.

Key words:

добробут, психічне благополуччя, соціальне благополуччя, економічне благополуччя.

Formulation of the problem. The issue of well-being is a very important (nontemporal) issue for our functioning from the point of view of human existence. Almost every day we problematize the components of well-being, therefore they become the leading actor in the axis of our lives. The discussed topic is important because the so-called the ideology of the “have”-model domination increasingly seems to be characterized by a kind of animation, becoming at the same time a universally accepted priority and a cultural and “status” compulsion related to the quality of life.

Issues related to well-being in its various dimensions are non-temporal, because in my opinion, the satisfaction of human needs (mental, social or economic ones) determines the sense of happiness. According to T. Hobbes, an English

baroque philosopher, “it refers to the possibility of fulfilling human desires in every era” [15]. It is worth mentioning in this context that in the 20th century, the most comprehensive collection on the concept of happiness was prepared by W. Tatarkiewicz, one of the greatest philosophical minds of the 20th century, in his work *Treatise on Happiness*.

The principle of equal opportunities in access to social and economic goods became my inspiration for reflections on well-being. Therefore, in this essay, the author will mention the most important arguments and reasons for validating the principle of equal opportunities in access to social and economic goods of individuals, which in turn imply their mental well-being. Moreover, issues related to well-being in the above dimensions will be

considered in the context of the necessity of changes introduced into social life due to, among others, human's opus magnum, which is the phenomenon of globalization.

For the purposes of this study, the authors will allow themselves a huge shortcut (justified by editorial requirements) in explaining the most important concepts and terms used in this essay, and at the same time will clarify the area of their considerations.

Issues of well-being and, consequently, happiness are the subject of interdisciplinary analyses, in particular undertaken by representatives of many scientific disciplines, including: philosophy, psychology, sociology, economics and ethics.

Analysis of recent research and publications. The first problem encountered while preparing to write this essay was defining well-being. The controversy surrounding this concept is primarily related to its complexity and differences in the interpretation of its rudimentary dimensions. According to the analyses, the literary concept of well-being is often identified with welfare (e.g. S. Kot 2000, D. G., Blanchflower and J. Oswald, 2000). The conducted analyzes show that both of these concepts primarily refer to the income or possessions of an individual or group (material approach). Therefore, it can be a rudimentary determinant of happiness. This position is strongly emphasized by, among others, economic sciences. This belief clearly appears in the publication of R. Wilkinson and K. Pickett: *The Spirit of Equality. Why equality is better for everyone*, 2011). In addition, an in-depth analysis of such works by the French sociologist Pierre Bourdieu as: *Practical Reason; On the theory of action* (2009), *Sociology in Question*, Sage Publications (1995), allows us to state with a high degree of assertion that the components of well-being - using Bourdieu's expression - may also be socially distinctive features. In turn, welfare is usually a subjective issue that does not refer to a material approach. This position is shared by, among others, Diener, who states in one of his works that "well-being means an individual feeling of happiness and satisfaction with life. The assessment of well-being is usually subjective (subjective well-being (SWB)) and is based on two categories: on the examination of experiences of pleasure and pain and the mentioned satisfaction with life [5].

After thoroughly analyzing the literature, I consider it inappropriate to equate well-being with welfare. Therefore, I will refer my

considerations about welfare to the economic and social spheres. However, the concept of well-being will be focused on the mental sphere. The above thesis is more justified in the context of the methodology of calculating welfare and well-being. According to references, the above-mentioned dimensions of well-being are assessed through objective (quantitative, measurable) indices, the so-called "hard" ones (e.g. indices determining volume and quality). In turn, mental well-being refers to a subjective assessment (qualitative, unmeasurable), related to, for example, lifestyle. That is why welfare should not be equated with well-being. These issues are highlighted, among others, by: D. Phillips (2006), E. Diener and E. Suh (1999).

Turning now to the definition of the concept of well-being, it should be mentioned that several terms are associated with this concept, such as: wealth, standard of living, quality of life, economic well-being and social well-being. The above terms are often used as synonyms, which in my opinion is a subjective error [9].

N.G. Markiv and M.P. Taylor state that well-being "...is the degree to which a person feels happy or satisfied with life [11]. In turn, A. Sen notes that "The well-being of a given person can be understood as his quality of life (...), life is a set of "functionings" which can be very diverse, ranging from such elementary as proper nutrition, enjoying good health (...), to more complex achievements, such as participation in social life"[16]. Therefore, each of the "functionings" creates the specific well-being of each individual.

In turn, in ethics and normative economics, well-being is determined through an ethical assessment of the life or condition of a given entity [18].

The purpose of the article is to determine the interdisciplinary principles of well-being in terms of its mental, social and economic components. The subject of research is the conceptual foundations of mental, social and economic well-being.

Presentation of the main research material. When analyzing the definition of economic well-being, it most often refers to material goods, their distribution, and, above all, to the income and financial situation of an individual, group, etc. B. Kasprzyk and A. Kasprzyk in one of their works confirm the above conclusions: The category of material situation has direct relationship with income, which is a certain dimension of a person's

resource stream. This stream means the currently achieved level of income, as well as all types of property understood as the so-called wealth. Hence, the financial situation should be treated as a simplified level of well-being [8]. In turn, E. Aksman defines economic well-being as the level of real income and wealth (the level of total expenses, i.e. consumption of goods and services, is assumed) [1].

The concept of well-being refers not only to the economic sphere, but also to the social sphere. Since the concept of well-being was enriched with this category, it has been one of the most frequently discussed and problematized issues in scientific and journalistic discourse. The elements of social well-being are:

- freedom, incl. words, criticism, print, choice of: worldview, confession, profession, associations of political orientation or national affiliation, and no discrimination;
 - justice, which means, among others: equal application of legal and moral standards to everyone and reliable, non-biased conflict resolution;
 - internal security, which means the maximum possible reduction of any threats within the state community, and external security, which means the maximum possible reduction of any threats to society and the state from the foreign environment;
 - scientific, technical, educational, managerial and moral progress contributed by society to the global achievements of civilization.
- employment security, price stability,
 - ensuring health care, social security), level of knowledge and education, lifestyle [1].

To sum up this part of the considerations, it should be stated that both economic and social well-being are constitutive features of the so-called economics of well-being, which include: a well-functioning economy, a desired level of economic and social well-being, the efficient allocation of scarce resources, and a fair distribution of wealth [12].

It must be admitted that quality of life is definitely a subjective category, difficult to measure. It is broadly understood as the level of satisfaction an individual receives as a result of the consumption of goods and services purchased on the market, consumption of public goods, forms of spending free time and other characteristics of the environment (material and social) in which he or she is located. In other words, the quality of life, including the economic and non-economic dimensions, is the

degree of human satisfaction with one's existence.

According to J. Czapiński, well-being is additionally determined by a person's will to live and satisfaction with particular areas of his or her life, e.g. private life, including social life, work, health or housing conditions. However, these factors are related to a much broader quality of life, assessed mostly objectively (through the analysis of statistical data). The recurring categories of quality of life measured by the most popular indices are: physical and emotional health, health behaviors, access to basic goods, education, natural environment, work, income, subjective evaluation of life and gender equality.

Moving on to the merits of the matter, I would like to emphasize that in terms of social and economic well-being, the above-mentioned principle of equal opportunities in access to goods related to the above-mentioned areas should apply. Fulfillment of this principle, in turn, implies equalization of the mental well-being of individuals. The above conclusions are reflected in the literature. It is worth mentioning here, among others, M. Noyak, who in his book "Christianity, democracy, capitalism" talks about the concept of the so-called democratic capitalism, based mainly on Abraham Lincoln's idea that "all men are created equal"[14].

Therefore, every person should have equal opportunities for economic development, obtaining specific material goods and becoming rich. Moreover, every state unit should have equal access to the so-called social gains, among others access to education, health care, labor market, various types of services and meeting the very current issue related to security. Implementation of the so-called distributive justice would be a guarantor that would equalize individuals' access to economic and social well-being. This state of affairs, as I mentioned earlier, is the spiritus movens of mental comfort, i.e. mental well-being. Of course, taking into account Lincoln's idea that all people are equal, one must be aware of the subjective feelings of an individual, especially their mental well-being.

In today's, seemingly very "progressive times" and in the era of democratic capitalism, this idea could be justified. However, as numerous examples taken from social reality show, discrimination still occurs. It can be noticed, among others, when hiring employees, primarily due to skin color, gender, age, religion, class, political views, disability or appearance. It

already appears during job interviews, when unethical questions are asked.

Although common norms and standards are defined to counteract this unfavorable phenomenon, they are not effective enough to completely eliminate it. Therefore, companies that try to operate in accordance with basic ethical principles are looking for new, innovative, and sometimes slightly controversial solutions in this area. One of them is the so-called compensating effect. G. Chryssides mentioned it in his book "Introduction to business ethics". Its essence is for the company to take steps [14], which aim to help groups that are particularly discriminated against, e.g. on the labor market. An example of such activities may be organizing special programs for discriminated groups (sending employees to courses and interpersonal training), which will allow them to increase their self-confidence.

The method of compensatory action has both many opponents and supporters. The main argument against its use is the statement that "entrepreneurs who use positive discrimination in favor of certain groups may be accused of using exactly the same type of discrimination to which they were allegedly opposed". Supporters of this method counter the attacks by putting forward unconvincing counter-arguments. One of them is the view that men should take responsibility for the advantage they have in society, therefore "compensatory action is a type of sanction imposed on those groups that have traditionally dominated in the spheres with the greatest power". Another argument is the statement that the so-called positive discrimination will equalize women's opportunities in the labor market, provide them with much better prospects and at the same time contribute to gender equality. Another way to eliminate discrimination in the workplace is to "set certain quotas for the employment of particular categories of employees". This involves assigning predetermined limits, most often expressed in percentages, for admitting socially discriminated groups.

Of course, these programs also face some obstacles. One of them may be the emergence of a situation in which employees are hired not based on their skills and qualifications, but to fill the planned quota.

The methods of combating discrimination at work presented above have both advantages and disadvantages. However, a positive aspect should seem to be the fact that ethical companies are constantly improving them so that, as it is

emphasized in the Universal Declaration of Human Rights, "every person, regardless of any differences, has the right to equal pay for equal work" [4].

However, the fact that even in countries with the highest level of welfare there are significant areas of poverty proves the ineffectiveness of this policy or – in the case of effective social policy – a specific understanding of welfare. Economic inequality is also observed in every society. Finally, regardless of the sources of these inequalities, they may be perceived by society as fair or unfair. In-depth scientific reflection on well-being, inequality and distributive justice seems necessary.

From a sociological perspective, lifestyle can be related to classes, levels, groups and social units, so we can talk about, for example, a specific lifestyle which, using Bourdieu's expression is a distinctive, status and prestigious value" [10] for the given social categories.

Conclusions and prospects for further research. There is an opinion that equality is an "empty idea", an "empty form that has no content". Nevertheless, I believe that equal access to economic and social goods is a necessary condition for individuals to achieve psychological well-being. Unfortunately, in every country in the world there is a group of people having significant difficulties in accessing or using the above-mentioned goods. These difficulties are strongly related to the phenomenon of social exclusion.

An opportunity to implement the discussed principle could be civilizational changes, the technological and IT revolution, and, above all, globalization processes. They include, among others: economic sphere. The idea of globalization also draws attention to the issues of free flow of capital, goods and services between countries of the world. In turn, the social sphere indicates the building of one social world. Therefore, we can say that globalization is about economic and social integration (solidarity) of the world. However, we should remember that globalization does not only bring benefits. A derivative of globalization in the international dimension (macro approach) is the widening development gap and differences in living standards between highly industrialized countries and countries that were recently classified as the Third World. Another important consequence of globalization is the deepening of income disparities and social inequalities at the scale of individual nation states (micro approach). Increasing economic competition is

pushing many groups to the margins of social life (e.g. the unemployed, immigrants). New forms of “exclusion” [17], poverty and social pathology are emerging, which pose a serious challenge to contemporary social policy.

B. Holyst draws attention to the above mentioned problems, resulting from exclusion. He states that the effects of social exclusion include: (...) the creation of organizations dealing in people smuggling (...), an increase in begging and vagrancy (...), the emergence of usually petty criminal crimes committed by foreigners (...), the emergence and development of organized crime of an ethnic nature (drugs, racketeering, money laundering, sex business, trafficking in women and children and others) (...) [7].

E. Currie also shares the above thesis, writing that “(...) the increase in social exclusion has a negative impact on the life of local communities, which suffer from the loss of permanent income of their members, the constant flow of residents and the weakening of the cohesion of the environment. Excluded people are unable to achieve the economic status and level of consumption promoted in society through legally available means. According to the above-mentioned researcher, bypassing legal - and choosing illegal - means of achieving a goal is the most harmful aspect of the relationship between social exclusion and crime [6].

The problem of economic and social well-being therefore takes on a new expression. On the one hand, it will be economic exclusion, and on the other hand, it will be exclusion in the social sphere. It should be remembered that economic and social exclusion (caused, among others, by low income or even lack of access to the labor market, inability to meet specific needs, services, etc.) is strongly related to mental well-being. Access and use of even basic economic goods and services are crucial for the integration of members of modern society.

In modern conditions of orientation towards the achievement of the Sustainable Development Goals, the opposite process to social alienation, namely, social involvement is realized to a greater extent through the spread of social responsibility practices in socio-economic systems of various levels [19].

To sum up, it can be concluded that globalization ideas involving, among others, to support poor countries and equalize differences in the income levels of citizens from different countries, however, seem to remain only in the sphere of theory. In practice, the rich become richer and the poor become poorer. The

following words of R. Marx should be a confirmation of the existing disproportions: “A billion people in the world today live in extreme poverty; they have to survive on less than a dollar a day, which means their biological existence is directly threatened. If we conventionally set the obvious poverty line at less than two dollars a day per person, the number of those who must live below this line is estimated at over two and a half billion. This dramatic poverty of so many people can be contrasted with the equally dramatic wealth of few others” [13].

The existing antagonisms may be the spiritus movens of the rebellion of people characterized by low economic and social well-being against the “epidemic of loneliness” described by A. Toffler [20]. Therefore, today's world must face the problem of economic and social inequalities and organize social life in such a way that it is as conducive to the development of all people as possible, i.e. “pro publico bono”, which in turn will contribute to equalizing their mental well-being. Otherwise, as one of the most outstanding philosophers of the 20th century, Karl R. Popper [3], writes in his work entitled *The Misery of Historicism*: “(...) neither science nor any other method will allow us to predict the course of the future history”.

Література

1. Aksman E. *Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995-2007*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
2. Armstrong M. *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Oficyna Ekonomiczna*. Kraków. 2000.
3. Borkowski R., Sens Historii, [w]: Borkowski R. *Konflikty współczesnego świata*. Kraków, 2001.
4. Chryssides G., Kaler J. H., *Wprowadzenie do etyki biznesu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016.
5. Diener E. Subjective well - being. *Psychological Bulletin*. 1984. №95 (3).
6. Giddens A., *Socjologia*. Warszawa, 2007.
7. Hołyst B. *Kryminologia*, Warszawa: Wyd. IX, 2007.
8. Kasprzyk B., Kasprzyk A., *Obiektywny i subiektywny poziom dochodów gospodarstw domowych woj. podkarpackim w 2008 r. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno ekonomicznej*, red. M.G. Woźniak. Rzeszów: Wyd. UR, 2009.
9. Kot S., Maławski A., Węgrzecki A. (red.), *Szerokie ujęcia definicyjne dobrobytu z perspektywy ekonomicznej i także*

pozaekonomicznej. *Dobrobyt społeczny, nierówności i sprawiedliwość dystrybucyjna*, Kraków: Wyd. AE w Krakowie, 2004.

10. Lenartowicz M., *Klasowe uwarunkowania sportu z perspektywy teoretycznej Pierre'a Bourdieu. Kultura i społeczeństwo*. 2012. № 3.

11. Mankiw N.G., Taylor M.P. *Mikroekonomia*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2011.

12. Marciniak S. *Makro- i mikroekonomia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013.

13. Marx R. *Kapitał-Mowa w obronie człowieka*. Kraków, 2009.

14. Noyak M., *Chrześcijaństwo, demokracja, kapitalizm*. Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów. Warszawa: Wyd. „W drodze”, 1993.

15. Ryan R.M., Deci E.L. On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic research. *Annual Review of Psychology*. 2001.

16. Sen A., *Nierówności. Dalsze rozważania*. Kraków: Wydawnictwo Znak; Fundacja im. Stefana Batorego, 2015.

17. Sharma S. K., *Socio-Economic Impacts and Influences of E-Commerce in a Digital Economy* [Global Economy: Impacts, Influences, and Challenges, (red.) H. S. Kehal, V. P. Singh, Idea Group Publishing, Singapore 2005.

18. Sumner L.W., *Welfare, Happiness, and Ethics*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

19. Ушенко Н., Близнюк В., Дніпров О., Рідель, Т., Курбала Н. Стратегічні пріоритети формування соціальної відповідальності бізнесу, питання підприємництва та сталого розвитку. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2021. № 8(4), P. 641-653.

20. Toffler A., *Trzecia fala*. Poznań, 2006.

21. Western P., The Empty Idea of Equality. *Harvard law Review*. 1982 № 95.

References

1. Aksman, E. (2010). *Redistribution of income and its impact on social well-being in Poland in 1995-2007*. Warsaw: University of Warsaw.

2. Armstrong, M. (2000). Human resources management. *Oficyna Ekonomiczna*, Kraków.

3. Borkowski, R. (2001). *Sens Historii. Conflicts of the contemporary world*, Kraków.

4. Chryssides, G., Kaler, J. H. (2016). *Introduction to business ethics*. Warsaw: PWN Scientific Publishing House.

5. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3).

6. Giddens, A. (2007). *Socjologia*. Warszawa.

7. Hołyst, B. (2007). *Criminologia*. Warsaw: Ed. IX.

8. Kasprzyk, B., Kasprzyk, A. (2009). Objective and subjective level of household income in the province. *Podkarpackie in 2008. Social inequalities and economic growth in the context of socio-economic cohesion*. Rzeszów.

9. Kot, S., Malawski, A. and Węgrzecki, A. (2004). Broad definitions of well-being from the economic and also non-economic perspective. *Social well-being, inequalities and distributive justice*. Kraków.

10. Lenartowicz, M. (2012). Class conditions of sport from the theoretical perspective of Pierre Bourdieu. *Culture and society*, 3.

11. Mankiw, N. G., Taylor, M. P. (2011). *Microeconomics*. Warsaw: Polish Economic Publishing House.

12. Marciniak, S. (2023). *Macro- and microeconomics*. Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN.

13. Marx, R. (2009). *Capital – Speech in Defense of Man*. Kraków.

14. Noyak, M. (1993). *Christianity, democracy, capitalism*. Warsaw: Publishing House of the Polish Province of the Dominicans, Ed. "On the road".

15. Ryan, R.M., Deci, E.L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic research. *Annual Review of Psychology*.

16. Sen, A. (2015). *Inequalities. Further considerations*. Kraków: Znak Publishing House; Foundation Stefana Batorego.

17. Sharma, S. K. (2005). *Socio-Economic Impacts and Influences of E-Commerce in a Digital Economy* [Global Economy: Impacts, Influences, and challenges, (eds.) H. S. Kehal, V. P. Singh, Idea Group Publishing, Singapore.

18. Sumner, L.W. (1996). *Welfare, Happiness, and Ethics*. Oxford: Clarendon Press, Oxford.

19. Ushenko, N., Blyzniuk, V., Dniprov, O., Ridel, T. and Kurbala, N. (2021). Strategic priorities for the formation of social responsibility of business. *Entrepreneurship and Sustainability*, 8(4), 641-653. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.4\(39\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.4(39))

20. Toffler, A. (2006). *Trzecia fala*, Poznań.

21. Western, P. (1982). The Empty Idea of Equality. *Harvard law Review*, 95.

Стаття надійшла

до редакції : 20.08.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 29.09.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Kolisnichenko P., Konieczny G., Homon N. Mental, social and economic well-being. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4 (52). С. 6–12.

УДК 332
JEL Classification: L1

ПЛЕТНЬОВ М. В.¹, ВАХЛАКОВА В. В.²

ПОПЕРЕДНЯ ОЦІНКА СПРОМОЖНОСТІ ГРОМАД ТА РАЙОНІВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.02>

Постановка проблеми. Широкомасштабна агресія РФ проти України на початку 2022 року привела до того, що вся Луганська області окупована, а Донецька область – наполовину. Проте проблематика оцінювання спроможності громад та районів після деокупації актуалізувалася. Це пов’язано з тим, що на оцінку впливає багато факторів, серед яких головний – численність населення, яке повернеться після деокупації на ті території. *Метою статті* є обґрунтування розрахунків попередньої оцінки спроможності територіальних громад та районів Луганської області після деокупації. *Методи, використані в дослідженні:* компаративного аналізу, деталізації та узагальнення, групування. *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що після деокупації Луганської області не залишиться спроможних територіальних громад через знелюднення цих територій. *Виклад основного матеріалу:* Для попередньої оцінки спроможності територіальних громад та районів Луганської області після деокупації використано три критерії (показники): чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади; чисельність учнів; частка працездатного населення. Прораховано сценарії зменшення чисельності населення та відповідно частки населення працездатного віку після деокупації. Оптимістичний сценарій, це той варіант, коли повернеться понад 70% населення, більшість з якого працездатного віку (понад 70%), найбільш реальний сценарій - повернення приблизно 50% населення (частка населення працездатного віку від 70 % до 30%), і песимістичний сценарій, це коли повернеться менше ніж 30% населення, серед якого працездатний вік мають менше як 30%. За результатами розрахунків визначено кількість спроможних громад та районів після деокупації. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягають у визначенні кількості спроможних громад та районів за оптимістичним та песимістичним сценарієм. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* За результатами оцінювання визначено, що за оптимістичним сценарієм в Луганській області після деокупації залишиться 26 спроможних громад та 7 районів, а за песимістичним сценарієм 18 громад та 4 району. Проте ймовірніше буде реальний сценарій, тобто це ситуація між оптимістичним та песимістичним сценаріями. *Подальші дослідження* лежать в площині детального аналізу реального сценарію формування спроможних громад та районів на території Луганської області після деокупації до кордонів 1991 року.

Ключові слова:

попередня оцінка, спроможність, територіальна громада, район, область, компаративний аналіз, сценарій

PRELIMINARY ASSESSMENT OF THE CAPACITY OF COMMUNITIES AND DISTRICTS LUGHAN REGION AFTER DEOCCUPATION

Formulation of the problem. The large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine at the beginning of 2022 led to the fact that the entire Luhansk region is occupied, and the Donetsk region is occupied by half. However, the issue of assessing the capacity of communities and districts after de-

¹ Плетньов Михайло Васильович, канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Київ, Україна.

Plietnov Mykhailo, Ph.D. in Technical Sciences, Associated Professor of the Economy Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8482-9419>

e-mail: mikhailvpletnev@gmail.com

² Вахлакова Вікторія Володимирівна, канд. екон. наук, доцент кафедри економіки і підприємництва, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Київ, Україна.

Vakhlakova Viktoriia, Ph.D. of Economic Sciences, Associated Professor of the Economy Department East Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4991-9996>

e-mail: vaxlakovavvv@gmail.com

occupation became relevant. *This is due to the fact that the assessment is influenced by many factors, the main one of which is the population that will return to those territories after de-occupation.* The purpose of the article is to substantiate the calculations of the preliminary assessment of the capacity of territorial communities and districts of the Luhansk region after deoccupation. *Methods used in the research:* comparative analysis, detailing and generalization, grouping. *The hypothesis of the study* was the assumption that after the deoccupation of Luhansk region, there will be no viable territorial communities due to the depopulation of these territories. *Summary of the main material:* Three criteria (indicators) were used for the preliminary assessment of the capacity of territorial communities and districts of Luhansk region after de-occupation: the number of people permanently living in the territory of a capable territorial community; the number of students; share of the working population. The scenarios of the decrease in the number of the population and, accordingly, the share of the population of working age after deoccupation have been calculated. The optimistic scenario is the option when more than 70% of the population will return, most of which are of working age (more than 70%), the most realistic scenario is the return of approximately 50% of the population (the share of the population of working age from 70% to 30%), and the pessimistic scenario, this is when less than 30% of the population will return, among which less than 30% are of working age. Based on the results of the calculations, the number of capable communities and districts after de-occupation was determined. The originality and practical significance of the research consists in determining the number of capable communities and districts under optimistic and pessimistic scenarios. *Conclusions and prospects for further research.* Based on the results of the evaluation, it was determined that under the optimistic scenario, 26 capable communities and 7 districts will remain in Luhansk region after de-occupation, and under the pessimistic scenario, 18 communities and 4 districts will remain. However, the real scenario is more likely, i.e. it is between optimistic and pessimistic. *Further research lies in the plane of detailed analysis of the real scenario of the formation of capable communities and districts in the territory of Luhansk region after the de-occupation up to the borders in 1991.*

Key words:

preliminary assessment, capacity, territorial community, district, region, comparative analysis, scenario.

Постановка проблеми. У 2021 році в країні створено 1469 спроможних територіальних громад, в тому числі 31 територіальних громад на непідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей. Ці громади мають однаковий статус, проте працюють не в рівних умовах і мають не рівні можливості для розвитку. З січня 2021 року усі громади (крім тих, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей і Криму) перейшли на прямі відносини з Державним бюджетом, отримали більше повноважень і стали відповідальними за усе, що відбувається на їхній території. Проте широкомасштабна агресія РФ проти України на початку 2022 року привела до того, що вся Луганська області окупована, а Донецька область – наполовину. У межах реалізації проєкту «Формування концептуальних і правових засад інституційного відновлення Донбасу», який фінансується Міжнародним фондом «Відродження», науковцями та експертами проводяться дослідження щодо попередньої оцінки спроможності територіальних громад та районів Донецької та Луганської областей після деокупації. Дану статтю також було підготовлено

за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці спроможності територіальних громад та районів Донецької та Луганської областей присвячено багато наукових праць, серед яких слід виокремити роботи науковців Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля і Луганської філії ДУ «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова НАН України» [1-5]. Проте напрацьовань щодо попередньої оцінки спроможності територіальних громад та районів Донецької й Луганської областей після деокупації дуже мало.

Метою статті є обґрунтування розрахунків попередньої оцінки спроможності територіальних громад та районів Луганської області після деокупації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінювання спроможності територіальних громад слід зауважити, що в основі цієї оцінки лежить методика, яку запропонували експерти ДУ «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова НАН України» в межах реалізації проєкту «Формування концептуальних і правових засад інституційного відновлення Донбасу» за

підтримки Міжнародного фонду «Відродження». До критеріїв (показників) попередньої оцінки рівня спроможності територіальних громад Луганської області після деокупації (перехідний період), віднесено три: чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади; чисельність учнів; частка працездатного населення.

Відповідно до завдання оперативної цілі 3.1. (Забезпечення стійкості та ефективності публічного управління відповідно до безпекових, демографічних та економічних викликів) актуалізованої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021 - 2027 роки прораховано сценарії зменшення чисельності населення та відповідно частки населення працездатного віку після деокупації [6].

Оптимістичний сценарій, це той варіант, коли повернеться понад 70% населення, більшість з якого працездатного віку (понад 70%), найбільш реальний сценарій - повернення приблизно 50% населення (частка на-

селення працездатного віку від 70 % до 30%), і песимістичний сценарій, це коли повернеться менше ніж 30% населення, серед якого працездатний вік мають менше як 30%. Високо ймовірно, що після деокупації територій окупованих з 2014 року відбудеться зменшення чисельності населення через втечу проросійсько налаштованих людей до Росії. Оптимістичний сценарій передбачає звільнення всіх територій Донецької й Луганської областей та припинення воєнних дій, песимістичний сценарій передбачає вихід ВСУ на кордони України 1991 року, проте воєнні дії не припиняться.

В таблиці 1 подано результати попередньої оцінки спроможності територіальних громад Луганської області після деокупації. В якій використано такі умовні позначення: *PSG* – потенційно спроможна громада, *PNG* – потенційно неспроможна громада, *NG* – неспроможна громада. Також позначено громади та райони, які окуповані з 2014 року.

Таблиця 1 – Попередня оцінка спроможності територіальних громад Луганської області після деокупації

№	Назва територіальної громади	Чисельність учнів в закладах ЗСО у 2022 році (300 учнів)	Чисельність населення, осіб у 2023 році станом на 1.07.2023 (3000 осіб)	Чисельність населення після деокупації / частка працездатного населення (71,4 %)			Результати попередньої оцінки спроможності громад та оптимальності районів: оптимістичний / песимістичний сценарій
				оптимістичний сценарій 70% повернеться (71,4 % працездатн.)	сценарій 50% повернеться	песимістичний сценарій 30% повернеться (30% працездатн.) але не менше ніж 2100 осіб	
1	2	3	4	5	6	7	8
Северодонецький район (може бути ліквідований після війни через малу чисельність населення за ПС)							
1.	Кремінська	2135	21588	15111	10578	7404 / 2221	🚫PNG / PNG
2.	Лисичанська	9070	111716	78201	54740	38318	🚫PNG / PNG
3.	Гірська	1543	32495	22746	15922	11145	🚫PNG / PNG
4.	Рубіжанська	4874	58824	41176	28823	20176	🚫PNG / PNG
5.	Северодонецька	10704	113323	79326	55528	38869	🚫PNG / PNG
6.	Попаснянська	1726	24593	17215	12050	8435	🚫PNG / PNG
Старобільський район (може бути ліквідований після війни через малу чисельність населення)							
7.	Білолуцька	813	9517	6661	4663	3264 / 979	PSG / PNG
8.	Старобільська	3380	27909	19536	13675	9572	PSG / PSG
9.	Марківська	1299	13756	9629	6740	4718 / 1415	PSG / PNG
10.	Біловодська	1940	22253	15577	10903	7632	PSG / PSG
11.	Міловська	1198	14496	10147	7103	4972 / 1491	PSG / PNG
12.	Чмирівська	735	8907	6234	4364	3055 / 916	PSG / PNG
13.	Новопсковська	2099	22789	15952	11166	7816	PSG / PSG
14.	Шульгинська	325	4206	2944	2060	1442	NG / NG

1	2	3	4	5	6	7	8
Щастинський район (може бути ліквідований після війни через малу чисельність населення)							
15.	Щастинська	1401	20637	14445	10112	7078	PSG / PSG
16.	Станично-Луганська	1394	22786	15950	11165	7815	PSG / PSG
17.	Широківська	521	6526	4568	3197	2238	NG / NG
18.	Нижньотеплівська	467	7014	4909	3436	2405	NG / NG
19.	Новоайдарська	1434	20652	14456	10119	7083	PSG / PSG
Сватівський район (може бути ліквідований після війни через малу чисельність населення)							
20.	Нижньодуванська	351	5204	3642	2549	1784	PSG / PNG
21.	Коломийчеська	223	3138	2196	1537	1076	NG / NG
22.	Красноріченська	459	7766	5436	3805	2663	PSG / PNG
23.	Лозно-Олександрівська	343	4297	3007	2105	1473	NG / NG
24.	Троїцька	1314	15653	10957	7669	5368 / 1610	PSG / PNG
25.	Сватівська	2595	25923	18146	12702	8891	PSG / PSG
26.	Білокуракинська	1456	14712	10298	7208	5046 / 1513	PSG / PNG
Алчевський район*							
27.	Алчевська*	н/д	184 000	128800	90160	63112	PSG / PSG
28.	Зимогир'ївська*	н/д	37 605	26323	18426	12898	PSG / PSG
29.	Кадіївська*	н/д	218 644	153050	107135	74994	PSG / PSG
Довжанський район * може бути ліквідований після війни через малу чисельність населення за ПС)							
30.	Довжанська*	н/д	117 254	82077	57454	40218	PSG / PSG
31.	Сорокинська*	н/д	89 715	62800	43960	30772	PSG / PSG
Луганський район *							
32.	Луганська*	н/д	444 381	311066	217746	152422	PSG / PSG
33.	Лутугинська*	н/д	47 631	33341	23339	16337	PSG / PSG
34.	Молодогвардійська*	н/д	39 871	27909	19536	13675	PSG / PSG
Ровеньківський район *							
35.	Антрацитівська*	н/д	94 403	66082	46257	32380	PSG / PSG
36.	Ровеньківська*	н/д	66 301	46410	32487	22741	PSG / PSG
37.	Хрустальненська*	н/д	135 080	94556	66189	46332	PSG / PSG

* громади та райони, які окуповані з 2014 року

Джерело: розроблено авторами

Відповідно до чинних нормативно-правових актів у Луганській області було утворено: 37 громад (11 громад під тимчасовою окупацією з 2014 року), у т.ч.: міських – 20, селищних – 12, сільських – 5; 8 районів (4 райони під тимчасовою окупацією з 2014 р.).

За результатами проведеної оцінки визначено, що за оптимістичним сценарієм в Луганській області після деокупації залишиться 26 спроможних громад та 7 районів, а за песимістичним сценарієм 18 громад та 4 району.

Неспроможні громади мають приєднатися до сусідніх, спроможних громад. Райони, які мають малу чисельність населення можуть бути укрупнені шляхом об'єднання з сусідніми районами за умов законодавчого визначення порядку врегулювання окремих питань адміністративно-територіального устрою, порядку утворення, ліквідації, встановлення та зміни меж населених пунктів, районів, віднесення до різних категорій, найменування та перейменування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для попереднього оцінювання спроможності територіальних громад Луганської області після деокупації використано три критерії (показники): чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади, чисельність учнів та частка працездатного населення. У межах оцінювання передбачено – оптимістичний сценарій, це той варіант, коли повернеться понад 70% населення, більшість з якого працездатного віку (понад 70%), найбільш реальний сценарій - повернення приблизно 50% населення (частка населення працездатного віку від 70 % до 30%), і песимістичний сценарій, це коли повернеться менше ніж 30% населення, серед якого працездатний вік мають менше як 30%. За результатами оцінювання визначено, що за оптимістичним сценарієм в Луганській області після деокупації залишаться 26 спроможних громад та 7 районів, а за песимістичним сценарієм 18 громад та 4 району. Проте ймовірніше буде реальний сценарій, тобто це ситуація між оптимістичним та песимістичним сценаріями, що потребує аналізу та подальших досліджень.

Література

1. Серебряк К.І. Оцінка привабливості території у межах регіону в умовах децентралізації: соціально-економічний аспект // Ефективна економіка. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5519&p=1>
2. Плетньов М.В., Вахлакова В.В. Оцінка спроможності громад та районів Донецької та Луганської областей. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 3 (51). С. 20–26.
3. Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 236 с.
4. Мельникова А.О., Заблодська І.В., Заблодська Д.В. Розвиток Луганщини в умовах військового конфлікту: аспект позиціонування. Монографія. Прогнозування і планування роз-

витку економіки: мікроекономічний та макроекономічний рівні. Видавництво Izdevniecība “Baltija Publishing” (Рига, Латвія) 2020 р. 267 с.

5. Заблодська І. В., Ахромкін Є. М., Ляшенко П. А., Бурбело С.О. Компаративний аналіз показників спроможності громад Донецької і Луганської областей з урахуванням довоєнних та повоєнних реалій. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 3 (51). С. 61–70.

6. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки URL: <http://mtu.gov.ua/news/35001.html>

Reference

1. Serebryak, K. I. (2016) Estimation of attractiveness of the territory within the region in the conditions of decentralization: social and economic aspect. *Effective economy*, 11. Retrived from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5519&p=1> (Accessed: 09.12.2023).
2. Pletnev, M.V., Vakhlakova, V.V. (2023). Evaluation of the capacity of communities and districts of Donetsk and Luhansk regions. *Time Description of Economic Reforms*, 3 (51), 20–26.
3. Ustimenko, V.A. (2019). *Economic and legal means of stimulating the development of Donbass. Monograph under the general*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economic and Legal Research, 236.
4. Melnikova, A. O., Zablodskaya, I.V. and Zablodskaya, D. V. (2020). Development of Luhansk region in the conditions of military conflict: aspect of positioning: monograph. *Forecasting and planning of economic development: microeconomic and macroeconomic levels*. Publishing house Izdevniecība “Baltija Publishing” (Riga, Latvia), 267.
5. Zablodska, I.V., Akhromkin, E.M., Lyashenko, P.A. and Burbelo, S.O. (2023). Comparative analysis of indicators of the capacity of communities of Donetsk and Luhansk regions taking into account pre-war and post-war realities. *Time Description of Economic Reforms*, 3 (51), 61–70.
6. On Amendments to the State Strategy for Regional Development for 2021-2027 URL: <http://mtu.gov.ua/news/35001.html> (Accessed: 10.12.2023).

Стаття надійшла

до редакції : 20.10.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Плетньов М. В. , Вахлакова В. В. Попередня оцінка спроможності громад та районів Луганської області після деокупації. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4 (52). С. 13–17.

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЗБРОЄЮ В КОНТЕКСТІ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.03>

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток технологій є невід'ємною складовою якісних змін, що відбуваються в оборонній промисловості. Дослідження у сфері оборони висувають перед науковцями дилему: з одного боку, доступ до військового дискурсу повинен залишатися конфіденційним; з іншого - дослідження в соціальних науках повинне повністю висвітлювати результати та робити їх зрозумілими. *Мета дослідження:* висвітлення механізму міжнародної торгівлі зброєю та залежності його характеристик від рівня розвитку інноваційних технологій в оборонному секторі окремих країн. *Предмет дослідження:* особливості та механізми функціонування світового ринку озброєнь залежно від розвитку технологічних інновацій в оборонній промисловості. *Методи, використані в дослідженні* стимулюючої рефлексії, аналізу та синтезу, історичний, діалектичний, системний, логічний. *Гіпотеза дослідження:* зроблено припущення, що інновації в оборонній промисловості призводять до зміни структурних характеристик світового ринку озброєнь. *Виклад основного матеріалу:* виділено дев'ять найбільших експортерів на міжнародному ринку озброєнь, проведено аналіз останніх трендів розвитку світового ринку озброєнь. На основі даних щодо попередніх замовлень і фінальних переговорів зроблено прогностичні оцінки тенденцій розвитку міжнародної торгівлі озброєннями на близьку перспективу. Виділено ключові проривні технології, що стануть основою майбутнього розвитку оборонної промисловості та світового ринку озброєнь. *Оригінальність та практична значимість дослідження:* здійснено поглиблений аналіз механізмів функціонування міжнародного ринку озброєнь, а також виділено можливі тенденції його розвитку. *Висновки:* особливості функціонування міжнародного ринку озброєнь полягають такому: труднощі в контролі товарних операцій і технологічних обмінів, непрозорість операцій реєстрації та верифікації експортно-імпорتنих операцій, внаслідок чого на ньому домінує обмежена кількість виробників і експортерів. Інноваційні оборонні технології обумовили розвиток низки нових напрямків міжнародного ринку озброєнь. В якості важливої тенденції розвитку ринку озброєнь виділено аутсорсинг. *Перспективи подальших досліджень:* висвітлення особливостей впливу кожної з проривних технологій на зміни кон'юнктури світового ринку озброєння.

Ключові слова:

оборонна трансформація, оборонна промисловість, збройні сили, експорт озброєнь, технологічні інновації, міжнародні відносини.

INTERNATIONAL ARMS TRADE IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL INNOVATION

Problem statement. Innovative technology development is an integral part of the qualitative changes taking place in the defense industry. Research in the field of defense poses a dilemma for scientists: on the one hand, access to military discourse should remain confidential; on the other hand, research in the social sciences should fully cover the results and make them understandable. *The purpose of the study:* to highlight the mechanism of international arms trade and the dependence of its characteristics on the level of development of innovative technologies in the defense sector of individual countries. *The subject of the study:* features and mechanisms of the global arms market functioning depending on the development of technological innovations in the defense industry. *Methods used in the study:* stimulating reflection, analysis and synthesis, historical, dialectical, systematic, logical. *Research hypothesis:* it is assumed that innovations in the defense industry lead to changes in the structural characteristics of the global arms market. *Summary of the main material:* the nine largest exporters in the international arms market are identified, and the latest

¹ **Потелешенко Петро Володимирович**, канд. техн. наук, здобувач ступеня доктора наук, Воєнна академія імені Євгенія Березняка, м. Київ, Україна.

Poteleshchenko Petro, Ph.D. in Technical Sciences, Applicant at the Doctor Sciences Yevhenii Bereznyak Military Academy, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-4922-793X>

e-mail: petro_pv@ukr.net

trends in the global arms market are analyzed. Based on the data on preliminary orders and final negotiations, forecasts of trends in the development of international arms trade in the near future are made. The key breakthrough technologies that will form the basis for the future development of the defense industry and the global arms market are highlighted. *Originality and practical significance of the study:* an in-depth analysis of the mechanisms of the international arms market functioning was carried out, and possible trends in its development were identified. *Conclusions:* the peculiarities of the international arms market functioning are as follows: difficulties in controlling commodity transactions and technological exchanges, non-transparency of registration and verification of export-import operations, which results in a limited number of producers and exporters dominating it. Innovative defense technologies have led to the development of a number of new areas of the international arms market. Outsourcing is highlighted as an important trend in the development of the arms market. *Prospects for further research:* are to highlight the peculiarities of the impact of each of the breakthrough technologies on changes in the global arms market.

Key words:

defense transformation, defense industry, armed forces, arms exports, technological innovations, international relations.

Постановка проблеми. Дослідження оборонної та військової проблематики, будь то економіка, міжнародні відносини, політологія чи соціологія залишаються специфічним науковим напрямком з власним набором унікального методичного інструментарію. Відповідні теоретичні пошуки проходять в досить складному, жорстко регламентованому та обмеженому для дослідницького поля середовищі. Будь-яке соціальне дослідження являє собою взаємодію між дослідником і предметом дослідження, сфера оборони не є винятком. Однак, його специфіка полягає у тому, що питання соціальної дистанції можуть набувати особливого значення, а соціальна асиметрія зумовлювати необхідність широкого застосування спеціальної термінології. Окрім того, дослідження у сфері оборони висувають перед науковцями дилему: з одного боку, доступ до військового дискурсу повинен залишатися конфіденційним; з іншого - дослідження в соціальних науках повинне повністю висвітлювати результати та робити їх зрозумілими для обговорення.

Інноваційний розвиток технологій є невід’ємною складовою якісних змін, що відбуваються в оборонній промисловості. Оборонна трансформація (defense transformation) - зміни у взаємозалежності між політичною, економічною і військовою сферами внаслідок швидкого технологічного прогресу та впливу глобалізації [1, с. 2]. Як стверджує військовий історик Мартін ван Кревельд, розвиток технологій кардинально впливає на стратегію ведення війни – зміна військових можливостей зумовлює необхідність перегляду побудови військової організації, - нові спроможності вимагають ра-

дикально іншого способу дій для досягнення максимального ефекту [2, с.1].

Перш ніж отримати дозвіл на експорт озброєнь і військової техніки, постачальники оцінюють можливі економічні вигоди та потенційний вплив на їх стратегічні інтереси. Поряд з цим, на сьогодні на міжнародному рівні відсутня узгоджена позиція щодо того, які види діяльності слід вважати торгівлею зброєю. Прикладами сфер, де існують розбіжності, є передача озброєнь в оренду іншим державам; подарунки і пожертвування; передача технологій для виробництва озброєнь і військової техніки; а також модернізація, виробництво запчастин та надання послуг, пов’язані з передачею озброєнь і військової техніки. Також недостатня відкритість і прозорість більшості постачальників і реципієнтів озброєнь відносно вартості та обсягів їхнього експорту-імпорту ускладнює збір точних даних. Як наслідок, існує безліч різних визначень міжнародної торгівлі зброєю та оцінок її масштабів. Держави і міжнародні організації, що намагаються вимірювати або контролювати торгівлю зброєю, користуються списками товарів, які відрізняються за своєю складністю і охопленням, особливо в частині включення до них товарів подвійного призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх декількох років з’явилися окремі публікації, присвячені розробці методологічних підходів до дослідження військової сфери. Так, наприклад Бернар Боен запропонував застосовувати методи стимулюючої рефлексії, при цьому домінуючою теоретичною основою виступила веберіансько-сімеліанська традиція. Вона цілком відповідає принципам ведення війни

Карла фон Клаузевіца та демонструє достатню гнучкість щодо зростання ролі технологій в розвитку військової сфери [3, с.372]. Більш прагматичними видаються дві монографії, присвячені методологічним питанням дослідження оборонної і військової сфери: перша зосереджена на використанні якісних методів [4, с. 15]; друга спрямована на більш широку перспективу і ставить під сумнів не лише якісні та кількісні методи оборонних досліджень, але й питання рефлексивності, етики та публікації результатів наукових досліджень [5, с. 21].

Як слушно вважають Т. Кім та Ю. Українець, розвиток ВПК країн світу обумовлюється сполученням певних передумов, серед яких співвідношення площі території, чисельності і демографічної структури населення, наявність природних ресурсів і ступінь розвиненості виробничої бази. Важливу роль відіграє економічний устрій з базовими економічними відносинами (ліберально-ринковими, державно контрольованими ринковими тощо) у господарській діяльності, соціально-економічний розвиток та зовнішньополітичний курс країни. За таких умов ВПК стає динамічною галуззю економіки, стейкхолдери якої, зацікавлені у нарощуванні виробництва і реалізації озброєнь, що в свою чергу підвищує ризик вирішення гострих конфліктів силовим засобом із застосуванням сучасних видів і систем зброї з важкими та невиправними втратами [6, с. 9].

Г. Ковбатюк виходить з того, що військові конфлікти, володіючи багатьма негативними наслідками, є катализатором інновацій, що виникають внаслідок наукових розробок у військовій сфері, а також стимулюють індустріальний розвиток країн у високотехнологічне русло з опорою на якісний людський капітал, знання та інновації [7, с. 48].

На думку Ф. Калладо-Муньюса, оборонна промисловість характеризується технологічною складністю продукції та послуг, а також постійним інноваційним процесом. Однак дані, що внесені до торговельних контрактів, зазвичай залишаються для дослідників недоступними. Саме цим пояснюється недостатня кількість досліджень, присвячених колабораціям в оборонній промисловості [8, с. 234].

Зважаючи на недостатню кількість зарубіжних і вітчизняних робіт з питань міжнародної торгівлі зброєю та її зв'язків із

процесами інновацій в оборонній індустрії, ця проблема потребує подальшого аналізу

Метою статті є висвітлення механізму міжнародної торгівлі зброєю та залежності його характеристик від рівня розвитку інноваційних технологій в окремих країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експорт озброєнь сприяє підтримці національної оборонної промисловості, що забезпечує незалежність і безпеку країни у цілому. Стрімкий розвиток технологій призвів до появи нових та більш ефективних видів озброєнь, що у свою чергу викликало активізацію міжнародної торгівлі зброєю.

У 2022 році світові військові бюджети країн світу сягнули 2,2 трильйона доларів, що стало поспіль восьмим роком зростання. Значна частина цих бюджетів була використана на закупівлю озброєнь. Виходячи з даних Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI) (таблиця 1), можна виділити ряд країн, на які протягом останніх двох десятиліть припадала найбільша частка світового експорту озброєнь та передачі військових технологій. Виходячи з особливостей міжнародної торгівлі високотехнологічною зброєю, слід уважно підходити до інтерпретації та аналізу відповідних статистичних даних. У грошовому еквіваленті оборонна продукція є одним з найдорожчих товарів на світовому ринку. Так, наприклад, американський винищувач F-22 Raptor коштує ВПС США 120 мільйонів доларів (не враховуючи витрат на розробку), а також понад 68 000 доларів за годину експлуатації. У цілому, випуск товарів оборонної галузі минулого року оцінювався у 474 мільярди доларів, а цього року очікується зростання до 513 мільярдів доларів при середньорічному темпі зростання (CAGR) у 8,2%. Разом з цим, в експортних операціях часто використовуються різні визначення, що охоплюють якісні та кількісні дані поставок, причому окремі з них можуть відображати вартість озброєння, інші ж включають запасні частини, підтримку і навчання. Тому часто дані щодо експорту озброєнь не можуть бути порівнянними. Для їх уніфікації SIPRI була запропонована умовна одиниця виміру на основі відомої собівартості виробництва основних видів озброєнь – TIV (відображає обсяги військових ресурсів, а не фінансової вартості).

Таблиця 1 – Основні постачальники озброєнь та військових технологій на світовому ринку (1990-2019, торговельний індикатор (TIV))

Ранг	Країна-постачальник	1990	2000	2010	2019	1990-2019
1	США	10733	7577	8033	10752	289310
2	Росія	-	4503	6275	4718	145717
3	ФРН	1856	1612	2664	1185	53071
4	Франція	1818	1082	866	3368	52926
5	Великобританія	1866	1633	1157	972	38878
6	КНР	941	299	1478	1434	29777
7	Нідерланди	416	284	371	285	15431
8	Італія	206	208	539	491	14865
9	Ізраїль	85	404	637	369	14171

Джерело: побудовано за даними Stockholm International Peace Research Institute, Arms Transfers Database (<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>)

США є найбільшим експортером зброї, на частку якого припадало понад 40% від загального обсягу міжнародних поставок озброєнь у 2018-2022 роках. Майже п'ята частина цього експорту була спрямована до Саудівської Аравії, а інші значні

обсяги - до Японії (8,6%) та Австралії (8,4%). У таблиці 2 наведено рейтинг найбільших експортерів озброєнь за часткою від загального обсягу торгівлі у 2018-2022 роках, а також динаміка відповідних показників порівняно з 2013-2017 роками.

Таблиця 2 – Рейтинг найбільших експортерів озброєнь (% частка, 2018-2022 роки)

Ранг	Країна	2013-2017	2018-2022
1	США	40%	+14%
2	Росія	16%	-31%
3	Франція	11%	+44%
4	КНР	5%	-23%
5	ФРН	4%	-35%
6	Італія	4%	+45%
7	Великобританія	3%	-35%
8	Іспанія	3%	-4%
9	Південна Корея	2%	+74%
10	Ізраїль	2%	-15%

Джерело: побудовано за даними Stockholm International Peace Research Institute, Arms Transfers Database (<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>)

Франція (11%) і росія (16%) і займають близькі позиції, за ними йдуть КНР (5%) і ФРН (4%), замикаючи п'ятірку найбільших експортерів озброєнь. Однак обсяги експорту Франції значно зросли (+44%) порівняно з попереднім п'ятирічним періодом завдяки експорту до Індії (вони включали 62 бойові літаки і 4 підводні човни), що становить третину всієї французької торгівлі зброєю. Це призвело до того, що Франція випередила США і стала другим найбільшим постачальником зброї до Індії після росії. З іншого боку, російський експорт у натуральному вираженні скоротився (-31%) ще до запро-

вадження санкцій у зв'язку з повномасштабним збройним вторгненням в Україну. Її найбільші торговельні партнери, Індія та Китай, надали пріоритет розвитку власної збройової промисловості.

Аналізуючи останні тренди світового ринку озброєнь, слід зазначити, що обсяги міжнародної торгівлі основними видами озброєнь у 2018-2022 роках були на 5,1 відсотка нижчим ніж у 2013-2017 роках і на 4,8 відсотка вищими, ніж у 2008-2012 роках. Серед п'яти найбільших експортерів озброєнь у 2018-2022 роках були США, росія, Франція, Китай і Німеччина. Разом вони поставили 76 відсотків світового

експорту озброєнь. Американський експорт озброєнь у 2018-2022 становив 40 відсотків світового експорту озброєнь і був на 14 відсотків вищим, ніж у 2013-17 роках. Французький експорт озброєнь збільшився на 44 відсотки, тоді як німецький (-35%), російський (-31%), китайський (-23%) значно скоротилися. Серед п'яти найбільших імпортерів зброї у 2018-22 роках були: Індія, Саудівська Аравія, Катар, Австралія і Китай (разом 36 відсотків світового імпорту озброєнь). Україна стала одним з найбільших імпортерів зброї у 2018-2022 роках - на 14 місці у світі за цей період і третім у 2022 році [15].

Сполучені Штати Америки були найбільшим постачальником зброї в Україну у 2022 році, друге місце посіла Польща (таблиця 3).

Незважаючи на складність прогнозних оцінок щодо майбутніх тенденцій у сфері міжнародної торгівлі озброєннями, їх допустимо зробити на основі даних щодо попередніх замовлень і фінальних переговорів (таблиця 4). Можна також зробити припущення щодо країн, які будуть найбільшими експортерами озброєнь у найближчі роки.

Таблиця 3 – Імпорт озброєнь в Україну з 2018 по 2022 рік, (за країнами, мільйонів ТІВ)

Країна	2018	2019	2020	2021	2022
США	16	2	5	20	917
Польща	7	5		3	451
ФРН					297
Великобританія					276
Чехія	44	6	13		116
Туреччина		8		8	91
Франція	3	3		6	72
Словакія					71
Норвегія					57
Словенія					38

Джерело: побудовано за даними Stockholm International Peace Research Institute, Arms Transfers Database (<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>)

Таблиця 4 – Дані щодо окремих видів основних озброєнь, які замовлені чи попередньо відібрані для майбутніх замовлень в 10 найбільших експортерів озброєнь (постачання після 2022 р.)

Види озброєнь	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Бойові літаки	1371	84	210	94	-	115	20	-	36	18
Військові кораблі	5	5	21	22	29	9	26	2	6	-
Зенітно-ракетні комплекси	40	13	6	1	25	1	-	-	...	26
Танки	634	444	-	717	85	-	14	...	990	19
Інша бронетехніка	2658	55	552	-	1389	1703	2	608	23	69
Артилерія	401	-	176	128	137	-	30	10	1232	87

Умовні позначення:

1 – США; 2 – Росія; 3 – Франція; 4 – Китай; 5 – Німеччина; 6 – Італія; 7 – Великобританія; 8 – Іспанія; 9 – Південна Корея; 10 – Ізраїль

... дані відсутні або не застосовуються;

- нуль або незначна цифра

Джерело: побудовано за даними: Trends in International Arms Transfers, 2022. URL: <https://www.sipri.org/publications/2023/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2022>

Інформація щодо бойових літаків і військових кораблів є особливо показовою. Як слідує з даних наведеної таблиці, Сполу-

чені Штати майже напевно залишаться найбільшим експортером основних видів озброєнь, особливо зважаючи на те, що

близько 60 відсотків усіх бойових літаків, які зараз замовляються, будуть поставлятися США. Другим найбільшим експортером озброєнь у світі в 2018-2022 роках була росія, однак вона демонструє відносно невелику кількість незавершених поставок.

Наведені дані корелюють з тим, що зростання експорту озброєнь США є наслідком упровадження технологічних досягнень, що містили значну частину попередніх розробок в рамках військової трансформації (RMA). Слід зазначити, що володіння унікальними військовими технологіями формує дедалі жорсткіші вимоги до розвитку національної економіки, оскільки вартість виробництва систем озброєнь демонструє стійку тенденцію до зростання. Саме на задоволення цих та інших актуальних потреб забезпечення національних інтересів США було націлено прийняття у 2022 році Закону про науку і технології (CHIPS), головною метою якого стало сприяння інвестуванню в світове технологічне домінування США. Закон покликаний сприяти дослідженням, розробці та виробництву американських напівпровідників, забезпечуючи лідерство США в технологіях, що слугують основою оснащення від автомобілів та побутової техніки до оборонних систем. Сьогодні США виробляє лише біля 10 відсотків обсягів світових поставок напівпровідників, при цьому на країни Східної Азії припадає понад 75 відсотків. Прийняття Закону відкрило шлях до інвестування сотень мільярдів доларів у виробництва, пов'язані з національною обороною та критичними секторами економіки [9].

Технологічні інновації виступають не лише ключовим фактором розвитку оборонної промисловості, але й становлять основу міждержавної стратегічної конкуренції. Здатність країни успішно розробляти, інтегрувати і використовувати нові й проривні технології у військових цілях є критично важливою - незважаючи на глибокі відмінності в стратегічній культурі, провідні військові держави все більше зосереджуються на досягненні технологічної переваги над потенційними супротивниками. Оборонні інновації передбачають цілеспрямовану технологічну, організаційну і доктринальну зміну статус-кво, спрямовану на реагування на нове стратегічне середовище і досягнення економічних і політичних переваг.

Майбутнє оборонної промисловості та світового ринку озброєнь буде формуватиметься під впливом низки проривних технологій, серед яких ключовими будуть такі:

- штучний інтелект – є однією з ключових технологій, що матиме вирішальний вплив на розвиток оборонних компаній. Впровадження ШІ у військову і оборонну сферу створить нові можливості у покращанні обчислювальної логіки місії розвідки, спостереження і рекогносцировки (ISR). Комп'ютерні технології допомагають управляти безпекою обладнання і розширюють можливості автономних систем озброєння, тим самим зменшуючи втрати серед військових. Цифрові симулятори та машинне навчання виводять на новий рівень процес випробування військової техніки, забезпечуючи її ітерацію та обслуговування;

- військова робототехніка та автономні системи (RAS) – інтеграція цих технологій дозволить забезпечити свободу маневру і виконання місії з найменшим можливим ризиком для військових. Використання безпілотників значно покращує обізнаність щодо ситуації на полі бою. Також багатоцільові роботи та інші автономні військові транспортні засоби можуть сприяти проведенню розминувальних, пошуково-рятувальних операцій, знешкодженню вибухонебезпечних предметів і логістичній підтримці.

- Інтернет військових речей (Internet of Things, IoT) - перехід на цю концепцію дозволяє швидко й ефективно реалізовувати процеси управління різного ступеню складності, частково автоматизуючи їх. Це можна впровадити не лише у бойових підрозділах, але й на підприємствах і організаціях. Технологія передбачає об'єднання бойової техніки, особового складу, і оперативних баз даних в єдину мережу;

- технологія превентивної безпеки - використовує кібербезпеку, штучний інтелект і автоматизацію для виявлення потенційних загроз та їх нейтралізації до того, як вони зможуть вплинути на оборонні можливості. Основна увага приділяється безпеці підключеного військового обладнання, кіберзахисту важливих об'єктів, а також ядерній безпеці. Також передбачається розвиток можливостей ведення наступальної кібервійни - від надсилення шкідливого програмного забезпечення і програм-вимагачів до фішингових атак;

- імерсивні технології - дозволяють імітувати гнучкі середовища, наприклад, для

льотної або бойової підготовки. Стартапи використовують віртуальну реальність (VR) для створення синтетичних навчальних середовищ (STE). Цей досвід доповнює звичайні тренування і відпрацювання місії, підвищуючи готовність особового складу і бойових підрозділів;

- адитивне виробництво - 3D-друк дозволяє виробляти компоненти і деталі, використовуючи при цьому значно менше матеріалів, ніж при традиційному виробництві. Воно відкриває нові можливості для конструкторських розробок і локалізованого виробництва, зменшуючи логістичне навантаження та полегшуючи створення нових комбінацій матеріалів для удосконалення броні, військового обмундирування та боєприпасів.

- великі дані та аналітика - аналітика великих даних дає змогу отримувати та обробляти значні масиви інформації з різних джерел, а квантові обчислення знаходять застосування в криптоаналізі та симуляціях для прийняття обґрунтованих рішень. Алгоритми предиктивної аналітики дають можливість аналізу даних, пов'язаних із визначенням моделей поведінки суб'єктів або об'єктів у майбутньому, вона також може надавати прогностичні оцінки розвитку загроз та підвищувати ефективність виконання завдань, пов'язаних зі значними ризиками;

- зв'язок 5G - завдяки своїй високій швидкості, прискорює підтримку прийняття рішень у військовій сфері в режимі реального часу. Він забезпечує конвергентний зв'язок і захищеність мереж передачі даних, що уможливорює нові спроможності для ефективного управління військами.

- блокчейн – досить ефективно забезпечує безпеку та обмін даними з усіма зацікавленими сторонами. Оборонні стартапи створюють рішення на основі блокчейну для захисту конфіденційних військових даних та протидії кіберзагрозам. Інші сфери застосування технології блокчейн в оборонній сфері можуть включати відстеження пристроїв, оптимізацію процесу закупівель та безпеку ланцюгів поставок.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Світовий ринок озброєнь постійно трансформується внаслідок впливу на нього ряду різновекторних факторів, насамперед відображаючи нові технології, загрози та бізнес-перспективи. Серед його особливостей слід виділити насамперед,

ускладненість контролю за товарними операціями і технологічними обмінами, непрозорість операцій реєстрації та верифікації експортно-імпортних операцій, внаслідок чого на ньому домінує обмежена кількість виробників і експортерів. Інноваційні оборонні технології обумовили розвиток низки нових напрямків, наприклад таких як кібербезпека та безпілотні літальні апарати. З іншого боку, широкомасштабне збройне вторгнення росії в Україну та загострення терористичних загроз призвело до зміни попиту на окремі системи озброєнь. Ще однією значимою тенденцією світового ринку озброєнь став розвиток аутсорсингу. Цей напрямок включає діяльність приватних чи державних фірм щодо надання послуг, які раніше традиційно були прерогативою збройних сил. Виробники озброєнь, що здійснюють військовий аутсорсинг, все частіше беруть участь у внутрішній вертикальній інтеграції, наприклад, авіабудівна компанія укладає контракт на технічне обслуговування та ремонт своїх літаків. Аутсорсинг дозволяє виробникам озброєнь виходити на нові ринки, які раніше були захищені від конкуренції.

Новітні технології і далі впливатимуть як на збройні сили, так і на розвиток оборонної сфери в цілому. В якості прикладу можна навести збільшення числа кібератак - суми збитків, за різними оцінками співвідносяться із річним доходом економіки США, що зумовлює розробку ще більш досконалих алгоритмів протидії.

Можна припустити, що тенденції як позитивного, так негативного характеру набудуть значного поширення у майбутньому і ми будемо свідками якісно нових викликів для збройним сил та військово-промислового комплексу, що у свою чергу зумовить зміну базових характеристик світового ринку озброєнь.

Перспективи подальших досліджень у заявленому напрямку полягатимуть у висвітленні особливостей впливу кожної з проривних технологій на зміни кон'юнктури світового ринку озброєння.

Література

1. Metz S. America's Defense Transformation: A Conceptual and Political History. *Defence Studies*. Vol. 6, № 1. 2006. P. 1–25.

2. Crevelde M. V. *Technology and War*. New York: The Free Press. 1995. 127 p.

3. Boëne B. Method and substance in the military field, *European Journal of Sociology*. 2008. 49(3). Pp. 367–398.

4. Carreiras H., Castro C. *Qualitative methods in military studies*. London. Routledge. 2011. 237 p.

5. Soeters J., Shields P., Rietjens S. *Routledge handbook of research methods in military studies*. London. Routledge. 2014. 214p.

6. Кім Т., Українець, Ю. Військово-промисловий комплекс у сучасній світовій економіці: передумови, фактори, тенденції розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. С.1-11.

7. Ковбатьок Г. Військові конфлікти як каталізатор інновацій. *Збірник наукових праць ДУІТ. Серія «Економіка і управління»*. 2022. Вип. 51. С. 43-49.

8. Callado-Muñoz F., Fernández-Olmos M., Ramírez-Alesón M. Characterisation of Technological Collaborations and Evolution in the Spanish Defence Industry. *Defence and Peace Economics*. 2022. 33(2). Pp. 219-238.

9. FACT SHEET: CHIPS and Science Act Will Lower Costs, Create Jobs, Strengthen Supply Chains, and Counter China. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/08/09/fact-sheet-chips-and-science-act-will-lower-costs-create-jobs-strengthen-supply-chains-and-counter-china/>

References

1. Metz, S. (2006). America’s Defense Transformation: A Conceptual and Political History. *Defence Studies*, 6(1), 1–25.

2. Crevelde, M. V. (1995). *Technology and War*. New York: The Free Press. 127.

3. Boëne, B. (2008). Method and substance in the military field, *European Journal of Sociology*, 49(3), 367–398.

4. Carreiras, H., Castro, C. (2011). *Qualitative methods in military studies*. London. Routledge, 237.

5. Soeters, J., Shields, P. and Rietjens, S. (2014). *Routledge handbook of research methods in military studies*. London. Routledge, 214.

6. Kim, T., Ukrainets, Y. (2022). Military-industrial complex in the modern world economy: prerequisites, factors, trends of development. *Economy and society*, 39, 1-11.

7. Kovbatyuk, G. (2022). Military conflicts as a catalyst for innovation. *Collection of scientific papers of the State University of Information Technologies. Series Economics and Management*, 51, 43-49.

8. Callado-Muñoz, F., Fernández-Olmos, M. and Ramírez-Alesón, M. (2022). Characterisation of Technological Collaborations and Evolution in the Spanish Defence Industry. *Defence and Peace Economics*, 33(2), 219-238.

9. FACT SHEET: CHIPS and Science Act Will Lower Costs, Create Jobs, Strengthen Supply Chains, and Counter China. (2022). Retrieved from: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/08/09/fact-sheet-chips-and-science-act-will-lower-costs-create-jobs-strengthen-supply-chains-and-counter-china/>

Стаття надійшла до редакції : 20.10.2023 р.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Потелешенко П. В. Міжнародна торгівля зброєю в контексті технологічних інновацій. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4 (52). С. 18–25.

THE IMPACT OF SMALL AND MEDIUM INDUSTRIES ON ECONOMIC GROWTH OF THE UNITED ARAB EMIRATES

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.04>

Formulation of the problem. A nation's socioeconomic growth is significantly impacted by its small- and medium-sized enterprises (SMEs). Jobs are created by small and medium-sized businesses, which also participate in international trade and compete with big businesses. Similar to this, in the UAE, small and medium-sized businesses play a significant role in economic development that is sustainable. *The purpose of the article* is to determine how small and medium-sized businesses affect economic growth in the United Arab Emirates. *The subject* of the study is small and medium industry sector and their influence on the economic growth of the United Arab Emirates. *The methodological basis* and information base of the research are current scientific and applied research, statistical information. The article uses a number of methods, including analysis, synthesis, comparison and generalization. *The main hypothesis* of the study was the assumption that the efficiency of economic management and the financial condition of the public sector depend on the quality of budget forecasting and planning, because they are the key to the sustainable development of socio-economic processes. *Presenting main material.* The results of the research method (Vector Error Correction Model VECM analysis) with the constant Dickey-Fuller test (ADF), the Johansen test for cointegration, the Granger test for causality, and the response function (IRF) for secondary data in time series for the period 1999-2019 showed that the variables of the number of firms were significantly correlated with the variables of the number of firms. *The originality and practical significance of the research.* Economic growth and small and medium-sized businesses are causally related in two ways. The results of the VECM analysis also demonstrate that in the short term there is a significant positive effect on the number of small and medium enterprises in lag-1 on Economic growth, in addition to the existence of a unidirectional and bidirectional causal relationship for the variable number of workers and economic growth in the United Arab Emirates. *Conclusions.* Economic growth, the number of small and medium-sized businesses, and their employee bases are all interconnected over the long term.

Key words:

small and medium industries, economic growth, labor force, United Arab Emirates.

ВПЛИВ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО СЕКТОРІВ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ АРАБСЬКИХ ЕМІРАТІВ

Постановка проблеми. На соціально-економічне зростання країни суттєво впливають її малі та середні підприємства (МСП). Робочі місця створює малий і середній бізнес, який також бере участь у міжнародній торгівлі та конкурує з великим бізнесом. Подібно до цього, в ОАЕ малий і середній бізнес відіграє значну роль в економічному розвитку, який є сталим. *Мета статті* – визначити, як малий і середній бізнес впливає на економічне зростання в Об'єднаних Арабських Еміратах. *Предметом дослідження* є сектор малої та середньої промисловості та їх вплив на економічне зростання Об'єднаних Арабських Еміратів. *Методологічною основою та інформаційною базою дослідження* є актуальні наукові та прикладні дослідження, статистична інформація. У статті використано низку методів, зокрема аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. *Основною гіпотезою дослідження* було припущення про те, що ефективність управління економікою та фінансовий стан державного сектора залежать від якості бюджетного прогнозування та планування, оскільки вони є запорукою сталого розвитку соціально-економічних процесів. *Виклад основного матеріалу.* Результати методу дослідження (аналіз векторної моделі корекції помилок VECM) з постійним тестом Дікі-Фуллера (ADF), тестом Йогансена на коінтеграцію, тестом Грейнджера на причинність та функцією відповіді (IRF)

¹ Хасіба Хадуга, професор, Абдельхамід Мехрі Університет Костянтин 2, Алі Менджелі, м. Алжир, Алжир.

Hassiba Hadouga, Professor Lecturer, Abdelhamid Mehri University-Constantine 2, Constantine Algérie La Nouvelle Ville Ali Mendjeli, Algeria, Algeria.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6371-8608>

e-mail: hadouga.hassiba@yahoo.fr

для вторинних даних у часових рядах. за період 1999-2019 рр. показали, що змінні кількості фірм суттєво корелюють зі змінними кількості фірм. *Оригінальність та практична значущість дослідження.* Економічне зростання та малий і середній бізнес причинно-наслідково пов'язані двома способами. Результати аналізу VECM також демонструють, що в короткостроковій перспективі існує значний позитивний вплив кількості малих і середніх підприємств у лаг-1 на економічне зростання, на додаток до існування однонаправленого та двонаправленого причинно-наслідкового зв'язку для змінна кількість працівників та економічне зростання в Об'єднаних Арабських Еміратах. *Висновки.* Економічне зростання, кількість малого та середнього бізнесу та їхня база працівників взаємопов'язані в довгостроковій перспективі.

Ключові слова:

малий та середній сектори промисловості, економічне зростання, робоча сила, Об'єднані Арабські Емірати.

Formulation of the problem. Because of their advantages in the areas of organizational skills, the capacity to innovate, the ability to identify market needs, and the capacity to produce goods and services that serve as inputs for the production of goods and services for large projects, small and medium enterprises, especially those in the industrial sector, play an important role in the economies of various countries around the world. by provide the tools needed for the growth of small and medium-sized businesses.

A nation's socioeconomic growth is significantly impacted by its small- and medium-sized enterprises (SMEs). Jobs are created by small and medium-sized businesses, which also participate in international trade and compete with big businesses. Similar to this, in the UAE, small and medium-sized businesses play a significant role in economic development that is sustainable. The backbone of the economy is small and medium-sized businesses. and small to medium-sized businesses account for 99% of all businesses worldwide, with employment levels of up to 50%. Every nation takes pleasure in the existence of small and medium-sized businesses because of their crucial contribution to economic growth and development. The majority of firms globally are small and medium sized enterprises, which play an important role in advancing society.

The quantity of SMEs and their employee base serve as indicators of their importance. The potential to create small and medium-sized businesses that will compete on the global market is still quite high, and it has the ability to significantly boost economic growth in the United Arab Emirates. Small and medium-sized businesses must innovate in order to sell their products both domestically and internationally if they are to play a significant role in economic growth.

Since most empirical studies tend to concentrate on correlation studies that assume the only direction of causation is from the role of SMEs to economic growth, as demonstrated by the rise in European government regulation of SMEs, the relationship between SMEs and economic growth is an important area of research to pursue. It may stimulate Europe's economy.

Analysis of recent research and publications. Based on the foregoing, the following main question can be asked: What is the impact of small and medium industries on economic growth in the United Arab Emirates?

To answer the main question, the following main hypothesis is proposed: there is a positive impact of small and medium industries on the level of economic growth in the United Arab Emirates.

The following sub-hypotheses have been proposed:

H1: Is there a causal relationship and co-integration between the number of small and medium companies and the workforce in small and medium companies with economic growth in the United Arab Emirates?

H2: Is there a short and long term relationship between the number of small and medium enterprises and the workforce in small and medium enterprises with economic growth in the United Arab Emirates?

The purpose of the study is to identify and analyze the causal relationship and cointegration of the number of small and medium enterprises, the workforce of small and medium enterprises, and economic growth in the United Arab Emirates in the short and long term. The contribution of this research is as an input for government policy makers in policy making in SME development and economic growth.

Presentation of the main research material.

1. General concepts about small and medium enterprises and economic growth

A – the concept of small and medium enterprises. The definitions of small and medium enterprises differ from one country to another, according to their different capabilities and economic and social conditions. Large-scale projects did not appear until after the industrial revolution, which was launched in Europe. The experience of advanced industrial countries indicates that small and medium enterprises It has played a leading role in the development of manufacturing industries [2, p. 9].

A small project is defined as a project that employs a small number of workers, is managed by the owners, and serves the local market [9, p. 211].

Small and medium industries can also be defined as a group of enterprises that produce on a small or medium scale [11].

It can be said that small and medium enterprises are those industries that use modern and advanced machinery and equipment and a large number of workers, and have the ability to benefit from modern productive arts and the use of organization and management technology through planning and market analysis [8, p. 42].

B – the importance of establishing small and medium enterprises.

The establishment of small and medium enterprises is of great importance, especially in the field of development, and the importance of establishing such projects can be identified in the following [10, p. 219]: Form the nucleus of large projects; Availability of various job opportunities with low capital costs.

An important factor for the development of rural areas, reducing migration from the countryside to cities (urban), and may even contribute to achieving reverse migration [7, p. 2]. It uses local resources to a large extent. Characterized by flexibility in the face of economic fluctuations; Supporting policies of self-sufficiency, at least in some goods and services, reducing imports, improving exports, and actually contributing to supporting the national product.

C – Economic growth: This term coincided with the emergence of systematic economic analysis, starting from the classical theory, and continued for a long period of time without taking into account the quality of

the country, advanced or otherwise [3, p. 321]. Every society cares about and searches for ways and reasons that enable it to raise the quantity of goods and services that are produced by economic units and establishments, which are also obligated to increase their products and achieve maximum rates of profits, which enable them to accumulate capital [1, p. 32].

A distinction is made between growth and development by economists due to the fact that growth does not include development problems [5, p. 589]. Income standards were used as a means to measure them. However, practical facts proved difficult to define the concept of real income in developing countries, due to the lack of stability in foreign exchange rates. and national prices, and the difference between the official prices and the real ones, which are among the things that must be taken into account when estimating this indicator or those related to it [4, p. 325].

A distinction is made between growth and development by economists due to the fact that growth does not include development problems [5, p. 589]. Income standards were used as a means to measure them. However, practical facts proved difficult to define the concept of real income in developing countries, due to the lack of stability in foreign exchange rates. and national prices, and the difference between the official prices and the real ones, which are among the things that must be taken into account when estimating this indicator or those related to it [4, p. 325].

2. Concepts for small and medium enterprises in the United Arab Emirates

A – Definition of micro, small, and medium enterprises in the United Arab Emirates.

The Small and Medium Enterprises Council affiliated to the Ministry of Economy, which represents 15 federal and local entities and representatives of the private sector in the Emirates, follows up on the application of the unified definition of micro, small and medium enterprises according to to the decision issued by the Council of Ministers, based on two or more of the following basic criteria: employment, the volume of annual returns, and the volume of capital. Small and medium

enterprises and projects in the UAE are also classified into three sectors: trade, industry and services. The adopted unified definition differs according to the activities carried out

by these projects. Table 1 shows the classification of small and medium enterprises [6, p. 23].

Table 1 – Classification of micro, small and medium enterprises in the United Arab Emirates

sector	Number of Employees	The annual return is in UAE dirhams	Category
Trade	50-5	3-49 Million	small size
	200-51	3-250 Million	medium size
Industry	100-9	3-49 Million	small size
	250-101	3-250 Million	medium size
Services	5-1	Million dirhams	ultrafine
	50-6	2-19 Million	small size
	200-51	20-200 Million	medium size

Source: Arab Monetary Fund, 2017, Results of the Small and Medium Enterprises Environment Survey in Arab Countries

B – The legal and regulatory framework for small and medium enterprises in the United Arab Emirates [12, p. 123].

Supporting small and medium enterprises is a priority in the UAE government's agenda, given its importance in supporting its policy aimed at diversifying the sources of income for the national economy and increasing job opportunities, which necessitated the development of elaborate plans. Mission to provide the appropriate environment to support the sector during the past years. The UAE also seeks to enhance the contribution and performance of the small and medium enterprises sector through laws, initiatives, programs and regulations that help in their sources of financing, and these include: The National Program for Small and Medium Enterprises and Enterprises, the Institution of Sah Mohammed Bin Rashid for Small and Medium Enterprises Development, and Khalifa Fund. The UAE is distinguished by the existence of an independent law regulating the micro, small and medium enterprises sector, as represented by Federal Law No. 2 of 2014, which focused on the following:

- Developing small and medium enterprises so that they are an essential support for economic development in the Emirates.
- Spreading and encouraging a culture of research, development, creativity, innovation and entrepreneurship that achieves the UAE's economic aspirations.

- Coordinating the efforts of the concerned authorities to develop small and medium enterprises.

- Enhancing the competitiveness of small and medium enterprises in order to provide job opportunities for the benefit of the UAE economy.

- Developing programs and initiatives aimed at developing small and medium enterprises in the Emirates.

Motivate and support citizens to enter the labor market in the field of small and medium enterprises and contribute to the local product total.

- Enhancing the UAE's position as a center for entrepreneurship and project establishment.

In terms of the regulatory framework, there are five entities that participate and complement each other in regulating the work of the micro, small and medium enterprises sector at the federal level in the Emirates, as follows:

- Ministry of Economy: The Ministry operates in accordance with the objectives of Federal Law No. 2 of 2014 regarding small and medium enterprises to support and develop the micro, small and medium enterprises sector so that it is a main supporter of economic development. The United Arab Emirates by adopting a number of mechanisms stipulated in the Small and Medium Enterprises Law.

- Small and Medium Enterprises Council: It is affiliated to the Ministry of Economy, and

includes in its membership 15 federal and local bodies and representatives from the private sector. The Council is concerned with setting and developing policies and strategic plans for the development of projects, and setting controls And the necessary rules for coordination between the concerned authorities, periodic review of the unified definition and classification criteria for projects, proposing amendments and submitting them to the Council of Ministers, in addition to setting conditions and criteria for membership in the national program for the referred projects. Small and medium.

- The National Program for Small and Medium Enterprises: The program was established under Federal Law No. 2 of 2014 under the auspices of the Ministry of Economy. Business owners of small and medium national projects, and the development of general frameworks and broad lines that aim to provide expertise necessary technical, administrative and training support in various fields, with the aim of promoting and developing small and medium enterprises and projects, in addition to preparing a periodic evaluation for them, as well as coordinating with federal government agencies and local and the private sector to market the products of the program members inside and outside the country, and to coordinate with the concerned authorities to provide benefits and incentives for these projects.

- Ministry of Human Resources and Emiratisation: works to regulate the labor market for companies and individuals in the private sector and provides facilities and incentives for Emirati entrepreneurs.

-The Central Bank of the United Arab Emirates: It is coordinating with the Small and Medium Enterprises Council to set up mechanisms to provide credit facilities and finance the sector's activities, in addition to coordinating with banks operating in the country to facilitate financing of the sector. Small and medium enterprises.

In this aspect, we will discuss the research methodology, as well as discuss the results reached in light of the proposed hypotheses.

The type of research used in this research is associative research using

secondary data, which is annual time series data for a period of 21 years, which is the period 1999-2019 in the United Arab Emirates. The data was obtained from several sources, such as economic and financial statistics, the Ministry of Cooperatives and Small and Medium Enterprises in the United Arab Emirates, the Central Bureau of Statistics in the United Arab Emirates, and the United Arab Emirates Bank. Economic growth data is measured by real Gross Domestic Product (GDP) at constant 2000 prices, SME business data is measured by the number of units SMEs have in units, employment data, specifically the working-age population (aged 15 years and over) or number. A resident of a country has the capacity to spend each unit of time producing goods or services, either for himself or for others. In this case, labor absorbed by SMEs is measured in units of persons.

The research method used is Granger causality test and vector error correction model, to facilitate the separation of long-run and short-run components in the data generation process.

The first step in cointegration testing is to test whether or not the data is invariant. The method used for this stability test is the Unit Root Test (Unit Root Test) or the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test. Table 2, below, represents the results of the static tests.

Table 2 shows optimal delay selection using Akaike information criteria (*AIC*) and Schwarz criteria (*SC*) which showed that the order $p = 1$ gives minimum *AIC* and *SC* values and is an optimal arrangement such that the next test stage uses a delay of 1.

Using Granger causality in Table 3, it was found that there is a one-way causal relationship from the number of SMEs to economic growth, because $(2.87456 > F_{count} (5.56941F_{table} \text{ and } Prob) = 0.0524)$ when α is less than 5%.

This proves the validity of the main hypothesis, as small and medium industries contribute significantly to raising the rate of economic growth, and similar to the research that was conducted, there is a one-way causal relationship between the number of small and medium enterprises and economic growth.

Table 2 – Static test results

Variables	ADF test At level	1 st Difference	Information
GDP	0.9857	0.0456	Stasioner 1 st Difference
NuSMEs	0.7129	0.0004	Stasioner 1 st Difference
LoSMEs	0.7698	0.0005	Stasioner 1 st Difference
AIC	106.5871* (p=1)	106.5894* (p=2)	
SC	107.3652	107.6239	

Source: prepared by the researcher based on the results of the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test.

a) * denotes the lag order specified by the standard;

b) GDP = Economic Growth, NuSMEs = Number of SMEs, LoSMEs = SME Workforce, AIC = Akaike Information Standard, SC = Schwarz Information Standard.

This requirement is consistent with the theory that the large number of SMEs plays a role in encouraging business development in the UAE, and stimulating economic growth. When the number of SMEs increases, the products and services provided by distributed SMEs also increase. In other words, there is an increase in income for business groups, and this encourages

economic activity and has implications for increasing economic growth.

The results of Granger causality test also showed that there is a one-way causal relationship from the number of SMEs to the labor force, that is, from the value of) Fcount (8.69541) > Ftable (2.89565) and Prob. (0.0010)), when α is less than 5%.

Table 3 – A causal argument about the relationship between economic growth, the number of small and medium enterprises, and the workforce in small and medium enterprises

Null Hypothesis	F-Statistic	Prob.
NuSMEs does not Granger Cause GDP	5.56941	0.0524
GDP does not Granger Cause NuSMEs	0.032654	0.6589
LoSMEs does not Granger Cause GDP	1.74589	0.1325
GDP does not Granger Cause LoSMEs	0.26541	0.5897
LoSMEs does not Granger Cause NuSMEs	0.12564	0.9564
NuSMEs does not Granger CauseLoSMEs	8.69541	0.0010

Source: Prepared by the researcher using Granger causality

The results of the stability test (ADF) showed that all data are stable at the first difference, and the values of the co-integration test (Table 4) showed that only one equation was the equation that was combined together, that is, the one that has a tracking statistical value (39.5648) that is greater than the critical value 0.05 (30.65412), this indicates a long-term relationship or cointegration between variables and changes in economic growth, and the number of small and medium enterprises and the workforce of small and medium enterprises have stable or balanced relationships and long-term similarities in the movement. The static data in the first difference and mutually integrated

indicate that VECM is the correct method for processing the data.

As for the short-term VECM estimation analysis as shown in Table No., the CointEq1 coefficient shows a significant cointegration of 0.035641, and this indicates that there is an adjustment mechanism from the short term to the long term 0.035641% towards the optimal goal of GDP. As for the short term, 2.62E-06 indicates the existence of an adjustment mechanism from the short term to the long term 2.51E-05% towards the optimal GDP target. As for the cointegration coefficient of 4.32E-06CointEq1, it indicates that the adjustment mechanism from the short run to the long run is 4.32E-06% towards the optimal target of GDP.

Table 4 – Cointegration test illustrated

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.* *
None *	0.763683	39.5648	30.65412	0.0235
At most 1	0.21458	16.5418	17.6598	0.1056
At most 2	0.2418	1.23654	4.26546	0.8475

Noted: Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

Source: Prepared by the researcher using Granger causality

Table 5 – Estimation of VECM in the Short Term

Error Correction:	D(GDP)	D(NuSMEs)	D(LoSMEs)
CointEq1	0.035641 (0.000119) [1.94278]	2.51E-05 (2.1E-05) [0.25561]	4.32E-06 (2.7E-05) [0.92314]
D(GDP(-1))	0.287973 (0.15053) [0.084536]	0.00128 (0.00034) [0.521947]	0.000300 (0.34657) [0.23554]
D(NuSMEs (-1))	0.326514 (0.035458) [1.98457]	0.226446 (0.47708) [0.47464]	0.067365 (0.099534) [0.60144]
D(LoSMEs (-1))	25.54789 (149.187) [0.950862]	0.30435 (0.53666) [0.00034]	0.008964 (0.41597) [0.139216]
R-squared		0.02155	0.30435
Adj. R-squared	0.458796	0.01364	1.77180

Source: Prepared by the researcher using Granger causality

Table 5 shows that the number of SMEs in lag-1 has a positive and significant effect on economic growth with a t-statistic value of 1.98457 greater than the t-table at the real level of 5% (1.76514). The value of the variable coefficient for the number of SMEs is 0.326514. This indicates that if there was a 1 percent increase in the number of SMEs in the previous year, it would increase economic growth by 0.326514 percent in the current year. The coefficient of determination (R-squared) is 0.458796, which means that the effect of the number of SMEs and the SME workforce on economic growth is 45.8796%, while the remaining 54.1204% is determined by other factors. It also revealed that small and medium enterprises are able to make a significant contribution of more than 50% to the economic growth in the United Arab Emirates. Small and medium enterprises are suitable as engines of economic development, so the government should focus on stimulating the creation of small

and medium enterprises to continue achieving their best performance.

Conclusions and prospects for further research. In this study, it was concluded that the changing number of small and medium enterprises and economic growth have a causal relationship in one direction. And that the labor force in small and medium enterprises and economic growth in the United Arab Emirates have a unidirectional or bidirectional causal relationship. This proves the validity of the first sub-hypothesis, as the results of the VECM analysis showed that in the short term, there is a significant positive effect of the number of SMEs in lag-1 on economic growth, which means that a change of 1 percent in the number of SMEs in the previous year It will affect the economy. By 0.458796 percent in the current year, and there is a co-integration of economic growth with the number of small and medium enterprises and the workforce in small and medium enterprises in the long run. This proves the validity of the second sub-hypothesis, as the

IRF results showed that the response to the changing number of small and medium enterprises and economic growth in the United Arab Emirates takes 6 months to produce a stable response.

Thus, SMEs clearly present a one-way causal relationship as the largest dominant business activity in the UAE and it has been proven that they represent more than 99% of the total number of companies in the UAE. A series of strategic policies and objectives to increase economic growth, namely increasing productivity and product competitiveness, and facilitating access to credit financing for small and medium enterprises; As well as promoting a new entrepreneurial spirit for aspiring entrepreneurs in the United Arab Emirates.

References

1. Mau, B. (2020). The Economic Growth and Post-industrial Challenges. *Problems of the theory and practice*.
2. Ravanbakhsh, Moqtdalanam. (2007). Explain the development strategies of Small Industries & Industrial Parks. *Organization of Iran, the Second International*.
3. Barro, Sala-i-Martin (2021). *The Economic Growth*. The Knowledge Laboratory, Moscow.
4. Solow, P. (2022). Growth Theory. Companion to Contemporary Economic Thought. *The School of Economics*, Moscow.
5. Spence, M. (2022). *The Next Convergence: the Future of Economic Growth in a Multispeed World*. House of the Gaidar Institute, Moscow.
6. Zarrouk, Jamal Eddin. (2007). Tax coordination within the framework of regional groupings, *The experience of Arab countries*. Alexandria.
7. Dardira, Saleh Youssef. (2005). The role of the General Federation of Chambers of Commerce and Industry in the development of small and medium enterprises. *Symposium for small and medium enterprises*, Libya.
8. Saad, Fathi Ali. (2000). The role of banks in the development of small industries in Egypt. Dar Al-Hamid, Egypt.
9. Al-Attiyah, Magda. (2004). *Small projects management*. Al Masirah House for Publishing and Distribution, Amman, Jordan.
10. Al-Zahar, Muhammad Hamid. (1982). The role of small industries in the Egyptian economy. *Egyptian Journal of Commercial Studies*, Mansoura University.
11. Ismail, Muhammad Mahrous. (1992). *Industrial and manufacturing economics*. University Youth Foundation, Alexandria.
12. Qara, Mustafa. (2007). The Fund's role in assisting member countries affected by the rise in global oil prices. *Economics*, insight.

Література

1. Мау Б. Економічне зростання та пост-індустріальні виклики. *Проблеми теорії і практики*. 2020.
2. Раванбахш Моктдаланам. Пояснення стратегії розвитку малих підприємств та індустріальних парків. *Організація Іран, II Інтернац., 2007*.
3. Барро Сала-і-Мартін. *Економічне зростання*. Москва: Лабораторія знань, 2021.
4. Солоу Р. Теорія зростання. Супутник сучасної економічної думки. Москва: Школа економіки, 2022.
5. Спенс М. *Наступна конвергенція: майбутнє економічного зростання в багатомовному світі*. Москва: Будинок інституту Гайдара, 2022.
6. Зарук Джамал Еддін. Податкова координація в рамках регіональних угруповань. *Досвід арабських країн*. Олександрія, 2007.
7. Дардіра Салех Юсеф. Роль Загальної федерації торгово-промислових палат у розвитку малого та середнього підприємництва. *Симпозіум для малих і середніх підприємств*. Лівія, 2005.
8. Саад Фатхі Алі. *Роль банків у розвитку малого виробництва Єгипту*. Єгипет: Дар Аль-Хамід, 2000.
9. Аль-Аттія Магда. Управління малими проектами. *Al Masirah House for Publishing and Distribution*, Амман, Йорданія, 2004.
10. Аль-Захар Мухаммад Хамід. Роль дрібних виробництв в економіці Єгипту. *Єгипетський журнал комерційних досліджень*, Університет Мансура, 1982.
11. Ісмаїл Мухаммед Махрус. Економіка промисловості та виробництва. *Університетська молодіжна фундація*, Олександрія, 1992.
12. Кара Мустафа. Роль Фонду в допомозі країнам-членам, які постраждали від зростання світових цін на нафту. *Економіка, інсайт*, 2007.

Стаття надійшла

до редакції : 25.11.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Hassiba Hadouga. The impact of small and medium industries on economic growth of the United Arab Emirates. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4(52). С. 26–33.

УДК 338.27+657

JEL Classification: D84, M41, O20

КАЛІНЕСКУ Т. В.¹, ПЕРЕПЕЛИЦЯ Ю. Г.²

ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.05>

Постановка проблеми. Діюча система контролю не забезпечує достатньої інформації для визначення заходів антикризового управління, а відсутність структурованості та чіткості в організації контролю призводить до необ'єктивного уявлення про стан заборгованості та відсутності ефективних умов роботи з дебіторами, що сприяє збільшенню безнадійної заборгованості, нестабільному фінансовому стану та втраті платоспроможності авіаційних підприємств. Таким чином, існує потреба в удосконаленні організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості та поліпшенні заходів антикризового управління щодо цього. *Метою дослідження* є удосконалення організації контролю дебіторської заборгованості авіаційного підприємства та визначення його впливу на заходи антикризового управління. *Методологічною основою дослідження* стали методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти економічного аналізу щодо формування певних методик здійснення контролю дебіторської заборгованості та їх взаємозв'язку з антикризовим управлінням, що дозволяють приймати правильні управлінські рішення у повоєнний і післявоєнний періоди з метою відновлення потенціалу підприємств авіаційного галузі. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення щодо можливого забезпечення фінансової стійкості авіаційних підприємств шляхом удосконалення організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості та створення об'єктивної бази для прийняття правильних рішень з антикризового управління. *Виклад основного матеріалу.* У статті досліджено стан організації контролю дебіторської заборгованості серед підприємств авіаційної галузі, визначено основні тенденції змін, удосконалено організацію контролю дебіторської заборгованості, обґрунтовано важливість розроблених заходів, зазначено їх зв'язок з антикризовим управлінням та необхідність узгодження процесів контролю дебіторської заборгованості. *Оригінальність та практична значимість* підтверджується запропонованими заходами щодо удосконалення організації контролю дебіторської заборгованості, їх адаптацією на підприємствах авіаційної галузі та взаємозв'язком з процесами антикризового управління. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Доведено, що процес організації контролю дебіторської заборгованості доречно здійснювати, виходячи з ранжування дебіторів за їх платоспроможністю. Запропоновано звіт за основними структурними елементами контролю дебіторської заборгованості та надана чітка, структурована організація внутрішнього контролю, що дозволить позитивно впливати на формування антикризових заходів. Подальші дослідження будуть спрямовані на адаптацію запропонованих підходів до організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості підприємств національної економіки із врахуванням політико-економічних змін та стану зовнішнього середовища діяльності суб'єктів господарювання відповідно здійснюваним заходам антикризового управління.

Ключові слова:

дебіторська заборгованість, внутрішній контроль, антикризове управління, систематизація, авіаційне підприємство.

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Management and Business Administration Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4919-5788>

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

² **Перепелиця Юліанна Геннадіївна**, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Perepelytsia Yuliana, student of the second (Master's) educational level in 071 Accounting and Taxation Specialty, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-6684-161X.

e-mail: y.g.perepelytsya@student.khai.edu

ORGANIZATION OF CONTROL THE ACCOUNT RECEIVABLE OF AVIATION ENTERPRISES IN THE CONDITION OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT

Raising of problem. The operating checking system does not provide sufficient information for determination of anti-crisis management measures and absence of structured and clearness in organization of control results in the biased idea about the state of debt and absence of effective terms of work with debtors, that assists the increase of hopeless debt, unstable financial state and loss of solvency of aviation enterprises. Thus, there is a requirement in the improvement of organization the internal control of account receivable and improvement of anti-crisis management measures in relation to it. *A research aim* is an improvement of organization the control of aviation enterprise account receivable and determination of its influence on measures of anti-crisis management. *Methodological basis of research* became the methods of dialectics, methods and principles of scientific cognition, instruments of economic analysis in relation to forming of certain methodologies of realization of control of account receivable and its intercommunication with anti-crisis management, that allow to accept correct administrative decisions in war and post-war periods with the aim of proceeding in potential of enterprises aviation to industry. *The basic hypothesis of research became the supposition* in relation to the possible providing of financial firmness of aviation enterprises by the improvement of organization of internal control of account receivable and creation of objective base for the acceptance of correct decisions from anti-crisis management. *Exposition of basic material.* In the article the state of organization the control of account receivable is investigational among the enterprises of aviation industry, the basic tendencies of changes are certain, organization of control the account receivable is improved, importance of the worked out measures is reasonable, its connection is marked with anti-crisis management and necessity of concordance its processes with control of account receivable. *Originality and practical meaningfulness* are confirmed by the offered measures in relation to the improvement of organization the control of account receivable, by its adaptation within the framework of activity of enterprises of aviation industry and its intercommunication with the processes of anti-crisis management. *Conclusions and prospects of further researches.* It is well-proven that the process of organization the control of account receivable appropriately to carry out, going out ranging of debtors after its solvency. A report is offered after the basic structural elements of control of account receivable and clear and structured organization of internal control is given, that allows positively influencing on forming of anti-crisis measures. Further researches will be sent to adaptation offered approach near organization of internal control of account receivable of enterprises of national economy recognition political and economic changes and state of environment of subjects of business activity according to the carried out measures of anti-crisis.

Key words:

account receivable, internal control, anti-crisis management, systematization, aviation enterprise.

Постановка проблеми. Сучасна організація внутрішнього контролю дебіторської заборгованості серед вітчизняних авіаційних підприємств є недосконалою та містить велику кількість проблемних аспектів. Основною причиною цього є відсутність систематизованої інформації щодо дебіторської заборгованості підприємств авіаційної галузі. Діючи організація контролю не передбачає заповнення внутрішньої документації, аналіз наявної дебіторської заборгованості та розрахунок відповідних показників, на базі яких можуть бути розроблені заходи антикризового управління. Сама організація контролю не є структурованою та чіткою, тому викликає ряд негативних тенденцій, серед яких: втрата об'єктивного розуміння стану заборгованості, відсутність спеціальних умов роботи з окремими дебіторами, що призводить до сукупного збільшення безнадійної дебіторської заборгованості. Все це негативно відбивається на

фінансовому стані та платоспроможності підприємств аерокосмічної галузі, стійкість яких є особливо важливою умовою в період воєнного стану. А неплатежі дебіторської заборгованості призводять до суттєвих ризиків, що знижують репутіцію авіаційних підприємств, оскільки втрачаються кошти на погашення власної кредиторської заборгованості. Тому виникає потреба у структуризації процесу контролю і управління дебіторською заборгованістю та оцінюванні його впливу на заходи антикризового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань організації внутрішнього контролю та обліку дебіторської заборгованості займалися зокрема такі автори як Мішук Є.В., Сидорова І.І. [1], Рябчук О. Г. [2], Сапаріна О.Ф., Кірілкіна О.Є. [3]. Особлива увага особливостям впровадження заходів антикризового управління на підприємстві приділена у наукових працях таких авторів

як Гудзь О.Є. [4], Зверук Л.А., Давиденко Н.М. [5], Мостенська Т.Л., Юрій Е.О. [6], Пілецька С.Т. [7]. Проте досить важко знайти дослідження, що поєднують саме контроль дебіторської заборгованості з антикризовим управлінням підприємств. Головним же документом, що регулює питання обліку та контролю дебіторської заборгованості є Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 (П(С)БО - 10) [8]. Проте аналіз наведених праць показує, що вони переважно розкривають методологічні основи здійснення аналізу дебіторської заборгованості на підприємствах та показують інструменти організації її внутрішнього контролю. Зокрема, підкреслюється важливість та нагальна необхідність удосконалення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості, розкриваються окремі аспекти процесу впровадження заходів антикризового управління, визначаються фактори, що впливають на успішність їх реалізації. Але жодна з наведених праць не вказує важливість структурування та систематизації заходів внутрішнього контролю дебіторської заборгованості саме в умовах розробки антикризової стратегії, не висвітлюється процес організації контролю та антикризового управління з урахуванням специфіки діяльності кожного окремого підприємства.

Звідки **метою дослідження** стає удосконалення організації контролю дебіторської заборгованості авіаційного підприємства та визначення його впливу на заходи антикризового управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з ключових складових в діяльності будь-якого підприємства є контроль взаєморозрахунків між різними суб'єктами господарювання. І саме одним з найбільш складних і суперечливих аспектів внутрішнього управління є контроль дебіторської заборгованості, особливо у контексті проблеми неплатежів підприємствам авіаційної галузі. Важливо відзначити, що продукція, що постачається авіаційними підприємствами є достатньо дорогою (наприклад, літак АН-140 вартує близько 20 млн умовн. одиниць.). Тож у більшості випадках, при здійсненні операцій із контрагентами, авіаційні підприємства часто вдаються до розрахунків, у яких дебіторами виступають вони самі. Тому недостатність структурованості та чіткості організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на авіаційних підприємствах

дозволяє їх бізнес-партнерам ухилятися від взаєморозрахунків, тим самим гальмувати його розвиток. Звідси витікає, що налагодження постійного контролю дебіторської заборгованості буде сприяти стабілізації економічного стану і є першочерговим завданням щодо призупинення стагнації та виходу з існуючого негативного фінансового стану авіаційних підприємств в умовах воєнного часу, а також поліпшить виконання заходів щодо антикризового управління діяльністю підприємств (в т.ч. авіаційних) в контексті підвищення економічної активності усіх суб'єктів авіаційної галузі.

Тому, саме з вище згадуваних позицій і слід розглядати поліпшення діючих систем внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на вітчизняних авіаційних підприємствах. Основні принципи формування і відображення інформації про дебіторську заборгованість в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності підприємств, організацій та інших юридичних осіб, незалежно від форми власності (за винятком бюджетних організацій), визначаються у П(С)БО-10 «Дебіторська заборгованість» [8]. Згідно з пунктом 4, дебіторська заборгованість визначається як сума зобов'язань дебіторів перед підприємством на певну дату, а дебіторами вважаються юридичні та фізичні особи, які, внаслідок минулих подій, заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів. А значить основний методичний підхід до організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості має ґрунтуватися на її класифікації, що забезпечує групування та систематизацію інформації про заборгованість за різними обліково-аналітичними та управлінськими напрямками, зорієнтує на врахування специфічних інформаційних потреб оперативного та стратегічного управління. Такий підхід надасть можливість керівництву підприємств ефективно управляти заборгованістю, оперативно аналізувати та прогнозувати діяльність підприємства і його фінансовий стан в залежності від ступеня деталізації інформації та правильно обґрунтовувати управлінські рішення з антикризового управління, що так необхідні підприємствам авіаційної галузі.

Проте згідно управлінськими звітам підприємств авіаційної галузі [9], існуюча класифікація дебіторської заборгованості є достатньо поверхневою та не враховує особливості їх діяльності, що суперечить основній

меті проведення заходів антикризового управління [6]. Сучасний поділ дебіторської заборгованості відповідає двом основним класифікаційним ознакам:

за термінами погашення, а саме поділяється на поточну (нормальну, сумнівну, безнадійну) та довгострокову заборгованість (по майну, переданому в оренду та іншу);

за об'єктами, до якої відноситься дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги та за розрахунками (інша дебіторська заборгованість).

Слід зазначити, що авіаційні підприємства активно розгортають свою діяльність як на внутрішньому ринку, так і на міжнародній арені, сприяючи розвитку міжнародних економічно-торгівельних зв'язків. Це відкриває нові можливості для співпраці, технологічного обміну та взаємовигідних угод з партнерами з різних країн. Однак, разом із зростанням міжнародної діяльності, підприємства стикаються з ризиками, пов'язаними з політично-економічною нестабільністю. В цьому плані домінуючим ризиком є може стати неспроможність контрагентів

погасити дебіторську заборгованість перед підприємствами. Щоб ефективно управляти ризиками, авіаційне підприємство може вживати певні заходи, виходячи із стратегії розвитку підприємств, такі як класифікація боржників на групи відповідно до ймовірності погашення дебіторської заборгованості. Ці заходи можуть передбачати аналіз, що враховує економічні та політичні аспекти країни походження кожного боржника, бо серед клієнтів авіаційних підприємств можуть бути контрагенти з держав, політико-економічні зміни в яких можуть безпосередньо чи опосередковано впливати на стан дебіторської заборгованості вітчизняних підприємств. Для того, щоб ефективно керувати цими ризиками, можна використовувати методику, що враховує рейтинг боржників, що виокремлюються в різні групи. На кшталт, поділити боржників на групи, що вказані на рис. 1, де група 1 – сумлінні дебітори, що становлять 80% дебіторів підприємства, група 2 – сумнівні дебітори, що становлять 15% від усіх дебіторів та група 3 – безнадійні дебітори, частка яких не має перевищувати 5%.

Рисунок 1 – Організаційна схема внутрішнього контролю дебіторської заборгованості
Джерело: сформована на основі [2; 8; 9].

Окрім більш детальної класифікації дебіторської заборгованості (ДЗ) та ранжування боржників пропонується фіксувати аналітичну інформацію у окремому звіті з управління ДЗ. Даний звіт може стати систематизованим джерелом даних для об'єктивного розуміння стану сплати ДЗ, умов бізнес-відносин з кожним дебітором та аналітичним підґрунтям для визначення оптимальних заходів антикризового управління, потребу в якому відчу-

ває підприємство відповідно до специфіки діяльності в умовах сучасного воєнного стану. Передбачається, що даний звіт має не тільки накопичувати, систематизувати та контролювати інформацію щодо ДЗ, але й допомагати створювати прогнози на майбутнє. Такий звіт може мати певну структуру та містити необхідний набір інформації для здійснення прогнозу ДЗ (таблиця 1).

Таблиця 1 – Структурні елементи звіту з контролю дебіторської заборгованості

№	Елемент звіту	Перелік можливої інформації
1.	Аналіз існуючих тенденцій	Дані щодо визначених проблем контролю ДЗ та роботи з дебіторами. Гіпотези щодо майбутнього стану ДЗ з метою визначення пріоритетних аспектів подальшої роботи
2.	Фактична оцінка стану контролю	Опис реального стану роботи з дебіторами та ДЗ завдяки проведенню експертиз та опитування працівників підприємства, безпосередньо залучених у процес контролю ДЗ та розрахунків з дебіторами
3.	Систематизація вихідної інформації	Пошук та групування необхідних інформаційно-аналітичних джерел для аналізу поточної ДЗ та дебіторів. Оцінювання результатів контрольної діяльності та фінансових показників підприємств
4.	Пропозиції щодо оптимізації ДЗ	Розробка заходів щодо поліпшення роботи з ДЗ та дебіторами, корегування заходів антикризового управління діяльністю підприємств

Джерело: сформовано на основі [1; 3].

Для заповнення звіту з контролю ДЗ можна залучити всі можливі джерела інформації як на самому підприємстві, так і у його дебіторів. Також основні тенденції, вихідну базу для аналізу та формування напрямів поліпшення стану ДЗ можна отримати, виходячи із необхідності проведення заходів антикризового управління, що базуються на певних показниках на кшталт тих, на яких ґрунтується контроль ДЗ підприємств (таблиця 2).

Наведені у табл. 2 основні показники максимально точно відображають стан ДЗ підприємства та створюють підґрунтя для розробки управлінських рішень відповідно до стратегії антикризового управління. Проте слід приділяти увагу кожному із наведених показників та розглядати їх у динаміці, що до-

зволяє визначати певні тенденції та спрогнозувати необхідні заходи. Так, збільшення оборотності дебіторської заборгованості буде позитивною тенденцією для підприємства, а зменшення періоду погашення дебіторської заборгованості говорить про те, що клієнти відволікають фінансові ресурси підприємства на менший термін. Чим вищий показник частки заборгованості дебіторів у загальному обсязі поточних активів підприємства, тим меншою є мобільна структура майна підприємства. Окрім того, даний показник можна використовувати для формування подальших заходів з антикризового управління, а саме для поділу дебіторів за групами платоспроможності (відповідно до рис. 1).

Таблиця 2 – Показники оцінювання стану дебіторської заборгованості

№	Показник	Формула розрахунку	Практична цінність
1.	Оборотність дебіторської заборгованості	$Од = В / СДЗ$, де Од – оборотність ДЗ; В – виручка від реалізації продукції; СДЗ – середньорічна сума дебіторської заборгованості (СДЗ = Сума значень ДЗ на кінець кожного робочого дня/Кількість робочих днів)	Значення показника демонструє кількість оборотів дебіторської заборгованості, тобто скільки разів дебітори погасили свої зобов'язання перед підприємством
2.	Період погашення дебіторської заборгованості	$Пд = 360 / Од$, де Пд – період погашення дебіторської заборгованості; Од – оборотність ДЗ	Виступає індикатором ефективності відносин із клієнтами, який показує, як довго останні погашають рахунки
3.	Частка заборгованості дебіторів у загальному обсязі поточних активів	$Чд = ДЗ / ПА * 100$, де Чд – частка дебіторської заборгованості у поточних активах; ДЗ – дебіторська заборгованість; ПА – поточні активи (II + III розділ акти-ву балансу)	Дає змогу дослідити, яку питому вагу займає заборгованість у загальній сумі поточних активів
4.	Частка сумнівної ДЗ в загальному обсязі дебіторської заборгованості, %	$Чсд = ДЗс / ДЗ * 100$, де Чсд – частка сумнівної ДЗ в загальному обсязі заборгованості; ДЗс – сумнівна ДЗ	Збільшення сумнівних боргів свідчить про виникнення проблеми неплатежів і потребує негайних рішень

Джерело: сформовано на основі [2; 3; 8].

Збільшення ж частки сумнівних боргів свідчить про виникнення проблеми неплатежів і потребує прийняття негайних управлінських рішень щодо їх зменшення.

Слід відзначити, що ефективно побудований процес організації контролю ДЗ на підприємстві є практично цінним для побудови стратегії антикризового управління, оскільки одразу вказує на проблемні та важливі місця, які створює ДЗ та приводить до занепаду фінансового стану підприємства. Тому необхідно здійснювати контроль не тільки за наведеними

у табл. 2 показниками, але й іншими, на кшталт оцінювання співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості. Проте, управління дебіторською заборгованістю є не лише одним із заходів антикризового управління, а й самостійним внутрішнім організованим процесом на підприємстві, тому що заходи антикризового управління. Тож, виходячи з цього взаємозв'язку між контролем ДЗ і антикризовим управлінням, можна виділити спільні риси заходів, що здійснюються в управлінні окремо кожним із них (таблиця 3).

Таблиця 3 – Взаємозв'язок заходів антикризового управління з контролем дебіторської заборгованості

№	Групи заходів щодо ефективної діяльності підприємства	Сутність заходу в контексті антикризового управління	Зміст заходу в контексті контролю дебіторської заборгованості
1	Аналіз та моніторинг діяльності підприємства	Аналіз фінансового стану, виявлення існуючих проблем та ризиків	Систематичний моніторинг ДЗ та платіжної дисципліни
2	Оптимізація умов кредитування діяльності підприємств	Формування напрямів покращення умов фінансування та ліквідності	Визначення оптимальних способів кредитування та створення умов щодо їх впровадження
3	Ефективний внутрішній контроль	Впровадження системи контролю та моніторингу	Забезпечення ефективного функціонування системи контролю ДЗ
4	Диверсифікація клієнтської бази	Пошук напрямів щодо зменшення ризиків шляхом роботи з різними клієнтами та ринками	Визначення оптимального напрямку диверсифікації та контролю за новими клієнтами
5	Політика управління підприємством	Оптимізація управління підприємством для забезпечення фінансової стабільності	Забезпечення контролю за обсягами заборгованості та напрямками зниження ризиків.

Джерело: сформовано на основі [2; 5; 6].

Слід зазначити, що дане дослідження проведене в рамках діяльності авіаційних підприємств, тому досить доречно всі рекомендовані заходи та пропозиції щодо організації й проведення контролю ДЗ застосовувати саме до антикризового управління підприємств цієї галузі. Окрім того, отримана практична цінність та ефективність була доведена на базі реально функціонуючих в умовах воєнного стану підприємств, що обґрунтовує доцільність їх застосування, дозволяє зробити такі **висновки та означити перспективи подальших досліджень**:

1. Процес організації контролю дебіторської заборгованості на авіаційному підприємстві доречно здійснювати, виходячи із ранжування дебіторів за їх платоспроможністю, що дозволяє оцінити ДЗ, виходячи із їх забезпеченості, територіального розміщення і таке інше.

2. Запропонований звіт з ДЗ, що складений за основними структурними елементами контролю, дозволить визначити загальні тенденції щодо стану ДЗ, систематизувати та створити бази даних для прийняття рішень з анти-

ризового управління діяльністю підприємств, розробити заходи з їх коригування та удосконалення стратегій розвитку авіаційної галузі.

3. Наведені показники контролю ДЗ (серед яких оборотність та погашення ДЗ, частка ДЗ у загальній структурі активів та частка сумнівної ДЗ у сумі загальної заборгованості) є головною об'єктивною інформацією для прийняття доцільних рішень з антикризового управління та подальшого розвитку підприємств авіаційної галузі.

4. Позитивна взаємодія заходів з ефективного управління ДЗ та антикризового управління діяльністю підприємства має забезпечити стабільність та стійкість фінансово-виробничого стану підприємств авіаційної галузі. Проте, незважаючи на тісний взаємозв'язок організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості та антикризового управління, кожна із цих складових може бути окремим самостійним процесом діяльності підприємства.

5. Надана чітка та структурована організація внутрішнього контролю ДЗ дозволяє по-

зитивно впливати на формування антикризових заходів, які потребують авіаційні підприємства в умовах воєнного стану, оцінити організацію контролю зсередини та визначити проблеми, що потребують негайного втручання.

Подальші дослідження будуть спрямовані на адаптацію запропонованих підходів до організації внутрішнього контролю ДЗ до підприємств національної економіки із врахуванням політико-економічних змін та стану зовнішнього середовища діяльності суб'єктів господарювання, виходячи із умов воєнного стану та післявоєнної відбудови авіаційної галузі, в тому числі відповідно здійснюваним заходам антикризового управління.

Література

1. Міщук Є.В., Сидорова І.І. Аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості: проблемні аспекти. *Інвестиції: практика і досвід*. 2018. № 2. С. 54–57.
2. Рябчук О.Г. Необхідність удосконалення організації обліку та аудиту дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання. *Облік, аналіз, аудит і оподаткування в умовах глобалізації економіки: тези доповідей I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Ужгород, 21 квітня 2017 р.). Ужгород : УжНУ «Говерла», 2017. С. 357–360.
3. Сапаріна О.Ф., Кірилкіна О.Є. Методологічні основи аналізу дебіторської заборгованості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 3. С. 865 – 868.
4. Гудзь О.Є. Формування стратегії антикризового управління підприємств. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 2. С. 4–10.
5. Зверук Л.А., Давиденко Н.М. Антикризове управління підприємством в умовах інноваційного розвитку. *Інтернаука*. 2017. № 1(2). С. 66–72.
6. Мостенська Т.Л., Юрій Е.О. Інструменти антикризового управління. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4. №1. С. 64 – 72.
7. Пілецька С.Т. Оцінка фінансово-економічного стану підприємства в системі антикризового управління. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 23. №2. С. 139–145.

Стаття надійшла до редакції : 15.11.2023 р.

8. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» від 08.11.99 р. № 237. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>

9. Інформація щодо фінансового стану підприємств аерокосмічної галузі у 2021 році. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

References

1. Mishchuk, Ye., Sidorova, I. (2018). Analysis of accounts payable and receivable: problems. *Investysiyi: praktyka ta dosvid*, 2, 54–57.
2. Ryabchuk, O.G. (2017). The need to improve the organization of accounting and auditing of receivables of a business entity. *Accounting, analysis, audit and taxation in the conditions of economic globalization: abstracts of reports of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference (Uzhhorod, April 21 2017)*. Uzhhorod: UzhNU "Hoverla", 357–360.
3. Saparina, O.F., Kirilkina, O.E. (2015). Methodological bases of analysis of receivables. *Global and national problems of the economy*, 3, 865–868.
4. Gudz, O. (2019). Formation of anti-crisis management strategy of enterprises. *Economics. Management. Business*, 2, 4–10.
5. Zveruk, L., Davydenko, N. (2017). Anti-crisis management company in terms of innovation development. *Internauka*, 1(2), 69–75.
6. Mostenska, T., Yuriy, E. (2019). Anti-crisis management tools. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, 4(1), 64–72.
7. Piletska, S. (2016). Estimation of financial and economic status of the enterprise in system of anti crisis management. *Economichnyy analiz*, 23(2), 139–145.
8. Order of the Ukraine Ministry of Finance "About the approval of accounting regulation (standard) 10 "Receivables", November 8, 1999, 237. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>
9. Information on the financial status of aerospace enterprises in 2021. Official website of the State Statistics Committee of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>

Стаття прийнята до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В., Перепелиця Ю. Г. Організація контролю дебіторської заборгованості авіаційних підприємств в умовах антикризового управління. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4(52). С. 34–40.

- *Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок*

УДК 336.14(477)

JEL Classification: M15, M42, O33

SULTANOVA R.¹

TRANSFORMATION OF THE STRUCTURE OF THE CURRENCY CONTROL SYSTEM IN THE DIGITAL ECONOMY OF AZERBAIJAN

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.06>

Formulation of the problem. Digital transformation in the banking and financial services sector largely involves a shift towards online and digital services from top-down branch banking, integrating digital systems, customer service platforms, applications and infrastructure. *The purpose of the article* is characterise the transformation of the structure of the currency control system in the digital economy of Azerbaijan. *The subject* of the study is processes of transformation of the currency control system structure in the digital economy of Azerbaijan. *The methodological basis* and information base of the research are current scientific and applied research, statistical information. The article uses a number of methods, including analysis, synthesis, comparison and generalization. *The main hypothesis* of the study was the assumption that the efficiency of economic management and the financial condition of the public sector depend on the quality of budget forecasting and planning, because they are the key to the sustainable development of socio-economic processes. *Presenting main material.* Technologies being implemented include blockchain, artificial intelligence (AI), cloud computing, machine learning, and customer data collection, management and analysis. With increasing adoption of FinTech (innovative technology supporting banking and financial services) disrupting the sector, it is attracting regulatory interest and prompting stricter regulatory standards. *The originality and practical significance of the research.* Systemic reforms of the payment ecosystem not only affect the development of financial markets and the country's economy as a whole, but also ensure safe and efficient payments between business entities. *Conclusions.* Deepening digital transformation in the banking system and expanding the use of innovative payment solutions makes electronic payments an integral part of our daily lives and at the same time increases the competitiveness of the banking system as a whole.

Key words:

digital transformation, electronic payments, banking system, procedures.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ АЗЕРБАЙДЖАНУ

Постановка проблеми. Цифрова трансформація в секторі банківських і фінансових послуг значною мірою передбачає перехід до онлайн-ових і цифрових послуг від банківських відділень зверху вниз, інтегруючи цифрові системи, платформи обслуговування клієнтів, програми та інфраструктуру. *Метою* статті є характеристика трансформації структури системи валютного контролю в цифровій економіці Азербайджану. *Предметом дослідження* є процеси трансформації структури системи валютного контролю в цифровій економіці Азербайджану. *Методологічною основою та інформаційною базою дослідження* є актуальні наукові та прикладні дослідження, статистична інформація. У статті використано низку методів, зокрема аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. *Основною гіпотезою дослідження* було припущення про те, що ефективність управління економікою та фінансовий стан державного сектора залежать від якості бюджетного прогнозування та планування, оскільки вони є запорукою сталого розвитку соціально-економічних процесів. *Виклад основного матеріалу.* Технології, які впроваджуються, включають блокчейн, штучний інтелект (ШІ), хмарні обчислення, машинне навчання, а також збір, керування та аналіз даних клієнтів. Оскільки FinTech (інноваційна технологія, що підтримує банківські та фінансові послуги) все більше поширюється на розвиток сектору, він привертає увагу регуляторів і спонукає до жорсткіших регуляторних стандартів. *Оригінальність та практична значущість дослідження.* Системні реформи платіжної екосистеми впливають не лише на розвиток фінансових ринків та економіки країни в цілому, а й забезпечують безпечні

¹ Султанова Расіма Рзалі, асистент кафедри економіки, Національна авіаційна академія, Баку, Азербайджан.

Sultanova Rasima Rzali, Assistant of the Economy Department, National Aviation Academy, Baku, Azerbaijan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0435-4861>

e-mail: rasima-sultanova@bk.ru

та ефективні розрахунки між суб'єктами господарювання. *Висновки.* Поглиблення цифрової трансформації банківської системи та розширення використання інноваційних платіжних рішень робить електронні платежі невід'ємною частиною нашого повсякденного життя та водночас підвищує конкурентоспроможність банківської системи в цілому.

Ключові слова:

цифрова трансформація, електронні платежі, банківська система, процедури.

Formulation of the problem. In recent years, positive results have been achieved in Azerbaijan in the area of increasing the volume of electronic payments, stable development of the payment card market, and the use of electronic banking services.

The “Strategic Roadmap for the Development of Financial Services in the Republic of Azerbaijan”, approved by Presidential Decree No. 1138 dated December 6, 2016, identifies priority activities that will help strengthen financial inclusion in the country and improve regulatory mechanisms to accelerate digital transformation in the banking system.

In the reporting period of 2020, the total volume of e-commerce transactions in the domestic market amounted to 1.3 billion US dollars.

As of the end of the third quarter of 2020, 27 banks and national postal operators offer internet banking, and 23 banks offer mobile banking services. Compared to the same period last year, the total volume of electronic banking transactions increased by 58% (USD 8.4 billion), and compared to 2018 - by 5.3 times (USD 18.6 billion).

In 2023, 20.8% of retail purchases are expected to be made online. By 2026, this figure is projected to reach 24%. In 2023, the US e-commerce market exceeded \$1.1 trillion in sales.

In June 2020, the Chamber of Financial Markets Control approved new “Rules for opening, maintaining and closing bank accounts” and determined the procedure for remote opening of bank accounts. Legal entities and individuals who are already residents or non-residents of the country can make various payment transactions by opening bank accounts without physically coming to the bank.

In connection with the tightening of conditions for remote identification, new procedures based on international best practices make it possible to increase the volume of permitted transactions on a bank account. To open bank accounts remotely, methods such as authentication in relevant information resources, the use of video and an enhanced electronic signature are used

Analysis of recent research and publications. One of the reforms to be carried out in the field of electronic payments is the creation of a unified digital identification system. Depending on the functionality, such a system is formed on the

basis of data from clients served in various areas of the financial sector. The Central Bank is taking steps to create a “Digital Identity System” based on blockchain technology. Currently, a tender has been held and a corresponding working group has been formed. The creation of a “Digital Identification System” will accelerate digital integration into the banking system and introduce new technologies for remote opening of bank accounts.

The purpose of the article is characterise the transformation of the structure of the currency control system in the digital economy of Azerbaijan.

Presentation of the main research material. The changes also affected the activities of banks in acquiring with business entities as part of combating fraudulent transactions in the field of payment cards. According to the new changes, acquiring banks must identify suspicious transactions made with payment cards and directly from a card account without presenting cards in the service network, and promptly respond if outside interference is detected in the operation of ATMs, POS terminals, etc.

Analysis of various indicators in the payment ecosystem allows us to note the fact that since the beginning of 2019, positive results have been achieved in the area of increasing the volume of electronic payments, the stable development of the payment card market and the use of electronic banking services in the country.

During the first three quarters of 2019, the Real-Time Interbank Settlement System processed 628,000 payment orders totaling \$101.5 billion. The Small Settlement and Clearing System (SMCS) carried out 39.8 million payment transactions worth \$10.9 billion. During the same period in 2017, the volume of payment transactions in AZIPS increased by 39% (\$28.4 billion), and in BCSS by 36.5% (\$2.9 billion).

The economic impact of globalization is growing as the network of connections between countries and companies becomes wider and deeper. As huge swaths of the population in emerging economies become entrenched in the middle class, an increasing share of global business involves cross-border flows. Digital flows of data, information and communication allow ideas and innovations to spread around the world, and they enable companies to pool the best resources and talent to create better products and services.

The currency in circulation is the amount of money issued by monetary authorities minus the currency withdrawn from the economy. The currency in circulation is an important component of a country's money supply.

Along with the issue of cash in Azerbaijan and most countries, control over the circulation of money is one of the functions of the Central Bank. In general, if the control function in our country was carried out by the Central Bank, then the Chamber for Control of Financial Markets, created in 2016, also controls financial institutions from the other side. The Financial Markets Supervisory Authority is responsible for overseeing which institutions? And how does it differ from Central Bank control? The Central Bank determines monetary and exchange rate policy, organizes and controls the circulation of cash, maintains a stable exchange rate of the manat, maintains and manages the gold and foreign exchange reserves at its disposal, and if it is engaged in other monetary activities, insurance, investment funds, credit organizations, The securities market (banking and non-banking credit institutions) and non-cash payment systems are responsible for the activities, regulation, licensing and supervision of the Chamber of Financial Markets Supervision.

Increasing adoption and use of digital payments will lead to a reduction in cash-related costs and operational costs for banks and businesses through transparency in economic cycles, which in turn will expand the tax base as well as access to financial services for households and businesses, and will also strengthen the lending and investment capabilities of the banking sector and will ultimately contribute to economic growth.

The state program has been prepared in order to implement the measures envisaged in the expansion of digital payments and achieve the performance indicators specified in the “Strategic Roadmap for the Development of Telecommunications and Information Technologies in the Republic of Azerbaijan”, approved by the Resolution of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 6, 2016. No. 1138.

In general, controlling large volumes of cash in circulation is a rather complex process. In addition, a large amount of cash deprives individual business entities of investment and credit opportunities and, ultimately, significantly limits financial intermediation, which is considered one of the main functions of banks. The significant predominance of cash circulation leads to a number of structural problems, including a violation of transparency and financial stability, disorganization of trade operations, etc.

The legal aspect of the activities of processing organizations is regulated by the set of rules of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan “Issuing permits to processing organizations and monitoring processing activities.” Basically, it includes important rules for carrying out activities, including the reliability of the created system and the rules for its control.

At the macro level, a number of important reforms have been implemented aimed at expanding the scale of non-cash payments in our country, satisfying the needs of the population and facilitating payments through payment systems. The most important of them is the National Payment System (NPS), created by the Central Bank of the Republic of Azerbaijan and combining a complex of developed software.

The mentioned infrastructure consists of two main components: One of them is called AZIPS. Which was created on February 16, 2001. Later, at the end of 2002, the Petty Payments Settlement (PTS) Clearing System was created. As a result of the commissioning of this infrastructure, significant changes occurred in the financial and banking system. Thus, interbank transactions are easily carried out in real time, and the speed of money circulation has increased significantly. In addition, small-volume and regularly recurring payments were made on the basis of electronic media, which was one of the main reasons for the transition of organizations and government bodies that make numerous small payments to the MOS infrastructure.

After talking about the macro level, it should be mentioned that there are payment portals at the micro level and their features. Recently, mobility has been noticeable in online payment systems, which are mainly considered a new technology. Hesab.az (<https://hesab.az/>) is considered the leader in the electronic payment market. If we consider that you can make payments here without registering, we can see that it serves more people than indicated. In addition to Hesab.az, there are other companies offering payment services, such as e-pul.az, epay.az, AzeriCard.com.

One of the main advantages of Hesab.az is that it has been on the market for a long time and has more experience than others. Here, as stated on the site itself, security is at a high level. And regular checks are carried out. The payment system combines more than 100 services.

Analysis of the main publications and studies. Although e-pul.az (<https://www.e-pul.az/epay/az/home>), which is one of the newest payment systems, has recently joined its competitors, it does not lag behind them thanks to the services that it offers. One of the main

advantages of a system that is at a good level mainly in terms of website design and functionality is that it can make frequently recurring payments in a simplified form. This is the main additional convenience offered to users. Security protection is at a normal level.

According to calculations based on data from the Central Bank of Azerbaijan (CBA), the volume of electronic transactions in December 2022 increased by 17.7% compared to November 2021.

In December 2021, the population of Azerbaijan paid 1.076 billion manats in the e-commerce network with bank cards. The previous record was recorded in November 2020 - 914 million manat.

In 2022, the population will spend \$7.208 billion on e-commerce. payments were made in the amount of manats, which is 86% more than in 2021.

Digital currencies should not be confused with electronic copies of cash (such as an online banking account at a retail bank). An online banking account at a retail bank shows the amount, such as US dollars, held in the specified account. In other words, electronic copies of cash are linked to physical currency. On the other hand, digital currency refers to a form of exchange that exists only in digital form and is not associated with any physical currency. The most famous example of a digital currency is Bitcoin. However, today there are many examples of digital currencies at various stages of maturity.

Digital currencies, depending on the underlying technology and how they are managed, can be divided into two types:

- Centralized: Issued and managed centrally by the company within a closed system, and its use is usually strictly controlled and controlled by the company.

- Decentralized (or distributed): not issued by a specific company or organization and uses underlying decentralized technology (DLT) to facilitate transactions.

Therefore, the advantages:

- Anonymity of transactions provided by decentralization.

- The decision to issue privately is not made by a political institution, but by an algorithm to avoid discretionary decisions that could lead to excessive inflation. This will increase transparency (for anyone who can read the algorithm) and predictability of their “monetary policy.” But this can also be a disadvantage, since

discretionary decision making allows for flexibility in dealing with shocks.

- A truly global and easily accessible currency that could facilitate global trade by not being tied to a specific jurisdiction.

Digital in Alyuty center Al Butgo BANKA This new kinds money, which cases Anogovernment page Aus. they differ from ordinary money those What are only digital And protected special codes For provision their security.

Cryptocurrencies This Same digital money, But their do People, using special codes, A Not government. Ethereum (ETH) - It's only natural that the second largest cryptocurrency after Bitcoin would be at the top of this list. The Ethereum software platform was launched in 2015 and trades digital tokens called ether. It uses a proof-of-work mechanism, although it has announced plans to switch to proof-of-stake this year. As of October 2022, Ethereum has a market capitalization of \$287 billion (about 37% of Bitcoin) and is valued at \$3,396.32 per coin.

Ethereum was designed to provide free access to anyone in the world. This is why he supports the development of decentralized applications that operate without third-party interference or fraud. This makes it particularly attractive to people in regions with less developed financial infrastructure, allowing them to access important financial products such as insurance and bank loans.

In this case, the value of Tether is pegged to exactly 1 US dollar (USD). This has the added benefit of allowing holders of other virtual currencies to effectively convert their assets into US dollars without actually leaving the cryptocurrency system. Its user-friendly features are no doubt the reason why it ranks third in terms of market capitalization, which stands at \$68 billion as of October 2022.

Likewise, digital currency is not backed by a physical commodity and does not exist in physical form. It is also not linked to any physical currencies, although digital currencies are often listed on an exchange against other currencies such as the US dollar. Like paper money, its value is determined by the relationship between supply and demand. If we take Bitcoin as an example, the scarcity was caused by limiting the number of Bitcoins that could ever exist to 21 million. However, unlike fiat money, digital currencies are not backed by a government, central authority or legal entity.

Table 1 – Top 10 cryptocurrencies

Top 10 Cryptocurrencies (Besides Bitcoin)	ALTCOIN	MARKET CAP <small>(OCT 21)</small>	TECHNOLOGY	UPSIDE
	 Ethereum (ETH)	\$400,072,363,432	Proof-of-stake	HIGH
	 Litecoin (LTC)	\$11,235,248,276	Open-source network	MID
	 Cardano (ADA)	\$72,977,130,444	Proof-of-stake	HIGH
	 Polkadot (DOT)	\$31,565,385,512	Parallel blockchains	HIGH
	 Bitcoin Cash (BCH)	\$10,415,107,234	Fast Transactions	MID
	 Stellar (XLM)	\$7,506,327,202	Large Transactions	MID
	 Chainlink (LINK)	\$12,366,151,402	Smart Contracts	HIGH
	 Binance Coin (BNB)	\$72,161,477,817	Lower Fees	LOW
	 Tether (USDT)	\$68,031,393,020	Hedge	LOW
	 Monero (XMR)	\$4,604,470,489	Untraceable	HIGH

Source: formed by the author on the basis of [10]

The implementation of the measures provided for by the “Digital Payment Strategy of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan for 2021-2023” makes it possible

to create a competitive, innovative and accessible payment environment in the country, ensuring support from the state, business and the interests of citizens.

Table 2 – Expected results for key performance indicators in the Republic of Azerbaijan

Key Performance Indicators	2021	2022	2023
share of cards supporting contactless payments (%)	50	60	70
share of POS terminals supporting contactless payments (%)	67	74	80
share of non-cash turnover on card transactions - (%)	62	66	70
share of non-cash transactions in various trade turnover (by volume, %)	19	21	25
Share of electronic banking in transfers of clients from current accounts (%)	80	85	90

Source: formed by the author on the basis of [10]

According to the recommendations of the SWIFT society, payment system operators should complete the transition to new data formats by the end of 2022, and international financial payments should be carried out in data formats developed according to the ISO20022 standard by 2025.

Conclusions and prospects for further research. Taking into account the innovations taking place in the international world, the transition to the ISO20022 standard in the financial sector of Azerbaijan will be ensured in accordance with the prepared action plan. Data formats according to ISO20022 standards will be prepared for use in the infrastructure of the National Payment System, and functionality will be created for the use of these formats in infrastructure components and internal information systems of participants.

While digital money is currently considered to not pose a major risk to financial stability and monetary policy globally, it may cause some problems in the future. For example, digital money could reduce the revenues of central banks from issuing fiat money. At the same time, discussions continue about regulatory research into the use of digital money.

However, digital currency has become a global digital asset and investment product, and also has good development prospects. The main contents are as follows:

1. Become a financial instrument in a specific scenario. Currently, transferring value between different clearing systems on a global scale has the disadvantages of long time and high cost, as well as digital currency. Digital currency can solve this problem as a means of global flow.

2. Become a new type of payment network.
3. Become a broader and more creative innovation development trend. It is mainly used in distributed transactions, smart contracts, Internet of Things and other areas to help these areas develop faster.

In the context of digital currency, banks want to accelerate the implementation of management transformation, in addition to the method of reforming the bank's philosophy, it is also an acceptable way to choose bank restructuring.

References

1. Resolution No. 359 of the Cabinet of Ministers of the Azerbaijan Republic on regulating the withdrawal of foreign currency outside the Azerbaijan Republic - 1994.

2. Decree of the President of the Azerbaijan Republic on the establishment of the State Securities Committee. No. 52, November 19, 2008.

3. Azizov, Sh.E. (2014). Priority areas of state regulation in the currency control system. *Investments: Practice and Dosvid*, 3, 104-107.

4. Valeeva, R.Z. (2013). Performing the function of money as a means of accumulation and inflationary processes, cause-and-effect relationships. *Economics and Business*, 18, 546.

5. Huseynzade, E. (2019). The use of cryptocurrencies in international payments in our time. Conference: 70th International Scientific Conference on *Economic and Social Development Development*, ESD Baku 2021. Baku, Azerbaijan.

6. Keshelava, A.V., Khaet, I.L. (2018). The subject of the digital economy and the role of digital tools. S.P. Kurdyumov Interdisciplinary Research Center "Sretensky Club". Received from: http://spkurdyumov.ru /digital_economy/predmet-cifrovoj-ekonomiki-i-rol-cifrovux-instrumentov (application date: November 25, 2023)

7. Baukin, A. O. (2020). Ensuring the rule of law in the digital economy: a textbook for universities et al. Moscow: Yurait Publishing House, 250.

8. Sadigov, M. M., Balaeva, E. A. and Umaeva, Sh. U. (2003). International currency - credit relations and the credit system of foreign countries. Baku.

9. Valeeva, R.Z. (2013). Performing the function of money as a means of accumulation and inflationary processes, cause-and-effect relationships. *Economics and Business*, 18 (546).

10. Bank for International Settlements (BIS) (2020). Central banks and payments in the digital era. *Annual Economic Report*, III.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів Азербайджанської Республіки № 359 про врегулювання виведення іноземної валюти за межі Азербайджанської Республіки. 1994 р.

2. Указ Президента Азербайджанської Республіки про створення Державного комітету з цінних паперів. №52 19 листопада 2008.

3. Азізов Ш.Є. Пріоритетні напрями державного регулювання в системі валютного контролю. *Інвестиції: Практика і досвід*. 2014. № 3. С 104-107.

4. Валєєва Р.З. Виконання грошима функції засобу нагромадження та інфляційні процеси, причинно-наслідкові зв'язки. *Економіка і бізнес*. 2013. № 18. С. 546.

5. Гусейнзаде Е. Використання криптовалют у міжнародних розрахунках у наш час. Конференція: 70 Міжнародна наукова конференція з розвитку економічного та соціального розвитку, ESD Ваку 2021. Баку, Азербайджан.

6. Кешелова А.В., Хаєт І.Л. Предмет цифрової економіки та роль цифрових інструментів. С. П. Курдюмова Міжгалузевий науковий центр «Сретенський клуб». (2018). URL: http://spkurdyumov.ru /digital_economy/predmet-cifrovoj-ekonomiki-i-rol-cifrovux-instrumentov (дата звернення: 25.11.2023)

7. Баукін А. О. Забезпечення верховенства права в цифровій економіці: підручник для ВНЗ. Москва: Видавництво Юрайт, 2020. 250 с.

8. Садигов М. М., Балаєва Є. А., Умаєва Ш. Міжнародні валютно-кредитні відносини та кредитна система зарубіжних країн. Баку, 2003.

9. Валєєва Р.З. Виконання грошима функції засобу нагромадження та інфляційні процеси, причинно-наслідкові зв'язки. *Економіка і бізнесу*. 2013. № 18. С. 546.

10. Банк міжнародних розрахунків (BIS) Центральні банки та платежі в цифрову еру. Річний економічний звіт, 2020. Частина III.

Стаття надійшла
до редакції : 25.11.2023 р.

Стаття прийнята
до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Sultanova Rasima Rzali. Transformation of the structure of the currency control system in the digital economy of Azerbaijan. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4(52). С. 41-46.

ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТА ПАСИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.07>

Постановка проблеми. Наразі першочерговим завданням суб'єктів господарювання є ефективне функціонування в умовах нестабільної економіки, яка викликана послідовними чинниками, а саме пандемія COVID-19 та введення воєнного стану. Тож, перед суб'єктом господарювання постає питання формування інструментів, які допоможуть підприємству не тільки залишатися «на плаву», але й ефективно фінансово управляти активами та пасивами підприємства. Це питання є наразі актуальним, бо зростає необхідність грамотного фінансового управління для досягнення своїх цілей на ринку. *Метою дослідження* є представлення інструментів для підвищення ефективності фінансового управління активами та пасивами промислового підприємства. *Предметом дослідження* виступає вплив фінансового управління активами та пасивами на загальний стан суб'єкта господарювання. *Методологічною основою дослідження* є загальні методи, що базуються на сучасних наукових засадах фінансових та економічних наук. *Основною гіпотезою дослідження* є фінансове управління активами та пасивами суб'єкта господарювання – інструмент ефективного функціонування суб'єкта господарювання. *Виклад матеріалу дослідження.* В результаті проведеного аналізу ефективності діяльності суб'єкта господарювання, а саме промислового підприємства, що показує ефективність фінансового управління активами та пасивами підприємства визначено, що класичне промислове підприємство має проблеми з зносом основних засобів та дебіторською заборгованістю. Тож, було представлено інструменти, які би допомогли підвищити фінансове управління та покращити загальний фінансовий стан підприємства. *Оригінальність та практична значимість.* Проведене дослідження підтверджує необхідність використання інструментів для підвищення ефективності фінансового управління активами та пасивами підприємства. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Інструменти, які будуть ефективно підібрані для запровадження та фінансового управління, допомагають підприємству бути більш конкурентоздатними та вирішувати поточні внутрішні проблеми, пов'язані з фінансовим управлінням активів та пасивів підприємства.

Ключові слова:

Фінансове управління, ефективність, підприємство, активи, пасиви.

TOOLS IMPROVE THE EFFICIENCY OF FINANCIAL MANAGEMENT OF ASSETS AND LIABILITIES OF THE ENTERPRISE

Formulation of the problem. Currently, the primary task of economic entities is the effective functioning in an unstable economy, which is caused by successive factors, namely the COVID-19 pandemic and the introduction of martial law. Therefore, the business entity faces the question of forming tools that will help the enterprise not only to remain "afloat," but also to effectively financially manage the assets and liabilities of the enterprise. This issue is currently relevant, as the need for competent financial management to achieve its goals in the market is growing. *The aim of the research.* Presentation of tools for improving the efficiency of financial management of assets and liabilities of an industrial enterprise. *The subject of the research* is the impact of financial management of assets and liabilities on the overall condition of the enti-

¹ **Зейнієв Теймур Гідаятович**, канд. техн. наук, доцент, докторант, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Ziiniiev Teimur, PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Doctoral student, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8418-7818>

e-mail: teymurztg@gmail.com

² **Замелюхіна Ангеліна Олегівна**, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Zameliukhina Anhelina, the recipient of higher education with the Master's degree of the 072 Finance, Banking and Insurance Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4858-6365>

e-mail: a.o.zameliukhina@student.khai.edu

ty. *The methods of the research.* There are general methods based on modern scientific principles of financial and economic sciences. *The hypothesis of the research:* financial management of assets and liabilities of a business entity is an instrument of effective functioning of an entity. Presentation of the study material. *The statement of basic materials.* As a result of the analysis of the efficiency of the entity, namely the industrial enterprise, showing the effectiveness of financial management of assets and liabilities of the enterprise, it is determined that the classic industrial enterprise has problems with the depreciation of fixed assets and receivables. Therefore, tools were presented that would help to increase financial management and improve the overall financial condition of the enterprise. *The originality and practical significance of the research.* The study confirms the need to use tools to improve the efficiency of financial management of assets and liabilities of the enterprise. *Conclusions and perspectives of further research.* The tools that will be effectively selected for implementation and financial management help the enterprise to be more competitive and solve the current internal problems associated with the financial management of assets and liabilities of the enterprise.

Key words:

financial management, efficiency, enterprise, assets, liabilities.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, у яких зовнішні фактори найбільш впливають на функціонування та на розвиток українських промислових підприємств, а саме фактори, які викликані пандемією чи воєнними діями останні три роки. Особливо важливим постає питання формування інструментів, які допоможуть підприємству не тільки залишатися «на плаву», але й ефективно фінансово управляти активами та пасивами підприємства. Це питання є наразі актуальним, бо зростає необхідність грамотного фінансового управління для досягнення своїх цілей на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, з якими стикаються на підприємстві у більшості випадків пов'язані з невмілим фінансовим управлінням як активів, та і пасивів підприємства. У працях В. Апопія, С. Бабенка, О. Березіна, В. Гончаренка, М. Кулакової, І. Маркіної та інших розглядається саме питання проблематики управління. Незважаючи на різноманіття наукових робіт тема ефективного фінансового управління не перестає втрачати своєї актуальності для вивчення інструментів, які допоможуть підвищити ефективність фінансового управління підприємством.

Метою дослідження є аналіз та представлення інструментів для підвищення ефективності фінансового управління активами та пасивами підприємства, які забезпечать підприємству стабільність функціонування як на ринку, так і в системі управління всередині підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. За словниковим тлумаченням «фінансового управління» визначається як, система управління формуванням, розподілом та

використанням фінансових ресурсів господарюючого суб'єкта та ефективним обігом його грошових коштів [1].

Таким чином, можна сказати, що для визначення ефективності фінансового управління, як активами, так і пасивами необхідно провести аналіз ефективності діяльності підприємства. Для проведення аналізу ефективності діяльності використовуємо методику Деренської Я.М., розрахуємо показники (Таблиця 1), використовуємо рейтинговий метод та побудуємо графік загальної тенденції сумарного індексу ефективності діяльності Приватного акціонерного товариства «Дніпропетровський агрегатний завод» (Рисунок 1).

На рис. 1 бачимо що підприємство у 2021 році змінило механізм розвитку та почало більш ефективно фінансово управляти активами та пасивами підприємства. Якщо більш детально подивитися на показники, наведені у табл.1, бачимо що еталонними показниками є показники 2021 та 2022 років, а саме у 2021 році – коефіцієнт рентабельності основних засобів, коефіцієнт оборотності оборотних коштів, коефіцієнт покриття, коефіцієнт рентабельності ресурсів, коефіцієнт ресурсовіддачі. Проте, у 2022 році тенденцію до зниження показали показники коефіцієнта рентабельності основних засобів, коефіцієнт оборотності оборотних коштів, коефіцієнта покриття, коефіцієнта рентабельності ресурсів, коефіцієнта ресурсовіддачі.

Всі ці показники сигналізують, що у 2022 році проблеми на підприємстві були викликані неефективним використанням та неефективним фінансовим управлінням, як активами, так і пасивами, такими як оборотний капітал, запаси, виробничі ресурси, зобов'язання підприємства та інші.

Таблиця 1 – Показники оцінки ефективності діяльності підприємства

Коефіцієнти	Значення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	Еталонне значення
1. Показники ефективності використання основних засобів							
Фондовіддача, грн/грн	K1	2,001	1,454	0,620	0,422	0,298	2,001
Коефіцієнт рентабельності основних засобів	K2	0,455	0,223	0,601	0,727	0,595	0,727
2. Показники ефективності використання оборотних коштів							
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	K3	0,403	0,230	0,553	0,830	0,815	0,830
Коефіцієнт мобільності активів	K4	0,666	0,639	0,661	0,616	0,575	0,666
Коефіцієнт покриття	K5	6,137	5,972	6,224	7,434	6,581	7,434
Коефіцієнт рентабельності оборотних коштів	K6	0,0016 0	0,00067	0,0072 6	0,120	0,128	0,128
3. Показники ефективності використання капіталу							
Коефіцієнт автономії	K7	0,265	0,304	0,267	0,304	0,327	0,327
Коефіцієнт фінансової стабільності	K8	0,891	7,558	5,297	1,869	2,289	7,558
Коефіцієнт рентабельності ресурсів	K9	0,002	0,001	0,010	0,148	0,147	0,148
Коефіцієнт рентабельності продажу	K10	0,008	0,006	0,026	0,290	0,314	0,314
Коефіцієнт ресурсовіддачі	K11	0,089	0,047	0,121	0,157	0,135	0,157
4. Показники ефективності використання трудових ресурсів							
Зарплатовіддача, тис грн/грн	K12	1,498	1,394	1,679	1,688	2,509	2,509
Фондоозброєність, тис грн/чол	K13	61,060	118,944	134,17 3	168,567	244,44 3	244,443
5. Показники ефективності використання матеріальних ресурсів							
Матеріаловіддача, грн/грн	K14	4,401	6,512	1,031	0,580	0,500	6,512
Коефіцієнт оборотності запасів	K15	2,460	3,888	1,057	0,891	0,815	3,888

Джерело: розроблено авторами на підставі [2]

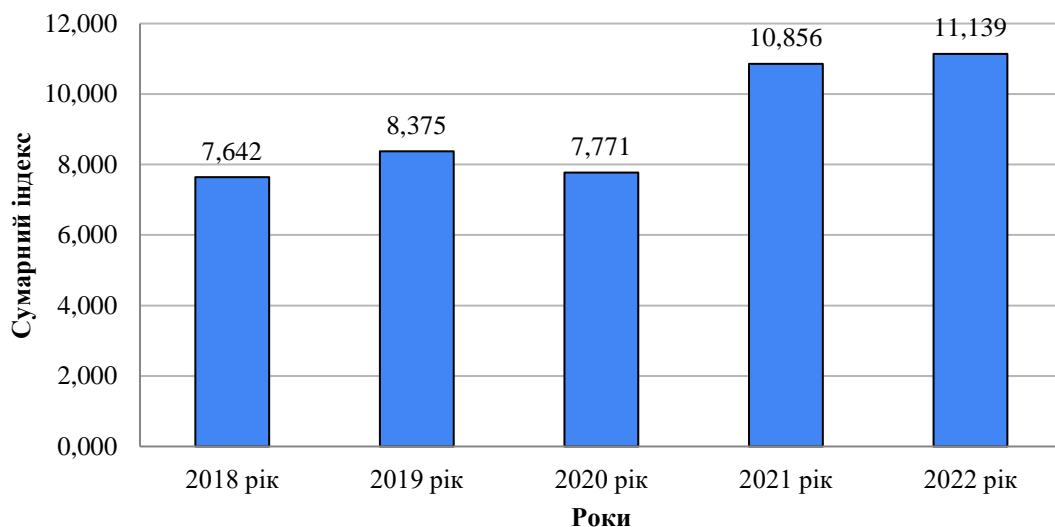

Рисунок 1 – Динаміка сумарного індексу ефективності діяльності підприємства

Джерело: побудовано авторами на підставі [2]

Таким чином, можемо виділити декілька закономірностей, які наразі впливають на ефективне фінансове управління як активами, так і пасивами Приватного акціонерного товариства «Дніпропетровський аграрний завод», а саме: наявність високої дебіторської заборгованості, що впливає на структуру та ефективне забезпечення виробничих процесів; застарілість основних засобів (обладнання), що впливає як на швидкий виробіток та реалізацію продукту, так і на інвестиційну привабливість підприємства вцілому; закредитованість підприємства, що впливає на рівень фінансової незалежності та можливих непередбачуваних проблем з погашенням у майбутньому.

Для підвищення ефективності фінансового управління активами та пасивами пропонуємо розглянути такі фінансові інструменти, як факторинг та лізинг.

Для промислового підприємства ці інструменти допоможуть: 1) оновити основні

засоби та понизити коефіцієнт зносу обладнання; 2) знизити тривалість операційного циклу вироблення продукції; 3) знизити показник дебіторської заборгованості; 4) покращити структуру активів підприємства.

Спираючись на поняття факторингових операцій (факторинг) у Цивільному кодексу України, то можемо стверджувати що за договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [3]. Розглянемо, схему процесу факторингу на рисунку 2.

Рисунок 2 – Схема процесу факторингу
Джерело: побудовано авторами на підставі [4]

Завдяки факторинговим операціям, після поставки товару продавець, у нашому випадку, підприємство, яке має високу дебіторську заборгованість, своєчасно отримує в формі авансу значну частину від суми дебіторської заборгованості, що виникла (до 95%), не чекаючи на платіж від покупця. Фінансування підприємства автоматично збільшується залежно від росту продажів.

Що ж стосується лізингових операцій (лізингу), то за договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у володіння та користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем, або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповід-

но до встановлених лізингодержувачем специфікацій та умов, на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі) [3].

В умовах нестачі фінансових ресурсів для забезпечення діяльності підприємства, лізингові операції є інструментом інвестування та інструментом, який допомагає підприємству бути конкурентоспроможним на ринку та вирішувати поточні проблеми з основними засобами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можемо сказати що факторинг та лізинг є дієвими інструментами фінансового управління активами та пасивами промислового підприємства. Оскільки, саме ці інструменти вирішують питання щодо покращення фінансового стану підприємства та допомагають вирішити питання щодо оновлення основних, зниження тривалості фінансового та операційного циклів, зниження показника дебіторської заборгованості, покращення структури активів підприємства. Все це і є прикладом ефективного фінансового управління як активами, так і пасивами промислового підприємства.

Станом на кінець 2021 року в Україні факторингові послуги надає 641 компанія, а лізингові послуги – 630 установ. І як показує статистика цей показник збільшується, що каже про популяризацію цих інструментів для вирішення питань, які пов’язані з фінансовим управлінням активів та пасивів.

Література

1. Бланк И.А. *Словарь-справочник фінансового менеджера*. Київ.: «Ника-Центр», 1998. 480 с.

Стаття надійшла до редакції : 25.11.2023 р.

2. Деренська Я. М. Оцінка ефективності діяльності підприємства. *Економіка підприємства та організація виробництва*. 2023. №1 (99). URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-down-load/123456789/91232/1/Derenska_mer_1_2023.pdf (дата звернення: 25 жовтня 2023 р.)

3. Цивільний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2023 р.)

4. Попов О. С. Цеберман А.А. *Факторинг як інструменти покращення економічних показників підприємства*. The 10th International scientific and practical conference “Modern research in world science” (December 25-27, 2022) SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2022. P. 1134-1137.

References

1. Blank, I. A. (1998). Dictionary-directory of financial manager. Kyev: "Nika-Center", 480.

2. Derenskaya, Y. M. (2023). Assessment of the efficiency of the enterprise. *Enterprise economy and production organization*, 1(99). Retrieved from: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-down-load/123456789/91232/1/Derenska_mer_1_2023.pdf (application date: October 25, 2023)

3. Civil Code of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (application date: October 25, 2023)

5. Popov, O. Tseberman, A. (2022). Factoring as tools for improving the economic performance of the enterprise. The 10th International scientific and practical conference “Modern research in world science” (December 25-27, 2022) SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine, 1134-1137.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Зейнієв Т. Г., Замелюхіна А. О. Інструменти підвищення ефективності фінансового управління активами та пасивами підприємства. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4(52). С. 47–51.

ДОЦІЛЬНІСТЬ РЕГУЛЮВАННЯ ГОМЕОСТАЗУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДТОРГНЕННЯ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ²

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.08>

Постановка проблеми. Представлене дослідження містить авторське бачення основних аспектів і підходів до можливості та доцільності регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення в умовах післявоєнної економічної нестабільності та фінансової турбулентності. *Метою дослідження є* визначення доцільності регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення у контексті систематизації сучасних положень та занепокоєнь провідних фінансистів відносно поширення тенденцій фінансової рецесії. *Методологічною основою дослідження* стали наукові публікації та монографічні видання, статті журналів та матеріали науково-практичних конференцій. Під час проведення дослідження було використано контент-аналіз наукової періодики; порівняльний критичний аналіз існуючих підходів та методів аналізу фінансової стійкості та податкового навантаження; статистичні методи аналізу. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення можливості нівелювання соціально-економічного відторгнення на підприємствах за рахунок впровадженні новітніх фінансово-господарських технологій цифрової трансформації та відновлення виробничого потенціалу України. *Виклад основного матеріалу.* Доведено, що збурюючий імпульс відторгнення відбувається на підприємстві щодня і щогодини, а саме: зростає потреба в освіті, науці, посилюється диференціація в доходах працівників, змінюється рівень конкурентоспроможності продукції підприємства, формується новий продукт або технологія, що породжує принаймні два наслідки. У першому випадку, флуктуація пригнічується і виникає нова рівновага, а вся енергія обурення всередині підприємства поглинається динамікою індивідуальних переваг підприємства. У другому випадку енергія флуктуації не розчиняється у нових пристрастях індивідуумів, а навпаки, зберігається і навіть зростає, забезпечуючи формування інтересу підприємства як такого. *Оригінальність та практична значимість.* Розроблено категоризацію соціально-економічного відторгнення, де обґрунтовано, ключова інструмент уникнення соціально-економічного відторгнення — соціодинамічний мультиплікатор економічного зростання підприємства, який функціонує у вигляді взаємодії трьох складових елементів: соціальний ефект, схильність працівників до конструктивних дій, індивідуального та колективного творення; сукупність формальних і неформальних інститутів, що забезпечують поєднання соціально-економічного ефекту зі схильністю працівників до конструктивних дій. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Для підтримки гомеостазу підприємства запропоновано впровадження механізму гомеостату, що являє собою відповідний комплекс систем управління підприємством з урахуванням можливостей та потреб працівників, що включає в себе ансамбль сигнально-регуляторних систем підприємства, які є саморегульованими, де керівництво виступає лише елементом, а не наглядаючим органом. Запропоновано створення ентропостату підприємства, у вигляді сукупності довгострокових партнерських відносин з усіма «зацікавленими сторонами» підприємства.

Ключові слова:

соціально-економічне відторгнення, регулювання, фінансова рецесія, гомеостаз, турбулентність економіки, економічна нестабільність.

THE FEASIBILITY OF REGULATING HOMEOSTASIS OF SOCIO-ECONOMIC REJECTION IN FINANCIAL TURBULENCE

Formulation of the problem. The presented study contains the author's vision of the main aspects and approaches to the possibility and expediency of regulating homeostasis of socio-economic rejection in the conditions of post-war economic instability and financial turbulence. *The purpose of the study* is to determine the feasibility of regulating homeostasis of socio-economic rejection in the context of systematization

¹ Ліхоносова Ганна Сергіївна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Management and Business Administration Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6552-8920>

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

² робота виконана в тому числі завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2023 рік.

of modern provisions and concerns of leading financiers regarding the spread of financial recession trends. *The methodological basis of the study* was scientific publications and monographs, articles of journals and materials of scientific and practical conferences. The research content of scientific periodicals was used during the study; comparative critical analysis of existing approaches and methods of analysis of financial stability and tax burden; Statistical methods of analysis. The main hypothesis of the study was to assume the possibility of leveling socio-economic rejection at enterprises by introducing the latest financial and economic technologies of digital transformation and restoration of Ukraine's production potential. *Presenting main material*. It has been proven that the disturbing momentum of rejection occurs at the enterprise daily and every hour, namely: the need for education, science increases, differentiation in the income of employees increases, the level of competitiveness of the enterprise's products is changing, a new product or technology that produces at least two consequences is formed. In the first case, fluctuation is suppressed and a new balance arises, and all the indignation energy inside the enterprise is absorbed by the dynamics of the individual preferences of the enterprise. In the second case, fluctuation energy does not dissolve in new passions of individuals, but on the contrary, it remains and even increases, ensuring the formation of interest of the enterprise as such. *Originality and practical importance*. Categorization of socio-economic rejection, where substantiated, is a key tool for avoiding socio-economic rejection — socio-dynamic multiplier of economic growth of an enterprise, which functions in the form of interaction of three components: social effect, employees' inclination to constructive and collective and collective work; A set of formal and informal institutions that ensure a combination of socio-economic effect with the tendency of employees to constructive actions. *Conclusions and prospects for further research*. To support the homeostasis of the enterprise, it is proposed to introduce a mechanism of homeostat, which is an appropriate complex of enterprise management systems, taking into account the capabilities and needs of employees, which includes an ensemble of signaling and regulatory systems of the enterprise, which are self-regulating, where management is only an element, not a supervisor. It is proposed to create an entity entity in the form of a set of long-term partnerships with all "interested parties" of the enterprise.

Key words:

socio-economic rejection, regulation, financial recession, homeostasis, turbulence of economy, economic instability.

Постановка проблеми. Для означення механізмів та важелів регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення на підприємстві необхідно визначити з сутнісним тлумаченням даного процесу та пошуку потенційних можливостей впливу на нього з боку керівництва підприємства чи зовнішніх органів координації діяльності підприємства.

Для адекватного та результативного управління підприємством необхідна відповідна адекватна модель відображення життєдіяльності цього підприємства як складної частини соціуму, яка відокремлена певними юридичними, економічними, організаційними та соціальними критеріями власного формування та функціонування.

Гомеостаз виступає одним із основних показників стабільного функціонування та навіть можливостей подальшого розвитку підприємства. У фактичному виразі гомеостаз є показником обсягу товарно-грошових потоків, який підприємство здатне пропустити через власні виробничі потужності за одиницю часу. При дотриманні параметрів гомеостазу підприємство функціонує в найбільш ефективному та оптимальному для нього режимі. Такий стан забезпечує отримання максимуму результатів (власне виробництво ві-

льної енергії) на одиницю витрат енергії, що воно затрачає для цього (або мінімум витрат, на одиницю отриманого результату). Будь-яке підприємство має власну матеріально-інформаційну основу. Призначення матеріального підґрунтя (тобто сукупності матеріальних елементів підприємства) забезпечує виконання роботи підприємства по забезпеченню метаболізму. Призначення інформаційного підґрунтя — управління зазначеними процесами та впорядкування змісту діяльності підприємства в просторі та часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключовими поняттями для побудови такої моделі є терміни «процес» і «система». Їхнє тлумачення та розуміння керівництвом стає основою якості відтворювальної моделі підприємства і, відповідно, прийнятих управлінських рішень. Процес — це перехід чогонебудь зі стану з одними характеристиками (початковими) в стан з іншими (кінцевими) [1, с. 1179]. В функціонуванні підприємства «процес» — це скоріше наслідок та зміни, що відбуваються з об'єктом, на який спрямована певна операція. Отже, адекватний опис життєдіяльності підприємства вимагає розглядати його в ракурсі взаємозалежного ланцюгу процесів, а не сукупності відокремлених ді-

лянок роботи, які при цьому все ж таки взаємодіють. Розуміння принципу дії цього ланцюгу та виникаючих при такій взаємодії неузгоджень, стає підґрунтям усунення проявів відторгнення на підприємстві на етапах його започаткування.

Система — явище (феномен, ефект), що формується внаслідок виникнення певних відносин у даному середовищі як сукупність взаємозалежних (взаємообумовлених) характеристик процесу (процесів) [1, с. 1320]. Отже, система існує, поки існують відношення (прямі, зворотні зв'язки), що породжують процеси всередині системи. У випадку дослідження підприємства, як системи, це — комплекс соціально-економічних відносин, поза яких не існують ні капітал, ні вартість, ні ресурси, ні взагалі підприємство. Авторські дослідження були спрямовані на пошук сучасних важелів та індикаторів визначення рівня фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання [2; 3]. Проте актуальність дослідження взаємозв'язку фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання та можливостей застосування інструментів штучного інтелекту з кожним днем тільки зростає.

Кеннон У. Б. для характеристики процесів, що забезпечують стійкість відкритої системи, запропонував термін «гомеостаз» («homeostasis» від грец. «homoios» — подібний, схожий + грец. «stasis» — стан, нерухомість) — рухомо-рівноважний стан будь-якої системи, що зберігається шляхом її протидії факторам зовнішнього та внутрішнього середовища, що порушують такий її стан [4].

Підтримання гомеостазу підприємства виступає сенсом процесу його управління. Вільне чи мимовільне ігнорування даної обставини (навіть заради миттєвої вигоди) завжди погіршує стан підприємства. Тому гомеостаз є головним критерієм якості всіх управлінських рішень.

Отже, **метою статті** є визначення доцільності регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення у контексті систематизації сучасних положень та занепокоєнь провідних фінансистів відносно поширення тенденцій фінансової рецесії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним процесом, що відбувається на підприємстві, є рух капіталу у вигляді ланцюга його перетворень. Капітал підприємства утворюється персоналом підприємства, його устаткуванням, сировиною, грошовими потоками, іншими ресурса-

ми та ступенем їхньої взаємодії, які беруть участь в соціально-економічній кооперації даного ринкового сегменту. Іншими словами, рух створеного капіталу — це той системуютьворюючий фактор, який перетворює натовп людей в організацію, в підприємство.

Якість руху капіталу визначається стійкістю характеристик цього процесу і тож саме якості управління підприємством. Чим краще керовані характеристики процесу руху капіталу, тим менше залежить підприємство від випадковостей ринку і від «людського фактору», відповідно тим стійкіше якість продукції та рентабельність підприємства.

Процес руху капіталу включає в себе безліч переліків різних процесів, зокрема: для керівництва головний процес — перетворення сировини в товар ($C \rightarrow T$); для постачальників — перетворення сировини в гроші ($C \rightarrow \Gamma$); для покупця — перетворення грошей в товар ($\Gamma \rightarrow T$); для бюджету країни держави — перетворення частини прибутку в податки ($\Pi \rightarrow \Pi$). І так для всіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів), кожна з яких має власний інтерес в отриманні своєї частини вигоди, що створюється рухом капіталу.

Якість управління в такій моделі діяльності підприємства в найпростішому виразі визначається відношенням коридору відхилень фактичного часу руху капіталу до нормативного (оптимального) (рисунок 1). Підвищення якості управління підприємством вимагає переходу до управління й іншими характеристиками процесу руху капіталу, зокрема відношення персоналу до результатів та якості продукції, що ними виробляється.

Процес руху капіталу зазвичай передбачає поетапну серію проміжних процесів і, відповідно, станів, до яких залучаються відповідні ресурси, тобто формується конвеєр (мета \rightarrow наслідок) якості використання певних ресурсів (1):

$$T_1^{N-1} \rightarrow C_1^N \rightarrow \dots \rightarrow \Delta T_1^{N+1} \rightarrow \Delta C_1^0, \quad (1)$$

де T_1^{N-1} — початкова мета;

C_1^N — наслідок початкової мети, що став доступний в наступному періоді;

ΔT_1^{N+1} — зменшена мета під впливом попередніх наслідків C_1^N ;

ΔC_1^0 — зміна наслідку як результат зміни мети ΔT_1^{N+1} .

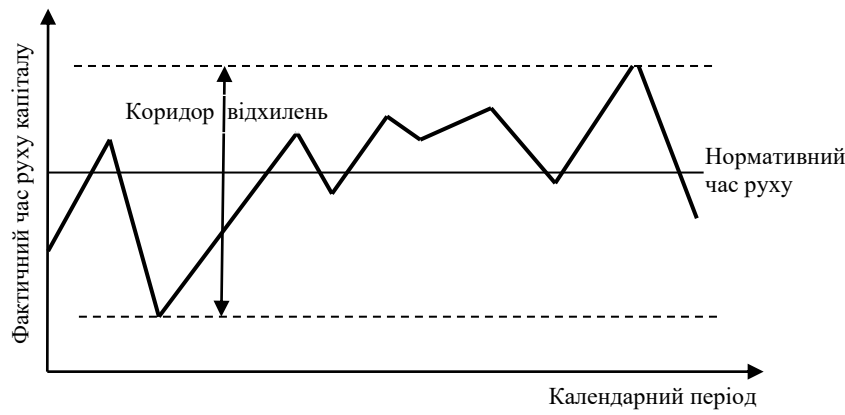

Рисунок 1 – Вплив регулювання в діяльності підприємства за підходом швидкості руху капіталу
Джерело: розроблено автором

Виходячи з того, що в рух капіталу залучається певний перелік ресурсів, то відповідний процес в дійсності являє собою комплекс «конвеєрів» використання відповідних ресурсів (2):

$$\begin{aligned} T_1^{0-1} \rightarrow C_1^1 \rightarrow \dots \rightarrow \Delta T_1^{n+1} \rightarrow \Delta C_1^n, \\ T_2^{0-1} \rightarrow C_2^1 \rightarrow \dots \rightarrow \Delta T_2^{n+1} \rightarrow \Delta C_2^n, \end{aligned} \quad (2)$$

.....

$$T_m^{0-1} \rightarrow C_m^1 \rightarrow \dots \rightarrow \Delta T_m^{n+1} \rightarrow \Delta C_m^n,$$

Надалі такі «конвеєри» комплексу процесів перетинаються, утворюючи вузли (3):

$$\left\{ \begin{aligned} R_N^2 \rightarrow W_N^1 \rightarrow \dots \rightarrow P_N^1 \\ R_{\dots}^2 \rightarrow W_{\dots}^1 \rightarrow \dots \rightarrow P_{\dots}^1 \\ R_2^2 \rightarrow W_2^1 \rightarrow \dots \rightarrow P_2^1 \end{aligned} \right\} \rightarrow P_i^2 \rightarrow (P_1^1; P_i^1), \quad (3)$$

де R_N^2 — ресурси підприємства певного роду (трудовий капітал) та кількості (N; 2);

W_N^1 — відходи відповідного ресурсу, тобто результати відторгнення різного прояву (N; 2) персоналом підприємства;

P_N^1 — результати відповідного технологічного процесу;

P_i^2 — загальні результати діяльності підприємства з урахування можливостей трудового потенціалу підприємства та відторгнення праці персоналом підприємства.

За своєю сутністю підприємство, як різновид соціотехнічної організації являє собою надбіологічний, соціальний організм, що діє на умовах економічних та юридичних принципів, постійно еволюціонує. Саме в рамках підприємства діалектично поєднується певний перелік рис як суто біологічного організму, так і популяції біологічних організмів (працівників підприємства), що паралельно існують, діючи за власними законами та уподобаннями.

Така особливість підприємств надає їм властивості системного характеру: високу мінливість, пристосовність до нових умов, здатність до поступової еволюції. Отже, суто теоретичні життєдіяльність підприємств, враховуючи можливості еволюціонування персоналу, можуть існувати досить тривалий термін. Проте реальна статистика тривалості їх ефективної діяльності [5] свідчить про зворотне. Певна частка невдалої діяльності обумовлена помилками в організації управління та ставлення до працівників. Як і біологічний організм, підприємство буде життєздатним тільки при збереженні гомеостазу: відносної сталості внутрішніх процесів, характеристики яких можуть коливатися тільки в певних межах.

В якості параметрів, які відображають гомеостаз підприємства можна розглядати номенклатуру продукції, що випускається, її асортимент, обсяг виробництва, ринкову ціну на продукцію. Зокрема, ціна продукції характеризує обсяг вільної квазіенергії [6, с. 46], яку підприємству вдається залучити за допомогою виробництва та реалізації продукції.

Для підтримки гомеостазу підприємства має бути розроблено певний механізм — гомеостат — відповідний комплекс систем управління підприємством з урахуванням можливостей та потреб працівників. Його досконалість зумовлює шанси підприємства на довгострокове виживання при мінливих умовах зовнішнього середовища.

Для підтримки гомеостазу підприємства має бути розроблено певний механізм — гомеостат — відповідний комплекс систем управління підприємством з урахуванням можливостей та потреб працівників. Його досконалість зумовлює шанси підприємства на довгострокове виживання при мінливих умовах зовнішнього середовища.

Досконалість підприємства полягає в його здатності вчасно змінюватися, адекватно пристосовуючись до нового стану середовища, в той же час постійно знижуючи свою

залежність від нього. Виходячи з цього, управління на підприємстві — це, перш за все, гомеостатичне регулювання відносин між працівниками підприємства. Гомеостат, як механізм регулювання гомеостазу, являє со-

бою ансамбль сигнально-регуляторних систем (СРС) підприємства, яка є саморегульованими системами, де керівництво виступає лише її елементом, а не наглядаючим органом (рисунок 2).

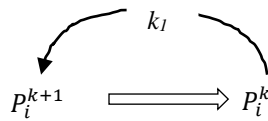

Рисунок 2 – Сигнально-регуляторна система регулювання соціально-економічного відторгнення
Джерело: розроблено автором

Головна частина ансамблю сигнально-регуляторних систем підприємства створюється шляхом стихійної самоорганізації його

персоналу, часом — окрім, інколи і всупереч рішенням керівництва (рисунок 3).

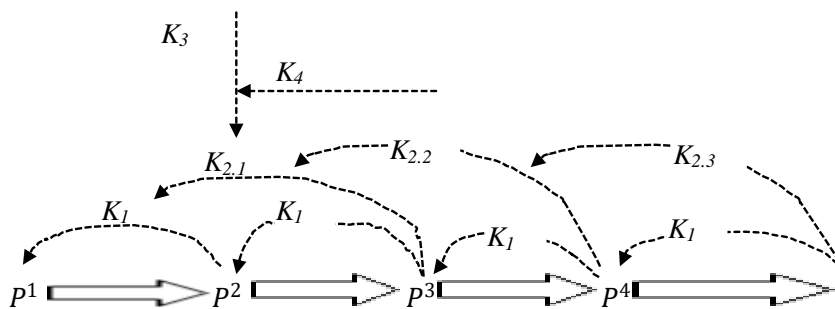

Рисунок 3 – Схема інформаційних потоків саморегулювання процесів соціально-економічного відторгнення
Джерело: розроблено автором

Досконалий гомеостатичний ансамбль підприємства повинен забезпечувати гомеостаз підприємства, формуючи еволюційну здатність гнучкої поведінки підприємства, можливість вчасно змінюватися, адекватно пристосовуючись до нового стану середовища, в той же час постійно знижуючи свою залежність від нього.

Зрозуміло, що ідеальна організація підприємства недосяжна. Але до неї можна наблизитися, раціоналізуючи ансамбль загальних процесів, удосконалюючи гомеостат, формуючи та поширюючи ентростат.

Ентростат підприємства слід трактувати як сукупність довгострокових партнерських відносин з усіма його «зацікавленими сторонами». Тим самим підприємство переходить від пристосування до навколишнього середовища до його перетворення під власні можливості та довгострокові орієнтири.

Ентростат підприємства являє собою певний штучний оазис в конкурентному, хаотичному та непрогнозованому середовищі. Він перетворює шкідливі для підприємства

процеси зовнішнього середовища в корисні або, як мінімум, нешкідливі процеси. Іншими словами, зусилля керівництва на удосконалення системи управління підприємством з метою усунення проявів відторгнення, не враховуючи створення власного механізму ентростату, марні та непродуктивні.

Розвиток підприємства шляхом його еволюційного усунення відторгнення зводиться до вдосконалення його гомеостатичного ансамблю. Означений процес проходить шляхом еволюційного відбору з вилученням процесів всередині підприємства, які так би мовити, мають найменш вдалі мутації ансамблю процесів. Розуміння структури гомеостатичного ансамблю підприємства дозволяє недопущення виникнення відторгнення працівників еволюційним шляхом, тобто недопущенням свідомо безперспективних мутацій управлінських рішень та тупикових дій.

Таким чином, гомеостаз соціально-економічного відторгнення на підприємстві, це такий стан соціально-трудових та економіко-правових відносин між працівниками

всередині підрозділу, працівниками підрозділів, працівниками та керівництвом, працівниками та зовнішнім середовищем підприємства, де постійно підтримується стала невірноваженість. Даний стан виражається у позиції постійного пошуку оптимальності та шляхів подальшого розвитку самими працівниками, зацікавленості працівників в можливих альтернативах покращення якості продукції, прийняття на себе додаткових зобов'язань розвитку.

Відторгнення, як соціально-економічне явище прояву опортуністичної поведінки персоналу підприємства та отримання відповідних підсумкових результатів самим підприємством, прямопропорційно залежить від вірогідності настання, масштабів поширення та наслідків конфліктних ситуацій на підприємстві, а також ступенів прояву конфліктів та їхньої актуалізації.

В процесі життя колективів підприємств завжди виникає багато спірних питань, що з'являються через різну позицію сторін і які потребують вирішення. Виникнення розбіжностей, створює конфліктну ситуацію. Боятися таких ситуацій не варто, так як вони часто виявляються корисними, допомагаючи вирішити протиріччя, з'ясувати відмінності в точках зору. Отже, для означення доцільності регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення, що виникає на підприємстві, як особливий випадок настання конфліктної ситуації, варто визначитися з його сутності та методологією нейтралізації або переводу у конструктивне русло.

Соціально-економічні конфлікти, які задають зміну організаційно-структурним тенденціям підприємства. Перехідні позиції від зони типів діяльності в соціально-економічних конфліктах — це позиція організатора, керівника та менеджера, і проміжна, яка забезпечує управління і пов'язує дослідницьку і проектну роботу на підприємстві. Конструктор і керівник здійснюють зв'язок методологічно організованого мислення з ситуаціями, в яких розгортаються конфлікти працівників або підрозділів на підприємстві. Працівники, які підтримують або заперечують даний вплив, самі того не усвідомлюючи надають «ідеї конфлікту» нових обрисів.

Для чіткого уявлення ролі соціально-економічного конфлікту в діяльності підприємства перетворимо його сутність в математичні вирази. Найбільш тотожним даному процесу є інтеграл, як сума послідовностей,

протилежність диференціала; цілісна величина, сума нескінченно малих частин одного цілого [1, с. 500]. Саме так відбувається із зародженням і поширенням конфліктної ситуації на підприємстві — сама вона виникає не усвідомлено, в процесі прагнення сторін довести свою правоту, а в наслідку залучаючи нові додаткові структури — факти, припущення, треті сторони, набуває певний напрям, отримує власні обриси і стає цілісним соціально-економічним явищем.

Конфлікт — явище соціальне, головним стимулом якого є сама природа суспільного життя. Він безпосереднім чином висловлює ті чи інші сторони соціальної свідомості, місце і роль людини в соціумі.

Конфлікти, як і будь-які соціально-економічні суперечності всередині підприємства чи його взаємодії із зовнішнім середовищем, є формою реальних виробних, економічних, соціальних зв'язків, які як раз і висловлюють взаємодію особистостей, відносин певних груп носіїв тенденцій відторгнення чи навпаки — залучення, і спільнот при розбіжності, несумісності їх потреб, мотивів і ролей. Такі розбіжності і стають каталізаторами подальшого пошуку шляхів прогресивного розвитку, нових інноваційних рішень та їхніх впроваджень. Іншими словами, саме конфліктні ситуації і виступають формою підтримки необхідного рівні гомеостазу підприємства, тобто є елементом формування його гомеостату.

Отже, соціально-економічні конфлікти на підприємстві є взаємною боротьбою певних суб'єктів, що живляться потоками протилежних інтересів чи способів їхнього досягнення. Саме в боротьбі породжується нова ідея та шляхи її реалізації.

В такому ракурсі принцип єдності протилежностей концепції регулювання соціально-економічного відторгнення, що детально розтлумачений у п. 1.3, виступає умовою започаткування соціально-економічного конфлікту на підприємстві, тобто активізує його інноваційні резерви та можливості, тим самим усуваючи прояви відторгнення на підприємстві. Боротьба протилежностей характеризує моменти становлення, розгортання, поширення та завершення протиріччя, тому соціально-економічний конфлікт існує в різному ступені на кожному з цих етапів, а не тільки як етап розгортання (загострення) протиріччя між сторонами. На підприємстві взаємна практична боротьба існує в формі економіч-

них, соціальних, виробничих, технологічних ідеологічних, фізичних дій, за допомогою яких конфліктує суб'єкти прагнуть «переграти» іншу сторону і опанувати предмет конфлікту.

Саме в виробничих конфліктах і слід шукати потенційний прогрес для підприємства. Тобто, конфлікти як невід'ємний момент виробничої діяльності та людської взаємодії можуть виконувати дві функції: позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну). Саме тому, завдання керівництва полягає не в тому, щоб усунути або запобігти конфлікту, а в тому, щоб знайти спосіб зробити його продуктивним.

Виходячи з цього, соціально-економічний конфлікт на підприємстві відобразимо через інтеграл (4):

$$A(t) = \int_B^A f(x, t) dx, \tag{4}$$

звідки похідна за параметром t , тобто за часом його виникненню та поширенню (5):

$$\frac{dA}{dt} = f(x_2, t) \frac{dx_2}{dt} - f(x_1, t) \frac{dx_1}{dt} + \int_{x_1(t)}^{x_2(t)} \frac{\partial f}{\partial t} dx. \tag{5}$$

Враховуючи дані похідні, математично інтерпретуємо розвиток підприємства за критерієм існування соціально-економічного конфлікту на підприємстві за формулами (6) та (7).

$$C_i(t) = \int_P^{C_p} f(C_p, t) dx + \int_P^{C_p} f(P, t) dx, \tag{6}$$

звідки похідна за параметром t :

$$\frac{dC_i}{dt} = f(C_p, t) \frac{dC_p}{dt} - f(P, t) \frac{dP}{dt} + \int_{P(t)}^{C_i(t)} \frac{\partial f}{\partial t} dx. \tag{7}$$

Отже, соціально-економічний конфлікт як платформа для подальшого розвитку підприємства являє собою такий математичний вираз (8):

$$C_i + \sum M + \dots + S_p^\infty \rightarrow \sum_{n=\infty} C_p \leftrightarrow P, \tag{8}$$

де C_i — ідея конфлікту;

$\sum M$ — думка працівника;

S_p^∞ — зовнішнє середовище (нескінченна кількість факторів, які сприяють становленню конфлікту);

C_p — соціально-економічний розвиток;

P — реакція на запропоновану ідею.

Отже, звідси функціональний розвиток буде мати форму простої системи (9):

$$P_d = \left\{ \begin{array}{l} C_i + \sum M + S \\ P = \frac{C_i}{R} \end{array} \right\} \tag{9}$$

де P_d — функціональний розвиток підприємства;

S — вчинки персоналу підприємства (прояви, вислови);

R — готовність підприємства до реалізації загальної ідеї.

Розв'язання протиріч — основного джерела функціонального розвитку підприємства, — не обов'язково відбувається у вигляді конфронтації або відкритого прояву опортуністичної поведінки, а може здійснюватися шляхом реформ. Це має стати поштовхом для формування концепції гармонійних суперечностей, наявних в колективі, де існує гармонійна єдність протиріч. Для нормального функціонування підприємства, що саморозвивається [7, с. 67–77] необхідна відповідна єдність приватної, громадської та інших форм власності.

Конфліктує сторони з протилежними інтересами взаємно припускають та одночасно взаємно виключають одна одну. «Взаємне припущення» означає, що підприємство може існувати тільки в єдності позицій та напрямів розвитку, обраних суб'єктами з протилежними інтересами.

Одночасно слід підкреслити, що саме боротьба суб'єктів з протилежними інтересами виступає джерелом розвитку підприємства і його структурних елементів: працівників, груп, підрозділів, організацій, філій тощо. Саме в результаті боротьби протилежностей і відбувається розвиток — як руйнування старого типу виробництва, позицій, принципів ведення господарювання та алгоритмів прийняття управлінських рішень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення обґрунтовується необхідністю виявлення напряму соціально-економічного конфлікту, вчасного фіксування проявів відторгнення у працівників, але при цьому раціонального підтримання такого конфлікту на рівні гомеостазу, у якості каталізатора інноваційних змін на підприємстві. Тобто, дотримання рівноважного стану соціально-економічного відторгнення — наявності, але не переходу в негативний деструктивний напрям.

Отже, задача керівництва і полягає у вчасному виявленні проявів поведінки відторгнення, визначення його сутності, векторів поширення та ініціюючих мотивів, а також підтримання на рівні спрямування у прогрес-

сивний розвиток, наприклад — підвищення кваліфікації персоналу чи переводу в інший підрозділ для працевлаштування. Таке підтримання гомеостазу соціально-економічного відторгнення за наведеними вище механізмами формує певний рівень сатисфакції діями керівництва для персоналу, та, водночас, здатне створити рівень усвідомлення персональної важливості конкретного працівника та його фахових здібностей для функціонування підприємства.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. і голов. ред. В.Т. Буцел. Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2009. 1736 с.
2. Ліхоносова Г. С., Бортнікова А. Сучасні соціально-поведінкові виклики: вплив на обліково-податкову результативність підприємств аерокосмічної галузі. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-30>
3. Likhonosova G., Aleksejeva L., Zieiniiev T., Shalbayeva S. Approaches to ensuring the economic security of the relocated business. *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 2023. № 4(1). P. 115-129.
4. Варенко В. М., Братусь І. В., Дорошенко В. С., Смольников Ю. Б., Юрченко В. О. *Системний аналіз інформаційних процесів*: кол. монографія. Київ: Університет «Україна», 2013. – 203с.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11 жовтня 2023 р.)
6. Мельник Л. Г. *Триалектичні основи управління розвитком економічних систем*: монографія. Суми: Університетська книга, 2015. 447 с.
7. Ліхоносова Г. С. Самоорганізація в системі організації підприємства. *Часопис економічних реформ*. 2011. №3. С. 103-110.

8. Чорней Н. Б. *Теорія систем і системний аналіз*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2005. 256с
9. Riley M. A., Turvey M. T. Dynamics in Action: Intentional Behavior as a Complex System Alicia Juarrero. *The American Journal of Psychology*. 2001. № 1 (114). P. 160-169.

References

1. Busel, V.T. (2009). A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Kyiv; Irpin: VTF "Perun", 1736.
2. Likhonosova, G., Bortnikova, A. (2023). Modern socio-behavioral challenges: impact on the accounting and tax performance of aerospace enterprises. *Economy and society*, 49 <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-30>
3. Likhonosova, G., Aleksejeva, L., Zieiniiev, T. and Shalbayeva, S. (2023). Approaches to ensuring the economic security of the relocated business. *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 4(1), 115-129.
4. Varenko, V. M., Bratus, I. V., Doroshenko, V. S., Smolnikov, Yu. B. and Yurchenko V. O. (2013). System analysis of information processes: col. monograph. Kyiv: "Ukraine" University, 203.
5. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (application date: October 11, 2023)
6. Melnyk, L. G. (2015). *Trialectic bases of managing the development of economic systems*: a monograph. Sumy: University Book, 447.
7. Likhonosova, G. (2011). Self-organization in the enterprise organization system. *Time description of economic reforms*, 3, 103-110.
8. Chorney, N. B. (2005). *Systems theory and system analysis*: teaching manual for students higher education closing. Kyiv: MAUP, 256.
9. Riley, M. A., Turvey, M. T. (2001). Dynamics in Action: Intentional Behavior as a Complex System Alicia Juarrero. *The American Journal of Psychology*, 1(114), 160-169.

Стаття надійшла до редакції : 25.08.2023 р.

Стаття прийнята до друку: 29.09.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Доцільність регулювання гомеостазу соціально-економічного відторгнення в умовах фінансової турбулентності. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4(52). С. 52–59.

УДК 332

JEL Classification: L1, L86

ALEKPEROVA F.¹, MAMMADOVA V.²

ANALYSIS FACTORS OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT FOR CIVIL AVIATION

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.09>

Problem statement. In the article, the authors indicate the strategic goals of analyzing external factors in civil aviation. The study identified the key factors that most influence Civil Aviation and for one factor a detailed analysis was made and recommendations for solving problems were given. *The purpose of the article* is to conduct an analysis of the factors of the external environment for civil aviation and give recommendations on their use. *Methods used in the study:* comparative analysis, detailing and generalization, comparison and grouping, etc. *The hypothesis of the study.* The external environment can present not only threats, but also opportunities for the company. *Present of the main material.* It is only by maximizing the opportunities of the external environment and minimizing the threats that a company can remain competitive and succeed in the market. It is by analyzing the factors of the external environment and forecasting their impact on the company that an organization can quickly adapt to changes and make strategically correct decisions for further development and advancement. *The originality and practical significance of the study.* The main stage in setting long-term goals and developing an effective strategy is strategic analysis, which should provide a realistic assessment of the company's own resources and capabilities in relation to the state (and needs) of the external environment in which the company operates. *Conclusions.* On the basis of this analysis, a rational choice of strategies from a possible set of options should be made. The questions arise, how and with what help to make the analysis? Various tools can be used, including PEST-analysis, which will be discussed in our work. Thus, the relationship between the factors of the economic group was identified. The result, based on this analysis, is that increased attention should be paid to changes in oil prices. The final decision is that this factor should be thoroughly investigated, taken into account in the SWOT analysis, and a response program developed.

Key words:

method of Pest analysis, factor, external environment, civil aviation, solution.

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

Постановка проблеми. У статті автори визначають стратегічні цілі аналізу зовнішніх факторів цивільної авіації. Дослідження визначило ключові фактори, які найбільше впливають на цивільну авіацію, і для одного фактора було проведено детальний аналіз та надано рекомендації щодо вирішення проблем. *Метою статті* є проведення аналізу факторів зовнішнього середовища цивільної авіації та надання рекомендацій щодо їх використання. *Методи, використані в дослідженні:* порівняльний аналіз, деталізація та узагальнення, порівняння та групування та ін. *Гіпотеза дослідження.* Зовнішнє середовище може становити для компанії не тільки загрози, але й можливості. *Виклад основного матеріалу.* Лише максимізуючи можливості зовнішнього середовища та мінімізуючи загрози, компанія може залишатися конкурентоспроможною та досягати успіху на ринку. Саме аналізуючи фактори зовнішнього середовища та прогнозуючи їх вплив на компанію, ор-

¹ Алекперова Фариди, кандидат наук, доцент кафедри менеджмента, Национальной авиационной академии, Баку, Азербайджан.

Alekperova Farida, Ph.D., Associate Professor of the Management Department, National Aviation Academy, Baku, Azerbaijan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-6573-7032>

e-mail: farida.alekperova60@gmail.com

²Мамадова Валида, студентка кафедри менеджмента, Национальной авиационной академии, Баку, Азербайджан.

Mammadova Valida, student of the Management Department, National Aviation Academy, Baku, Azerbaijan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-6123-8233>

e-mail: mve666@bk.ru

ганізація може швидко адаптуватися до змін і приймати стратегічно правильні рішення для подальшого розвитку та просування. *Оригінальність і практична значущість дослідження.* Основним етапом у постановці довгострокових цілей і розробці ефективної стратегії є стратегічний аналіз, який має забезпечити реалістичну оцінку власних ресурсів і можливостей підприємства щодо стану (і потреб) зовнішнього середовища, в якому підприємство працює. *Висновки.* На основі цього аналізу повинен бути зроблений раціональний вибір стратегій з можливого набору варіантів. Виникають питання, як і за допомогою чого зробити аналіз? Можна використовувати різні інструменти, в тому числі PEST-аналіз, про який і піде мова в нашій роботі. Таким чином, виявлено взаємозв'язок між факторами економічної групи. Результатом цього аналізу є те, що слід приділяти підвищену увагу змінам цін на нафту. Остаточне рішення полягає в тому, що цей фактор слід ретельно дослідити, врахувати в SWOT-аналізі та розробити програму реагування.

Ключові слова:

метод аналізу шкідливих організмів, фактор, зовнішнє середовище, цивільна авіація, рішення.

Formulation of the problem. For successful business development, it is important not only to define goals, but also to choose, reflected in a set of interrelated strategies, a course of action that guarantees the most effective way to achieve them. The external environment can present not only threats, but also opportunities for the company. It is only by maximizing the opportunities of the external environment and minimizing the threats that a company can remain competitive and succeed in the market. It is by analyzing the factors of the external environment and forecasting their impact on the company that an organization can quickly adapt to changes and make strategically correct decisions for further development and advancement. The main stage in setting long-term goals and developing an effective strategy is strategic analysis, which should provide a realistic assessment of the company's own resources and capabilities in relation to the state (and needs) of the external environment in which the company operates. On the basis of this analysis, a rational choice of strategies from a possible set of options should be made. The questions arise, how and with what help to make the analysis? Various tools can be used, including PEST-analysis, which will be discussed in our work.

The purpose of the article is to conduct an analysis of the factors of the external environment for civil aviation and give recommendations on their use.

Analysis of recent research and publications. PEST-analysis was developed in 1967 by Francis J. Aguilar, an American scientist in the field of strategic planning and general management, as a basic tool for scanning and analyzing the environment of an organization (first of all, on the macro-environment).

And so, firstly, the abbreviation PEST is made up of the English words:

- 1) Politics – Political environment;
- 2) Economics – Economic environment;
- 3) Socio – Culture – Socio – Cultural environment;
- 4) Technology – Technological environment.

Using PEST analysis of a company, the following important questions can be answered:

- 1) Will the product be in demand in the market?
- 2) Is it worth entering the market of another country?
- 3) What could negatively affect the development in the future?

The results of a PEST analysis are important for assessing the potential threats and opportunities of the environment in which a company operates. Hence the first rule - when conducting a PEST-analysis, it is necessary and important to first of all define a strategic timeframe: we are investigating what is now or what will be in a few (how many?) years.

Presentation of the main research material. An important difference between external and internal factors is that internal factors can be influenced somehow by the company, but not external factors.

- 1. Political, Political factors.

These factors determine the extent to which the government can influence the economy or a particular industry. Political factors include elements such as: tax policy, fiscal policy, trade tariffs, etc. that the government can levy during the financial year and this can sufficiently affect the business environment (economic environment). What questions can help to identify the political factors in a PEST analysis?

When is the next local or national election?

Is it likely to affect the business and your industry in any way?

To what extent is the rule of law present in the state? Is there a high level of corruption?

What is happening in foreign policy? Are there tendencies to impose sanctions on one side or the other?

2. Economic factors

These factors are the determinants of economic performance that necessarily affect the company and have long term consequences. Economic factors include elements such as: inflation rates, interest rates, foreign exchange rates, economic growth patterns, etc. What questions can help determine the economic factors of a PEST analysis?

How is the economy behaving now: is it growing, falling or stagnating?

Are consumer incomes rising or falling?

Are there conditions for an increase in the cost of raw materials and energy resources?

3. Socio-cultural - socio-cultural factors

Here we assess consumer preferences, their tastes, the likelihood of their change and the level of future demand for our products. Questions that will help you find and define the main social factors of PEST-analysis:

What social attitudes might be reflected in our business?

How fast is the population growing or shrinking?

How are customer expectations and preferences changing in your business?

4. Technical - Technological factors

This type of factors helps to see and identify opportunities for growth and, most importantly, to keep up with competitors in terms of technology. Questions that help to identify the main technological factors of PEST analysis:

Are there any recent inventions that can be applied to the development of your company?

Do other participants have any technological developments that we are not yet using?

Are there any major changes expected in technology that could completely change the way the industry works?

Stages of analyzing the external environment of an enterprise on the basis of the PEST method

Assessment of the external environment of the industry is a prerequisite for creating the right strategy for the organization. It can happen

that circumstances change so dramatically that all the elaborated concepts are of no use and make no sense. Due to the instability of the environment, any long term planning becomes redundant. The following methods are used for PEST analysis and macro environment forecasting:

trend forecasting;

scenario analysis;

factor analysis;

expert methods.

And so below are the following steps in performing the analysis.

Step 1: Determining the environmental factors affecting the industry. First we have to clarify and identify those factors that affect our industry.

Step 2. Collect data on the status of each factor. It is recommended to use reports of analytical agencies, market research, specialized literature, internet and mass media to collect primary information and create a database.

Step 3: Draw up a summary table using the example of Table 1,

indicating in it the significant factors of influence.

Step 4. Assess the level of influence of each factor. Use a scale of 1 to 3 points, where:

1 - the impact is insignificant and has little or no effect on performance;

2 - only matters if there is a major change;

3 - the slightest fluctuation will have a major impact on the industry.

Step 5: Estimate the probability of the factors changing on a scale of 1 to 5. For example, to estimate the inflation rate:

will not change - 1;

will probably change - 2;

will grow insignificantly - 3;

will grow appreciably - 4;

will grow very strongly - 5.

The importance of assessing the factor is that you need to forecast its state in the nearest years, not at the present moment.

Step 6: Determine an estimate of the likely change for each factor. It is necessary to calculate an estimate that will show the actual importance of the factor and the need to monitor it, using the formula:

Factor influence \div sum of influences \times average expert judgement

$$(i \div \Sigma i) \times j = G_{ij}$$

Table 1 – Table layout for calculating the average grade with correction

Description of the factors	Influence of the factors i	Expert assessment j					Average score \bar{j}	Weight-adjusted assessment G_{ij}
		1	2	3	4	5		
Political factors								
Factor 1	2	5	3	1	2	4	3	0,35
Factor 2	3	2	1	2	3	5	2,6	0,46
.....								
Economic factors								
Factor 1	1	3	4	5	2	5	3,8	0,22
Factor 2	2	4	3	5	4	2	3,6	0,42
.....								
Socio-cultural factors								
Factor 1	3	1	2	4	5	2	2,8	0,49
Factor 2	2	5	3	1	4	3	3,2	0,38
.....								
Technology factors								
Factor 1	1	3	5	4	2	3	3,4	0,2
Factor 2	3	4	3	2	1	3	2,6	0,46
.....								
OVERALL TOTAL	17						25	

Source: made by the authors

Step 7: Conclusions. Identify the likely changes that may affect the industry and develop measures to reduce the negative impact of the external environment.

Analysis of the main publications and studies. PEST analysis of the civil aviation industry.

Civil aviation (CA) is one of the basic industries of the economy, on the efficiency of which the development of other industries and society as a whole depends. Due to the sharp increase in the mobility of the population, integration of economic relations of different countries, the level of air transport development can often be considered a characteristic of the development of the economy as a whole. Air transport along with other types of transport is an integral part of the transport system of the state.

The most important advantage of air transport is high speed of delivery. Due to high speed, air transport provides significant savings of socially useful time and reduces irrational losses of time for travelling and cargo delivery.

Having analyzed the external environment of the air transport industry, we have identified the factors affecting this industry and grouped the identified factors. Then having fulfilled 4 consecutive stages we proceed to the following ones - placement of factors in a summary table, assessment of the influence of each factor on a scale from 1 to 3 and expert assessment of the probability of change of factors on a scale from 1 to 5. We can see all these criteria in Table 2 below. For clarification, expert judgement is

given for a period of 5 years.

In Table 2, after the above calculations, we have provided adjusted estimates and according to these estimates, we have identified one factor in each group that affects the air transport industry the most. In table 3 we have considered factor 4 of the group of economic factors in terms of what will be the probable change, how it will affect the industry and what will be the possible solutions.

At the end of our analysis we can summarize the advantages and disadvantages of this tool.

The main stage in setting long-term goals and developing an effective strategy is strategic analysis, which should provide a realistic assessment of the company's own resources and capabilities in relation to the state (and needs) of the external environment in which the company operates.

It is only by maximizing the opportunities of the external environment and minimizing the threats that a company can remain competitive and succeed in the market. It is by analyzing the factors of the external environment and forecasting their impact on the company that an organization can quickly adapt to changes and make strategically correct decisions for further development and advancement.

Table 2 – Factors of groups most influencing Civil aviation

Description of the factors	Influence of the factors /	Expert assessment /				Average score /	Weight-adjusted assessment G _{ij}
		1	2	3	4		
Political factors							
Legislation on the use of air transport	2	2	4	3	2	2,75	0,13
The level of development of international relations	3	5	3	4	3	3,75	0,27
Forecast of political changes	2	3	1	4	3	2,75	0,13
The level of development of international relations	3	2	3	4	3	2,75	0,2
Economic factors							
Inflation	2	4	4	4	2	3,5	0,17
Currency rate	3	2	3	2	3	2,5	0,18
Oil Prices	3	4	3	4	2	3,25	0,23
Dynamics of GDP per capita	2	3	3	3	2	2,5	0,12
Socio-cultural factors							
General demographic indicators	3	4	1	4	3	3	0,21
Availability of qualified personnel	2	2	3	3	2	2,5	0,12
The Level of income per capita	3	4	3	3	3	3,25	0,23
Cultural and national specificities in society							
Technology factors							
Digital transformation of the industry	3	4	4	4	4	4	0,28
Renewal of aircraft fleets	2	3	5	4	3	3,75	0,18
Introduction of innovations in the field of maintenance and aviation equipment	2	5	4	5	4	4,5	0,21
Impact of digital technologies on the demand and customer service of air travel services	2	4	5	4	4	4,25	0,2
Introduction of innovations in the industry infrastructure	3	5	4	3	3	4	0,27
OVERALL TOTAL	42						

Source: made by the authors

Table 3 – Detailed analysis of the oil prices factor

Significant factors	Probable change	Effect on the industry	Potential solutions
<i>Economic</i>			
Factor 4 Oil prices	Increase in oil prices due to OPEC decisions, decrease or increase in oil reserves, attempts of state regulation of the fuel market	The cost of aviation petrol will rise or fall, fuel shortages will occur, airfares will have to rise, this will lead to lower demand for aviation tickets, and this will lead to lower profitability, not only airlines but all service providers will suffer.	It is necessary to reduce the time spent on the ground before take-off and the time spent in the waiting area before landing, to purchase aircraft with lower fuel costs, and to look for alternative suppliers with lower prices.

Source: made by the authors

Conclusions and prospects for further research. PEST analysis helps to: examine the present and future position of the company; create a strategy that is effective in the long term; identify possible threats and risks; identify attractive development opportunities.

But we should not forget that factors can change rapidly at any moment. In addition, the assessment of individual factors may not be sufficiently accurate because it is based on assumptions and subjective opinion. Therefore, sources should be carefully cross-checked during

the data collection process. Periodically, factors should be monitored, forecasts made should be compared with the current situation, and the strategy should be adjusted.

Among the disadvantages of PEST analysis are:

- The risk of not taking into account important groups of factors for evaluation, thus reducing the effectiveness of this tool;
- The risk of making a mistake and drawing false conclusions or making mistakes in the formulation of proposals that are necessary

for the analysis;

- Lack of competence of the analyst who has gaps in understanding of any factors important for PEST analysis.

In conclusion, we would like to add that there are quite a few different tools for visualizing the results of PEST analysis and one of them, which is a very convenient tool, is presented below in Figure 1.

This tool is a petal diagram, which as we can see clearly and distinctly shows the most important factors for each category, in our case we have provided a petal diagram for the economic factor called "Oil Prices". The reason for this is that this factor affects not only the factors of the economic group, but also all other categories of factors.

The result, based on this analysis, is that increased attention should be paid to changes in oil prices. The final decision is that this factor should be thoroughly investigated, taken into account in the SWOT analysis, and a response program developed.

Література

1. Нежников С. Визначення PEST-аналізу. Генератор продажів. URL: <https://sales-generator.ru/blog/pest-analiz/> (дата звернення 30.10.2023)
2. Знання. Вікі. PEST-аналіз. URL: <https://znanierussia.ru/articles/index.php/PEST> (дата звернення 30.10.2023)
3. Карапетян Г. PEST-аналіз зовнішньої середи: фактори, приклади, зв'язок із SWOT. URL: <https://gaikarapetyan.ru/pest-analiz-vneshnej-sredy/> (дата звернення 30.10.2023)

4. Блог-аналітика. PEST-аналіз: що воно таке і навіщо це потрібно. URL: <https://soldimarketing.ru/analitika/pest-analiz/> (дата звернення 30.10.2023)

5. Анчек Р. Навіщо потрібно проводити PEST-аналіз і як це робити. URL: <https://digital-academy.ru/blog/what-is-pest-analysis> (дата звернення 30.10.2023)

References

1. Nezhnikov S. Definition of PEST analysis. Sales generator. Retrieved from: <https://sales-generator.ru/blog/pest-analiz/> (access date 10/30/2023)
2. Knowledge. Wiki. PEST analysis. Retrieved from: <https://znanierussia.ru/articles/index.php/PEST> (access date 10/30/2023)
3. Karapetyan G. PEST-analysis of the external environment: factors, examples, connection with SWOT. Retrieved from: <https://gaikarapetyan.ru/pest-analiz-vneshnej-sredy/> (access date 10/30/2023)
4. Blog analytics. PEST analysis: what it is and why it is needed. Retrieved from: <https://soldimarketing.ru/analitika/pest-analiz/> (date of application 10/30/2023)
5. Anchek R. Why is it necessary to conduct a PEST analysis and how it works. Retrieved from: <https://digital-academy.ru/blog/what-is-pest-analysis> (access date 10/30/2023)

Стаття надійшла до редакції : 10.11.2023 р.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Alekperova F., Mammadova V. Analysis factors of the external environment for civil aviation. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4 (52). С. 60–65.

УДК 339.9

JEL Classification: F10, O19, M42

ГОЛОВАШ Б. Е.¹, ГОЛОВАШ Л. В.², ЧЕРНЯВСЬКА Ю. Б.³

ПРОЕКТ RAIL BALTICA ЯК СКЛАДОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.10>

Постановка проблеми. Стаття присвячена вирішенню актуальних проблем посилення економічного потенціалу національної економіки та вдосконалення логістичних шляхів поставок для українського експорту. Визначено, що повноцінна інтеграція України до ЄС має мати комплексний характер і передбачає адаптацію до європейської системи шляхів сполучень. Встановлено, що одним з важливих етапів інтеграції до транс'європейської системи залізничних перевезень має стати приєднання України до трансбалтійського проекту Rail Baltica. Мета дослідження: дослідити концепцію інтеграції системи міжнародних залізничних транспортних та пасажирських перевезень України та ЄС на прикладі реалізації трансбалтійського проекту Rail Baltica. Визначити сучасний стан, потенціал, етапи реалізації проекту і перспективи приєднання України до цього проекту. *Об'єкт дослідження* – процес інтеграції України у систему транс'європейської мережі транспортних шляхів. *Методи, використані в дослідженні.* Метод наукового пізнання, методи аналізу, синтезу, метод узагальнення, порівняння, методи індукції та дедукції. *Гіпотеза дослідження* полягає у припущенні про необхідність розробці організаційного механізму («дорожньої карти») інтеграції України до транс'європейської системи транспортних перевезень. *Виклад основного матеріалу.* У статті досліджено сучасний стан логістичних шляхів, що забезпечують транспортування українського експорту у Європу та транзитні можливості європейських портів для трансконтинентальних перевезень українських товарів. Встановлено, що залишаються складнощі для експорту товарів через морські порти України. Визначено транзитний потенціал бортів країн Балтії для українського експорту. Зосереджено увагу та тому, що автомобільний транспорт не може бути єдиною альтернативою транспортних сполучань між Україною та ЄС. Головною проблемою доставки українського експорту до портів балтійського моря, а за великим рахунком до всього європейського ринку залізничним транспортом, є різна ширина залізничної колії. У роботі описано сучасний проект Rail Baltica, який спрямовано на інтеграцію країн Балтії до транс'європейської системи залізничних перевезень. Визначено значення, особливості реалізації і перспективи приєднання України до цього проекту. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягає в обґрунтуванні необхідності приєднання України до проекту Rail Baltica з точки зору національної економічної та військово-політичної безпеки, а також безпеки всього регіону. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Проведене дослідження дозволило визначити, що розвиток процесу інтеграції України до у ЄС передбачає розробку стратегії інтеграції України до європейської системи пасажирських і вантажних перевезень. Приєднання до проекту Rail Baltica дозволить підвищити експертний потенціал України. Проект Rail

¹ Головаш Богдан Едуардович, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, обліку та оподаткування, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, Україна.

Holovash Bohdan, Ph.D. of Economic, associate professor, associate professor of the Economic Theory, Accounting and Taxation Department, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8049-057X>

e-mail: golovash7@ukr.net

² Головаш Лілія Вікторівна, асистент кафедри економічної теорії, обліку та оподаткування, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, Україна.

Holovash Liliia, associate professor of the Economic Theory, Accounting and Taxation Department, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8399-613>

e-mail: kapitall335@ukr.net

³ Чернявська Юлія Борисівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, обліку та оподаткування, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, Україна.

Chernavska Yulia, Ph.D. of Economic, associate professor, associate professor of the Economic Theory, Accounting and Taxation Department, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1576-281X>

e-mail: kapitall335@ukr.net

Baltica за участю України має можливість вдосконалити логістичні шляхи сполучань на всьому європейському континенті.

Ключові слова:

експорт, зовнішня торгівля, логістика, проект Rail Baltica, залізничні перевезення, Європейський Союз, європейські транспортні мережи, країни Балтії, міжнародний аудит, національна безпека.

THE RAIL BALTICA PROJECT AS A COMPONENT OF THE IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN INTEGRATION STRATEGY OF UKRAINE

Formulation of the problem. The article is devoted to the solution of the urgent problems of strengthening the economic potential of the national economy and improving the logistical ways of supplying Ukrainian exports. Full integration of Ukraine into the EU should be comprehensive and include adaptation to the European system of communication routes it was determined. It has been established that one of the important stages of integration into the trans-European rail transport system should be the accession of Ukraine to the Trans-Baltic Rail Baltica project. *The purpose of the study* is to investigate the concept of integration of the system of international rail transportation and passenger transportation of Ukraine and the EU on the example of the implementation of the Trans-Baltic Rail Baltica project. The current state, potential, stages of project implementation and prospects for Ukraine joining this project it was determined. *The object of the study* is the process of Ukraine's integration into the system of the trans-European network of transport routes. *The methods used in the research.* Method of scientific knowledge, methods of analysis, synthesis, method of generalization, comparison, methods of induction and deduction. The hypothesis of the study consists in the assumption of the need to develop an organizational mechanism ("road map") for Ukraine's integration into the trans-European transport system. *Presenting main material.* The article examines the current state of logistics routes that ensure the transportation of Ukrainian exports to Europe and the transit capabilities of European ports for the transcontinental transportation of Ukrainian goods. Some difficulties still exist in exporting goods through the seaports of Ukraine. The transit potential of the borders of the Baltic countries for Ukrainian exports has been determined. Attention is also focused on the fact that road transport cannot be the only alternative for transport connections between Ukraine and the EU. The main problem of delivering Ukrainian exports to the ports of the Baltic Sea, and mostly to the entire European market by rail is the different width of the railway tracks. The work describes the modern Rail Baltica project, which is aimed at integrating the Baltic countries into the trans-European rail transportation system. The importance, specifics of implementation and prospects of joining Ukraine in this project have been determined. *The originality and practical significance* of the study is justification of the need for Ukraine to join the Rail Baltica project from the point of view of national economic and military-political security, as well as the security of the entire region. *Conclusions and prospects for further research.* The conducted research made it possible to determine that the development of the process of Ukraine's integration into the EU involves the development of a strategy for the integration of Ukraine into the European system of passenger and cargo transportation. Joining the Rail Baltica project will increase Ukraine's export potential. The Rail Baltica project with the participation of Ukraine has the opportunity to improve the logistics routes of connections on the entire European continent.

Key words:

export, foreign trade, logistics, Rail Baltica project, rail transport, European Union, European transport networks, Baltic states, martial law, seaports, international audit, national security.

Постановка проблеми. Проблеми економічного розвитку України ще більше загострилися за останні роки. Триваюча війна, виснаження ресурсів національної економіки, руйнування економічного потенціалу у районах ведення військових дій призвели до глибокого економічного спаду в країні. Відкриття вільного доступу до європейських ринків мали дещо покращити існуюче економічне становище, але проблеми військового, технічного, логістичного і політичного характеру не дозволяють реалізувати повністю весь потенціал відкритої економіки і лібералізації

зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та ЄС.

Українська економіка завжди була залежна від зовнішньоекономічної діяльності, навіть в умовах мирного часу 30% ВВП формувалось за рахунок ЗЕД. В умовах військового часу і падіння внутрішнього попиту, збільшення експорту і налагодження експортних поставок є найголовнішим джерелом фінансування економіки України і однією з найголовніших стратегій відновлення вітчизняної економіки.

Перспективи повноправного членства України в ЄС вимагає від нашої держави вже зараз сформуванню дорожню мапу із системних заходів для повноцінної інтеграції до системи трансєвропейських транспортних мереж. Однією з головних задач, що має бути вирішено у першу чергу, це організація системного сполучення залізничним транспортом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження показали, що одними з основних проблем які зараз постають у військовий час, у контексті організації дієвої зовнішньоекономічної стратегії України є: необхідність формування ефективної системи регулювання і стимулювання зовнішньоекономічної діяльності України [1; 2; 3]; вдосконалення нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів ЗЕД в умовах військового стану [4]; активна переорієнтація і пошук нових ринків збуту; проблеми організації логістичних ланцюгів та здороження логістики [5; 6].

Мета статті: дослідити концепцію інтеграції системи міжнародних залізничних транспортних та пасажирських перевезень України та ЄС на прикладі реалізації трансбалтійського проекту Rail Baltica. Визначити сучасний стан, потенціал, етапи реалізації проекту і перспективи приєднання України до нього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для українських підприємств в сучасних умовах експортна діяльність є одним з головних чинників подолання проблеми падіння платоспроможного внутрішнього попиту. Нещодавнє опитування українських виробників показало, що 40% компаній розглядає для себе розвиток експорту як важливий напрямок.

При цьому завдяки санкціям проти Росії та Білорусі, українські виробники можуть отримати нові можливості для експорту власних товарів.

У мирний час 75% зовнішньої торгівлі України проходило через порти. В умовах блокади портів українські компанії починають освоювати нові логістичні маршрути. Частина компаній має можливість перевозити продукцію автотранспортом, але масові вантажі українського експорту не можуть ними перевозитись.

Проте головне – це ціна питання для країни. Україна щодня втрачає 170 млн. дол. США через блокаду морських портів. За да-

ними Мінагрополітики експорт української продукції АПК, через країни ЄС, у тому числі з урахуванням поставок через дунайські річкові порти, за будь-яких обставин не може перевищити 1,5 млн. т. на місяць, тоді як до блокади українських морських портів Україна могла щомісяця перевалювати понад 5 млн. т. продукції АПК на місяць [7].

Ключовою логістичною артерією України залишилася залізниця, але вона не зможе одразу вивезти все те, що проходило через порти. Головна проблема для вивезення експорту залізницею полягає в різній ширині колій. Нагадаємо, що в Європі ширина залізничної колії становить 1435 мм, тоді як в Україні – 1520 мм. Загальна добова спроможність «Укрзалізниці» та компаній суміжних країн із переставлення рухомого складу з візків однієї колії на іншу становить 175 вагонів. По суті, це лише три повноцінні состави з вантажами.

Хоча «Укрзаліниця» і планує збільшити пропускну спроможність західних прикордонних переходів, але значного збільшення кількості вантажів, що перевозяться залізницею, швидко не відбудеться, на це потрібен час і великі інвестиції.

Також необхідно будувати додаткові термінали з перевантаження вантажів з обох сторін кордону яких зараз не вистачає, і зробити ставку на контейнерну доставку експорту та імпорту, що значно полегшує обробку вантажів.

Зрозуміло, Україна перш за все покладається на поставки через морські порти Польщі. Україна може розраховувати на потужності портів Гданськ Гдиня та інші (понад 20 млн. т.) але їх потужність не достатня і транспортування передбачає переставлення рухомого складу на іншу ширину колії.

Варіантом вирішення питання могла б стати перевалка української експортної продукції через порти країн Балтії. Однак тут знов виникають ще більше труднощів пов'язаних з необхідністю транспортуванням по коліям різної ширини. Поставки до портів країн Балтії зараз можуть здійснитися тільки через територію Польщі, а це означає подвійне перевантаження, або переставлення на інші візки, бо у країнах Балтії колія відповідає українському стандарту, а у Польщі - європейська колія [8].

Знов таки головною проблемою доставки українського експорту до портів балтійського моря, а за великим рахунком до всього

європейського ринку є різна ширина залізничної колії. Блокування автомобільних пунктів пропуску, яке відбулося у 2023 р. показало, що залізниця є необхідною альтернативою для поставок наземним транспортом. Дана проблема має бути вирішена і в контексті майбутнього членства України у ЄС, і в контексті розбудови стратегії забезпечення військової безпеки України.

Одним з варіантів покращення логістики є приєднання України до трансбалтійського проекту Rail Baltica.

Rail Baltica – це новий проект інфраструктури залізничного транспорту, який реалізується з метою інтеграції країн Балтії в європейську залізничну мережу. Його метою є забезпечення пасажирських і вантажних перевезень між країнами-учасницями та покращення залізничного сполучення між Центральною та Північною Європою.

Глобальний проект Rail Baltica охоплює п'ять країн Європейського Союзу – Польщу, Литву, Латвію, Естонію та Фінляндію. Передбачається також будівництво підводного залізничного тунелю між Таллінном і Гельсінкі. Rail Baltica - це залізничний транспорт європейського стандарту та елемент Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T).

Транс'європейська транспортна мережа (TEN-T) - це мережа доріг, залізниць, внутрішніх водних шляхів, аеропортів і морських портів, розроблена для покращення транспортної інфраструктури та зв'язку в Європейському Союзі. Мережа була створена в 1996 році і з того часу оновлювалася та розширювалася, з поточною політикою та відповідною картою з рядками, починаючи з 2013 року. Поточні проекти TEN-T варіюються від Rail Baltica, що з'єднує Гельсінкі та Варшаву, до базового тунелю Бреннер, що з'єднує Австрію та Італію, або високошвидкісної залізничної лінії Лісабон–Мадрид. Нова залізнична лінія Rail Baltica матиме ширину колії 1435 мм, що повністю відповідає технічним європейським вимогам.

Максимальна швидкість передбачатиме 249 км/год для пасажирських перевезень і 120 км/год для вантажних. Rail Baltica створюватиме транскордонні сполучення, яких зараз немає, і сприятиме інтеграції різних видів транспорту та з'єднанню транспортних мереж [9].

Переваги і перспективи проекту. Після блокування морських портів значна частина

українського експорту переорієнтувалася на залізницю. Обсяги залізничних перевезень через західні прикордонні переходи у 2022 р. суттєво зросли: експорт – на 12,4% р./р., – до 34 млн. т; імпорт – на 71% р./р., до 5,8 млн. тон.

Водночас швидко стало зрозуміло, що ні українська, ні європейська залізнична інфраструктура не були готові до прийняття та обробки наявного обсягу вантажів з України. При цьому Гданськ наростив загальну перевалку на 28,2% р/р, до 68,2 млн. т., Рига – зростання перевалки на 9,4% р./р., до 23,5 млн. т., Лієпая – зростання перевалки на 7,8% р./р., до 7,6 млн. тон.

Відправлення вантажів до портів країн Балтики в довоєнний час було недоцільно через дорогу логістику. Різна колія між Польщею та Україною створює складності доставки вантажів до портів або із них. Також існує проблема, що не всі українські вагони можуть їхати територією ЄС через габарити цих вагонів (є перелік габаритів вагонів, які допускаються для руху країнами ЄС) [8].

Покращення логістики доставки вантажів до країн Балтії має позитивно вплинути на географічну і товарну структуру зовнішньої торгівлі України. Так, наприклад перш за все Латвійський ринок, та ринки інших країн регіону були суттєво орієнтовані на імпорт товарів з Росії та Білорусі, особливо у секторах: мебельна промисловість, деревообробка, легка промисловість, побутова хімія. Для українських товарів це є можливістю закрити ніші, які залишилися після закриття ринків ЄС для цих країн.

Останнім часом інтенсифікувалася діяльність «Українського торгового дому у Латвії». Наразі він планує активізувати експорт української продукції в країни Європейського Союзу, використовуючи Ригу в якості «майданчика» та логістичного хабу для експорту українських товарів в країни скандинавського регіону. Паралельно буде відбуватися активізація імпорту товарів з Латвії та з інших країн регіону в Україну, що завантажить вагони і здешевить логістику.

У 2023 р. проект Rail Baltica нажалі має певні складності з реалізацією. Аудиторська перевірка показала значне перевищення витрат над бюджетом проекту (перш за все через латвійську ділянку проекту), що вимагає залучення додаткового фінансування зі структурних фондів ЄС. За нашою оцінкою виконання проекту, таке перевищення витрат

відбулося за рахунок некоректного розрахунку кошторису витрат, та за рахунок недотримання плану реалізації проекту за структурою витрат [9]. Існує також затримка планових робіт проекту через складності з відведенням землі під нього. За різними розрахунками потреба у додатковому фінансуванні вимагає ще залучення від одного, до чотирьох мільярдів євро і виникла навіть загроза перенесення запуску проекту. Україна у разі приєднання до проекту має обов'язково прорахувати і врахувати можливі ризики підвищення вартості проекту при будівництві ділянки і відповідної інфраструктури на своїй території.

У аудиторів існує також сумніви щодо обсягів завантаження ліній вантажними і пасажирськими потоками, але, потрібно зауважити, що аудитори не враховували у вантажних та пасажирських потоках можливу «українську» складову [10].

У 2023 р. спостерігається зростання інтересу як України, до приєднання до проекту, так і країн Балтії, до залучення України у проект. Українська залізниця домовилася про співпрацю з Литовськими залізницями (LTG) для приєднання до програми Free Rail, ініційованої LTG. Програма, розрахована на період до 2030 року і орієнтована на зміцнення ділових зав'язків між країнами Балтії та Україною. Ця програма спрямована на розробку операційної моделі для країни які використовують широку колію, і спрямована на інтеграцію у європейську систему всіх стандартизованих елементів залізничної мережі, починаючи від технічної сумісності, юридичних питань і закінчуючи IT-рішеннями. Про зацікавленість України у розширенні доступу до балтійських портів, зокрема через проект Rail Baltica наголосили також у європейській бізнес асоціації та у Уряді України [11;12].

Зрозуміло, що така участь вимагатиме будівництва з України певної ділянки колії за євростандартами. На нашу думку на першому етапі у Львівській області необхідно збудувати відповідний логістичний вузол, якій має містити у собі всю необхідну інфраструктуру для перевантаження вантажів на евроколії. З цього вузла гілка з двох колій має бути протягнута до території Польщі. (Варіант будівництва такого вузла у польській Славкуві, де з радянських часів залишилась широка одноколійна дорога, не доцільно розглядати, ні з логістичної, ні зі стратегічної точки зору).

Приєднання до проекту Rail Baltica вимагатиме від України значних капіталовкладень, які передбачають багатовекторне залучення інвестицій: державних і приватних, від України і закордонних партнерів. Суттєва роль у фінансуванні буде належати структурним фондам ЄС. Незважаючи на вартість проекту його реалізація має стратегічне значення, як для економіки України і країн Балтії, так і для укріплення військово-політичної безпеки України а також країн балтійського регіону.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Наявні шляхи сполучення між Україною і ЄС не здатні задовольнити навіть наявні потреби і потенціал України у системі розвитку зовнішньоекономічних зав'язків.

2. Національна економічна і політична безпека України потребує врахування різних сценаріїв організації транспортно-логістичних шляхів.

3. Стратегія інтеграції України до ЄС вимагає побудови відповідної стратегії інтеграції до європейської транспортної мережі, тому питання приєднання до Rail Baltica це мабуть тільки питання часу.

4. Війна Росії проти України підкреслює, наскільки важливо, щоб війська та військова техніка могли швидко пересуватися через ЄС для забезпечення захисту території Європейського Союзу та НАТО. Rail Baltica будуватиметься відповідно до специфікацій, які дозволяють використовувати його як у цивільних, так і у військових цілях.

5. Україна є частиною європейської системи логістичних шляхів TEN-T. Наші логістичні коридори нанесені на індикативні карти ЄС. Це відкриває можливість для України, разом з Балтійськими Країнами та Польщею працювати над новими логістичними шляхами та напрямками. Нова логістика з півночі на південь, з півдня на північ є перспективною для багатосторонньої кооперації та зміни логістики на усьому європейському континенті.

Література:

1. Мельник О. Г., Передало Х. С., Горошко Ю. В. Оцінювання результативності управління зовнішньоекономічною діяльністю на основі цільових показників. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 2(6). С. 72–81.

2. Скрипник, С., Процевят, О., Воронова, О. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. №38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-47>.

3. Головаш Б. Е. Напрямки формування експортної стратегії України. *Економіка і суспільство*. №13. 2017. С. 49-54.

4. Олійник, О. В., Ксендзук, В. В. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю країни в умовах воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4(102). С. 50–60.

5. Скриньковський Р., Процевят О., Павленчик Н., Цюх С. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни. *Траєкторія науки*. 2022. № 8(6). С. 1001–1008.

6. Нечипорук А., Котова М. Експорт України в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5.

7. Григоренко Ю. Як змінилася експортна логістика компаній ГМК у 2022 році. URL: <https://gmk.center/ua/posts/iak-zminylasia-eksportna-lohistryka-kompanij-hmk-u-2022-rotsi/> (дата звернення: 25.11.2023 р.)

8. Казанін Д. Альтернативні шляхи: Які можливості показала війна. URL: <https://ua.sudohodstvo.org/alternatyvni-shlyahy-yaki-mozhlyvosti-pokazala-vijna/> (дата звернення: 25.11.2023 р.)

9. Ще 1,1 млрд євро буде виділено на реалізацію проекту Rail Baltica. URL: <http://surl.li/orqqa> (дата звернення: 25.11.2023 р.)

10. ЕТО: Євроколія до Балтики не виправдає очікувань з обсягів перевезень. URL: <http://surl.li/orqpv> (дата звернення: 25.11.2023 р.)

11. Бізнес пропонує побудувати новий експортний коридор через Польщу до країн Балтії. URL: <http://surl.li/orqna> (дата звернення: 25.11.2023 р.)

12. Україна зацікавлена в розширенні доступу до балтійських портів – Шмигаль. URL: <http://surl.li/orqpf> (дата звернення: 25.11.2023 р.)

References

1. Melnyk O. G., Peredalo H. S., Horoshko Yu. V. (2021). Evaluation of the effectiveness of

management of foreign economic activity based on target indicators. *Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*, 2(6), 72-81.

2. Skrypnyk, S., Protsevyat, O., Voronova, O. (2022). Peculiarities of regulation of foreign economic activity under martial law. *Economy and society*, 38.

3. Holovash, B. E. (2017). Directions of formation of the export strategy of Ukraine. *Economy and society*, 13, 49-54.

4. Oliynyk, O. V., Ksendzuk, V. V. (2022). State management of the country's foreign trade activities under martial law. *Economy, management and administration*, 4(102), 50-60.

5. Skrynkovsky, R., Protsevyat, O., Pavlenchuk, N., Tsyukh, S. (2022). Modern trends in the development of Ukraine's foreign economic activity in the conditions of war. *The trajectory of science*, 8(6), 1001-1008.

6. Nechiporuk, A., Kotova, M. (2023). Ukraine's exports under martial law. *Foreign trade: economy, finance, law*, 5.

7. Grigorenko, Yu. (2022). How the export logistics of MMC companies changed in 2022. Retrieved from: <https://gmk.center/ua/posts/iak-zminylasia-eksportna-lohistryka-kompanij-hmk-u-2022-rotsi/> (application date: November 25, 2023)

8. Kazanin, D. Alternative ways: What possibilities the war showed. Retrieved from: <https://ua.sudohodstvo.org/alternatyvni-shlyahy-yaki-mozhlyvosti-pokazala-vijna/> (application date: November 25, 2023)

9. Another 1.1 billion euros will be allocated for the implementation of the Rail Baltica project. Retrieved from: <http://surl.li/orqqa> (application date: November 25, 2023)

10. ETO: Eurorail to the Baltics will not meet expectations from the volume of transportation. Retrieved from: <http://surl.li/orqpv> (application date: November 25, 2023)

11. Business proposes to build a new export corridor through Poland to the Baltic countries. Retrieved from: <http://surl.li/orqna> (application date: November 25, 2023)

12. Ukraine is interested in expanding access to Baltic ports - Shmyhal. Retrieved from: <http://surl.li/orqpf> (application date: November 25, 2023)

Стаття надійшла

до редакції : 30.11.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Головаш Б. Е., Головаш Л. В. Чернявська Ю. Б. Проект Rail Baltica як складова реалізації євроінтеграційної стратегії України. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4 (52). С. 66–71.

УДК 658.8:004.89

JEL Classification: D83, L86, M31, O33

ЗЕЛЕНКО О. О.¹, СЕРГІЄНКО К. В.²

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРОВАЙДЕРІВ ПОСЛУГ ГОСТИННОСТІ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.4.11>

Постановка проблеми. Індустрія гостинності, яка є однією із найбільших генераторів негативного впливу на оточуюче середовище, потребує трансформації та екологізації. Проблема впровадження екологічної відповідальності серед українських провайдерів туристичних послуг – це не просто умова їх конкурентоспроможності, а гарантія можливості функціонування та розвитку у майбутньому. *Мета дослідження:* ідентифікація параметрів реалізації соціального діалогу для формування екологічно відповідального сталого функціонування і розвитку сфери гостинності на рівні туристичної дестинації. *Предмет дослідження:* теоретичні засади та практичний досвід реалізації соціального діалогу на місцевому рівні. *Методи дослідження:* у процесі дослідження було використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, а саме абстракції, індукції та дедукції, аналогії та якісного порівняння. *Гіпотеза дослідження* полягає у тому, що єдиний шлях забезпечення екологічної сталості сфери гостинності – це усвідомлене ставлення місцевого населення, як провайдерів послуг гостинності, до наявних екологічних проблем та бажання зберегти природно-рекреаційні, історико-культурні ресурси власної території. *Основні результати дослідження.* Аналіз теоретичної бази розвитку концепції соціального діалогу та сучасного міжнародного і вітчизняного досвіду щодо її впровадження в сфері гостинності та туризму дозволили визначити параметри реалізації соціального діалогу для сталого екологічного розвитку сфери гостинності на місцевому рівні. *Оригінальність та практична значимість дослідження:* представлені параметри впровадження соціального діалогу для сталого екологічного розвитку сфери гостинності на місцевому рівні розкривають сутність процесу із залученням не тільки місцевого населення, але і відвідувачів регіону, які мають бути проінформовані та відповідальні щодо дотримання правил і умов перебування та відпочинку на території громади. *Висновки:* представлені у ході дослідження пропозиції щодо розвитку соціального діалогу для формування екологічної відповідальності провайдерів послуг гостинності на місцевому рівні є актуальними та можуть бути використані для подолання поточної кризи в галузі, що розпочалась під час пандемії та була поглиблена із початком повномасштабної війни.

Ключові слова:

послуги гостинності, екологічна відповідальність, соціальний діалог, параметри, туристична дестинація.

FORMATION OF ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY OF HOSPITALITY SERVICE PROVIDERS ON THE BASIS OF SOCIAL DIALOGUE

Formulation of the problem. The hospitality industry, which is one of the biggest generators of negative impact on the environment, needs transformation and greening. The problem of implementing environmental responsibility among Ukrainian tourism service providers is not just a condition of their competi-

¹ **Зеленко Олена Олександрівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і туризму, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, Україна.

Zelenko Olena, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the International Economy and Tourism Department, Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4880-246X>

e-mail: zelenko.olena@gmail.com

² **Сергієнко Ксенія Володимирівна**, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм і рекреація, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, Україна.

Sergienko Ksenia, the recipient of higher education with the Master's degree of the 242 Tourism and Recreation Speciality, Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-0943-0651>

e-mail: tu-23dm-207@snu.edu.ua

tiveness, but a guarantee of the possibility of functioning and development in the future. *The purpose of the study*: identification of the parameters of the social dialogue implementation for the formation of ecologically responsible sustainable functioning and development of the hospitality sphere at the level of tourist destination. *The subject of the study*: theoretical principles and practical experience of implementing social dialogue at the local level. *Research methods*: general and special methods of scientific knowledge, namely abstraction, induction and deduction, analogy and qualitative comparison were used in the research process. *The hypothesis of the study* is that the only way to ensure the ecological sustainability of the hospitality sector is the conscious attitude of the local population, as providers of hospitality services, to the existing environmental problems and the desire to preserve the natural, recreational, historical and cultural resources of their own territory. *The main results of the study*: the analysis of the theoretical basis of the development of the concept of social dialogue and modern international and domestic experience regarding its implementation in the field of hospitality and tourism allowed to determine the parameters of the social dialogue implementation for sustainable ecological development of the hospitality sphere at the local level. *The originality and practical significance of the study*: the presented parameters of the introduction of social dialogue for the sustainable ecological development of the hospitality sphere at the local level reveal the essence of the process involving not only the local population, but also visitors to the region, who must be informed and responsible for observing the rules and conditions of stay and recreation in the territory of the community. *Conclusions*: the proposals presented in the study regarding the development of social dialogue for the formation of environmental responsibility of hospitality service providers at the local level are relevant and can be used to overcome the current crisis in the industry, which began during the pandemic and was deepened with the beginning of a full-scale war.

Key words:

hospitality services, environmental responsibility, social dialogue, parameters, tourist destination.

Постановка проблеми. Сучасні екологічні виклики, що постали перед людством в останні десятиліття примушують поглянути по новому на процес організації у будь-якій сфері діяльності. Індустрія гостинності, яка є однією із найбільших генераторів негативного впливу на оточуюче середовище, так само потребує трансформації та екологізації. Забруднення ґрунтів, стічних вод та повітря внаслідок неправильної утилізації відходів; використання хімічних речовин, небезпечних для оточуючого середовища; порушення ландшафту території внаслідок забудови і це тільки початок переліку всіх ризиків, які проявляються у сфері гостинності.

Для України, яка вже другий рік живе в умовах воєнного стану, екологічна ситуація – це проблема, яка має вирішуватися системно, адже протягом 2022-2023 рр. наявні екологічні загрози вирости в рази та з'явилися нові, найбільші з яких – повна втрата цілих екосистем.

Вітчизняні провайдери послуг гостинності стикнулись із необхідністю демонструвати та реально проявляти свою екологічну відповідальність, адже останнє десятиліття її наявність є умовою забезпечення конкурентоспроможності послуг на українському та світовому ринку. Але виклики, що постають перед країною та усім світом свідчать що до вирішення проблем екології необхідно підходити не окремо, повільними одиничними

кроками, а спільно у щільній співпраці з іншими учасниками процесу обслуговування. Інструмент, який дозволяє дійти згоди та вибудувати спільну стратегію дій – це соціальний діалог, його впровадження дозволить гармонізувати діяльність суб'єктів господарювання між собою у партнерстві із владою та громадою та спрямувати спільні зусилля на вирішення екологічних проблем конкретного регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціального діалогу є не новою, нею опікуються багато закордонних та Українських дослідників. Сфера туризму та гостинності також має теоретичні засади та практичний досвід реалізації даної концепції.

Ще у 2008 р. Болвелл, Д., Вайнц, В. [1] в межах діяльності Міжнародної організації праці (МОП) розробили керівництво із реалізації соціального діалогу у туристичній індустрії, невід'ємною частиною якої є сфера гостинності. У документі детально розкривається поняття соціального діалогу та рекомендації МОП щодо його впровадження.

В межах методології МОП щодо впровадження соціального діалогу Європейська федерація профспілок харчової промисловості сільського господарства та туризму кожні 2 роки розробляє робочу програму реалізації соціального діалогу у європейському готельному та ресторанному секторі [2] що містить

ініціативи, заплановані заходи та очікуваний результат.

Цікавим для ознайомлення та змістовним є дослідження Тюзункана Д. [3] у якому автор представив результати дослідження якості соціального діалогу в межах туристичної галузі та в суміжних сферах діяльності Туреччини. Спираючись на рекомендації МОП, науковець робить невтішні висновки, що стан соціального діалогу в туризмі перебуває у незадовільному стані через неусвідомлення своїх прав найманими працівниками даної сфери діяльності.

Серед вітчизняних науковців проблеми впровадження соціального діалогу досліджувала Фальченко О. [4]. Науковиця висвітлює теоретичні аспекти та особливості реалізації соціального партнерства, як найкращої з форм соціального діалогу, у готельно-ресторанному господарстві. Але, треба зазначити, що у публікації не представлено специфічних рис реалізації соціального діалогу та соціального партнерства, притаманних саме для цієї сфери діяльності.

Реальний процес налагодження соціального діалогу в індустрії туризмі та гостинності на національному рівні відбувся у 2020 р. під час першого року пандемії COVID-19 [5]. Каталізатором дій стала криза галузі, спричинена карантинними заходами. Основними учасниками соціального діалогу на той момент стали представники влади та провайдери туристичних послуг.

Визначення невіршеної частини проблеми. І закордонна і українська практика впровадження соціального діалогу в сферу туризму та гостинності засвідчує, що фокус уваги в рамках реалізації даної концепції спрямований на взаємовідносини між роботодавцями та найманими працівниками за посередництвом органів влади. Натомість Україна стоїть зараз перед проблемою впровадження широкого соціального діалогу в цій галузі на місцевому рівні для визначення подальших екологічно-відповідальних орієнтирів місцевого розвитку. Така потреба обумовлена загостреними війною екологічними проблемами та необхідністю збереження сектору гостинності, навіть, в умовах війни.

Відповідно до окресленої проблеми була визначена і **мета дослідження** – ідентифікація параметрів реалізації соціального діалогу для формування екологічно відповідального сталого функціонування і розвитку

сфери гостинності на рівні окремої туристичної дестинації.

Виклад основних результатів дослідження. Соціальний діалог – це процес взаємодії та обміну інформацією між різними зацікавленими сторонами, такими як роботодавці, працівники, уряд та представники громадянського суспільства, з метою досягнення спільної згоди, вирішення конфліктів і формування політик чи стратегій розвитку. Соціальний діалог є важливим інструментом для врегулювання відносин в суспільстві та забезпечення ефективного управління в будь-якій сфері діяльності.

Соціальний діалог як суспільне явище містить конкретні складові, які можна назвати ще певними фазами його розвитку:

1) комунікація – це процес обміну інформацією між усіма сторонами для забезпечення взаєморозуміння, спрямований на вирішення проблем та досягнення конкретних цілей;

2) діалог – це активний обмін думками, поглядами, пропозиціями та аргументами; здатність до вислуховування інших точок зору;

3) задіяність стейкхолдерів – передбачає залучення всіх зацікавлених сторін у процес прийняття рішень та забезпечення можливостей для внесення змін з метою врахування різних поглядів;

4) конструктивне вирішення конфліктів – це спільні зусилля у вирішенні протиріччя та спірних питань; пошук компромісів та рішень, які враховують інтереси всіх учасників;

5) партнерство – це умова, яка передбачає, що зацікавлені сторони розглядають одна одну як партнерів, а не як противників; взаємна повага та визнання інтересів всіх сторін;

6) стабільність і розвиток – забезпечення сталої основи для подальшого розвитку і спільної діяльності; сприяння соціальній стабільності та покращенню умов праці.

Соціальний діалог може відбуватися на різних рівнях, включаючи корпоративний (локальний), галузевий, регіональний, національний, міжнародний рівні. Його успішна реалізація веде до покращення взаємин між різними соціальними групами та досягнення спільних цілей життєдіяльності.

Загальний процес прийняття рішень в рамках реалізації різних форм соціального діалогу має певну специфіку (таблиця 1).

Таблиця 1 – Процес прийняття рішень щодо розвитку території із залученням представників громади за різними формами соціального діалогу

Етапи	Засоби комунікації	Типи взаємодії	Загрози
1. Інформування щодо необхідності прийняття рішення	ЗМІ, Інтернет, інформаційні стенди, адресні повідомлення	Без взаємодії	Несприйняття владою населення як учасника процесу прийняття рішень
2. Консультування щодо можливих варіантів прийняття рішення	Громадські збори та громадські ініціативи, електронні та індивідуальні консультації	Умовна взаємодія	Економічна іммобільність населення регіону
3. Залучення представників населення до переговорів, взаємодії та підсумкового контролю	Мережеві структури, референдуми, «е-демократія», громадська експертиза, ради, робочі групи та комітети	Реальна взаємодія	Соціальні безвідповідальність учасників процесу прийняття рішень

Джерело: розроблено авторами на основі [6]

Дуже важливо пройти відповідно до представленої таблиці всі три кроки, нівелюючи зазначені загрози, аби соціальний діалог набув повноцінності та став реальним інструментом розвитку.

Соціальний діалог може відігравати ключову роль у формуванні екологічної відповідальності провайдерів послуг гостинності на рівні окремої туристичної дестинації. Цей процес включає комунікацію та взаємодію між різними зацікавленими сторонами, такими як місцеве населення, бізнес, громадські організації, місцеві органи влади. Важливо забезпечити партнерство та взаєморозуміння для спільної розробки і реалізації стратегій сталого розвитку сфери гостинності. У процесі становлення та розвитку соціального діалогу для формування екологічно відповідальної провайдерів послуг гостинності слід звертати увагу на наступне:

1. Залучення місцевого населення передбачає врахування думок, поглядів та потреб мешканців при розробці стратегій розвитку території як гостинної туристичної дестинації; забезпечення участі місцевих жителів у прийнятті рішень, які стосуються розвитку сфери гостинності в контексті її екологічної безпеки для регіону.

2. Підтримка громадських організацій – це взаємодія з неприбутковими організаціями, які зацікавлені у збереженні природи та культурної спадщини; співпраця через них із громадськістю для формування ініціатив і програм з охорони природи.

3. Ефективна комунікація з клієнтами (туристами) – ще один аспект впровадження соціального діалогу, що передбачає надання інформації про екологічні правила та стандарти для відвідувачів під час перебування на

відпочинку та користування запропонованими послугами; залучення туристів до участі у екологічних ініціативах, збереженні природи.

4. Партнерство з бізнесом – встановлення стандартів сталого, екологічно відповідального бізнесу для готелів, ресторанів та інших підприємств сфери гостинності; спільна реалізація проектів зі збереження природи та культурної спадщини.

5. Законодавчо-регуляторна підтримка - розробка і впровадження екологічних нормативно-законодавчих актів для туристичної галузі та сфери гостинності, залучення органів влади до підтримки екологічних ініціатив та стратегій розвитку галузі.

Соціальний діалог сприяє вирішенню конфліктів між провайдерами послуг гостинності, клієнтами (в тому числі і туристами) і самим місцевим населенням; відповідно, він створює здорове соціальне та екологічне середовище для відпочинку в конкретному регіоні. Важливо враховувати різні точки зору та домовлятися про баланс між розвитком туризму та збереженням природи, культурних традицій і цінностей.

В умовах реформи децентралізації, що проходить в Україні, кожна територіальна громада стоїть перед дилемою перспектив власного розвитку. В цьому контексті є два напрямки дій: можна чекати рішень від уряду, а можна громаді взяти на себе відповідальність та визначити власний шлях розвитку в контексті сфери гостинності та туризму. Саме другий підхід вітається і на національному рівні: за рекомендаціями Державного агентства розвитку туризму, сама громада має вирішити чи бажає вона займатися туризмом та розвивати сектор гостинних послуг, що саме необхідно розвивати. На думку очільниці

агентства, позитивний результат можливий лише тоді, коли відбувається плідна співпраця між територіальною громадою, бізнесом та державними органами влади. Причому тільки такий підхід забезпечить екологічність розвитку галузі, адже самі мешканці (якщо вони перетворюються на провайдерів послуг гостинності, чи приймають участь, як наймані працівники, у процесі обслуговування) пам'ятають, про те, що на цій території жити не тільки ним, але і їх дітям.

В Європі лідером з розвитку соціального діалогу в туристичній індустрії є Швеція [7]. Ця країна є однією із світових лідерів розвитку сталого туризму на основі соціального діалогу. Для ефективного розвитку галузі у Швеції сформовано синергетичну взаємодію між мережею асоціації державних органів влади (SALAR) [8] та Фонду досліджень і розробки шведської індустрії туризму та гостинності (BFUF) [9]. Основні інструменти співпраці в контексті реалізації соціального діалогу – це залучення громади до проєктної діяльності в туризмі та створення сприятливого бізнес-клімату для здійснення туристичної діяльності.

Українська практика впровадження соціального діалогу тільки розпочинає свій розвиток. Консолідатором зусиль щодо налагодження сталого соціального діалогу на теренах туристичної галузі України мала стати Національна туристична організація України (НТОУ) [10]. Саме ця громадська організація на національному рівні виконує функції імплементації інструментів сталого розвитку туристичної галузі. На сьогодні НТОУ об'єднує 12 дійсних та 16 асоційованих учасників, 12 місцевих органів влади, 40 закладів освіти та більше 76 науковців. Для реалізації конструктивного соціального діалогу для формування сталої екологічно відповідальної сфери туризму та гостинності у більшості областей України створено регіональні туристичні організації, які включають в себе представників влади, бізнесу та громади, реалізують спільну координацію поточною діяльністю провайдерів послуг гостинності.

Повномасштабна війна в Україні «оголила» всі проблеми розвитку сфери гостинності на національному та місцевому рівні. Мережа регіональних туристичних організацій, яка створена НТОУ, потребує розширення та поглиблення до рівня територіальних громад. Обставини, в яких розвивається галузь, на світовому та національному рівні, висувають «екологізацію послуг гостинності» як базову умову подальшого успішного роз-

витку. З іншого боку, перед країною постає проблема пошуку альтернатив подальшого розвитку індустрії гостинності, адже значна частина наявних ресурсів постраждала від ворожих атак.

Враховуючи представлені вище обставини в ході дослідження було визначено сучасні параметри реалізації соціального діалогу на місцевому рівні для сталого екологічного розвитку сфери гостинності на місцевому рівні, які представлено на рисунку 1.

Представлені параметри містять передумови впровадження, всіх учасників соціального діалогу, його мету та завдання виконання яких сприятиме досягненню мети та візії у майбутньому.

Для започаткування соціального діалогу в територіальній громаді з метою розвитку послуг гостинності на їх території на засадах екологічної відповідальності варто знайти відповідь на декілька питань:

1. Чи бажає місцеве населення займатися туризмом та розвивати сферу гостинності? Насправді, це ключове питання щодо розвитку території, як екологічно безпечної туристичної дестинації. Якщо місцеві мешканці не усвідомлюють перспективність цієї діяльності, то така дестинація вже однозначно не буде екологічно відповідальною, а відповідно і конкурентоспроможною. Будь-які ініціативи без погодження із місцевим населенням є неприйнятними.

2. Хто саме бажає бути задіяним у процесах обслуговування туристів? Якщо більшість населення підтримує, але не всі бажають долучитися, то треба чітко визначитися з ким конкретно може співпрацювати туристичний оператор?

3. Який потенціал розвитку сфери гостинності та туризму має громада, а саме, яким є поточний стан природно-рекреаційних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини? Що можна використовувати для збільшення туристичного потоку без шкоди для території, її оточуючого середовища? Які об'єкти є потенційно туристичними родзинками та яким чином їх можна використовувати без шкоди для самих об'єктів та без шкоди для екології? Крім того, треба з'ясувати якими об'єктами туристичної інфраструктури володіє громада: заклади розміщення (або де можуть зупинитись туристи), підприємства ресторанного господарства (або де можна купити харчові продукти), екскурсійні бюро, розважальні заклади, транспортна інфраструктура, туристично-інформаційні центри?

Рисунок 2 – Параметри реалізації соціального діалогу для сталого екологічного розвитку сфери гостинності на місцевому рівні
Джерело: розроблено авторами

4. Варто усвідомлювати, чого хоче досягнути громада? Скільки туристів готова приймати територія без шкоди для власної життєдіяльності та без шкоди для оточуючого середовища? Скільки фінансових ресурсів потрібно для реалізації запланованих проєктів? Як туристична діяльність та процес обслуговування відвідувачів має позначитися на рівні та якості життя самої громади?

5. Що потрібно зробити у найближчий рік: як необхідно інформувати потенційних туристів; що треба висвітлювати у ЗМІ для просування території як гостинної туристичної дестинації; у той же час, треба визначити якими будуть правила перебування відвідувачів регіону під час відпочинку; які запобіжні заходи необхідно запровадити для збереження найважливіших цінностей громади (природно-рекреаційних, історико-культурних); що необхідно реалізувати в межах екологічної просвітницької діяльності?

Висновки та перспективи подальших досліджень. Представлені параметри впровадження соціального діалогу для сталого екологічного розвитку сфери гостинності на місцевому рівні не можна назвати унікальними, вони ідентифіковані на основі накопиченого світового досвіду формування екологічної відповідальності всіх зацікавлених сторін в

контексті функціонування туристичної індустрії із урахуванням успішних практик, які стали зразком для наслідування в тому числі і у нас в Україні.

Аналіз тенденцій налагодження соціального діалогу в нашій країні засвідчує, що є наявні прецеденти, реалізовані на національному та регіональному рівні із реальним залученням влади та бізнесу для подолання кризи в галузі, що була спричинена пандемією.

На сьогодні, з метою вирішення гострих економічних та екологічних проблем, нагальною є потреба розширити соціальний діалог та реально залучити до нього не тільки місцеве населення але й споживачів – туристів, які мають не тільки отримувати бажане, але й чути членів приймаючої громади, з обережністю ставитися до природно-рекреаційних ресурсів, поважати культуру та місцеві традиції.

Література

1. Bolwell D., Weinz W. Guide for social dialogue in the tourism industry. International Labour Office. 2008. URL: <http://surl.li/pieoh> (дата звернення 15.11.2023)
2. Dresin E. Social Dialogue in the European Hotel and Restaurant Sector-EFFAT-HOTREC Work Programme 2020-2021. URL: <http://surl.li/pieoy> (дата звернення 15.12.2023)

3. Tüzünkan D. Social dialogue in the tourism industry: An evaluation of Turkey by interpolation method. *International Journal of Tourism and Hospitality Research*. 2017. Vol 31 (10). P. 99-105.

4. Фальченко О. О. Соціальне партнерство в системі соціально-трудо­вих відносин готельно-ресторанного господарства. *Інфраструктура. ринку*. 2017. № 13, С. 203-207. URL: <http://surl.li/pieqm> (дата звернення 15.11.2023)

5. COVID-19 та соціальний діалог в туристичній галузі: практика ЄС та українські реалії. *Національна платформа «Форум громадського суспільства» східного партнерства*. 2020. 28 с. URL: <http://surl.li/eonom> (дата звернення 15.11.2023)

6. Зеленко О. О. Технологія прийняття управлінських рішень у контексті соціально-економічного розвитку регіону. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/73.pdf (дата звернення 15.11.2023)

7. Тимошенко Т., Богославець О., Шевчук О. Європейський досвід залучення зацікавлених сторін в проектній діяльності організацій з управління туристичними дестинаціями: приклад Швеції для України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2515> (дата звернення 15.11.2023)

8. Swedish Association of Local Authorities and Regions. Sveriges Kommuner och Regioner. 27.09.2023. URL: <https://skr.se/skr/englishpages.411.htm> (дата звернення 15.11.2023)

9. BFUF – the Swedish hospitality sector’s own tool for research and innovation. URL: <https://bfuf.se/in-english/about-us/> (дата звернення 15.11.2023)

10. Національна туристична організація України. Офіційний веб-сайт. URL: https://nto.ua/index_ua.html (дата звернення 15.11.2023)

Reference

1 Bolwell, D., Weinz, W. (2008). Guide for social dialogue in the tourism industry. International Labour Office. Retrieved from: <http://surl.li/pieoh> (date of application: 15 November 2023)

2. Dresin, E. (2019). Social Dialogue in the European Hotel and Restaurant Sector-EFFAT-HOTREC Work Programme 2020-2021 Issues Methodology Output. Retrieved from: <http://surl.li/pieoy> (date of application: 15 November 2023)

3. Tüzünkan, D. (2017). Social dialogue in the tourism industry: An evaluation of Turkey by interpolation method. *International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 31(10), 99-105.

4. Falchenko, O. O. (2017). Social partnership in the system of social and labor relations of the hotel and restaurant industry. *Infrastructure. market*, 13, 203-207. Retrieved from: <http://surl.li/pieqm> (date of application: 15 November 2023)

5. COVID-19 and social dialogue in the tourism industry: EU practice and Ukrainian realities. National platform "Civil Society Forum" of the Eastern Partnership. (2020), 28. Retrieved from: <http://surl.li/eonom> (date of application: 15 November 2023)

6. Zelenko, O. O. (2017). Technology of management decisions in the context of socio-economic development of the region. *Economy and society*, 8. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/73.pdf (date of application: 15 November 2023)

7. Tymoshenko, T., Bogoslavets, O. and Shevchuk, O. (2023). European experience of involving interested parties in the project activities of tourist destination management organizations: the example of Sweden for Ukraine. *Economy and society*, 51. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2515> (date of application: 15 November 2023)

8. Swedish Association of Local Authorities and Regions. Sveriges Kommuner och Regioner. 27.09.2023. Retrieved from: <https://skr.se/skr/englishpages.411.htm> (date of application: 15 November 2023)

9. BFUF – the Swedish hospitality sector’s own tool for research and innovation. Retrieved from: <https://bfuf.se/in-english/about-us/> (date of application: 15 November 2023)

10. National Tourist Organization of Ukraine. Official website. URL: https://nto.ua/index_ua.html (date of application: 15 November 2023).

Стаття надійшла

до редакції : 20.10.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Зеленко О. О., Сергієнко К. В. Формування екологічної відповідальності провайдерів послуг гостинності на засадах соціального діалогу. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 4 (52). С. 72–78.

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ¹

Важко не погодитися з висловленням про те, що «крах освіти – це крах нації». А тому основним завданням сучасної вищої освіти України є забезпечення належної якості підготовки фахівців, що ґрунтується на сучасних досягненнях світової науки та етичних принципах і виховує розвинену особистість. Але будь-яка освіта має бути спрямована насамперед на забезпечення соціальних та економічних потреб держави, її розвиток та інтеграцію в європейський простір.

Міністерство освіти і науки України зараз здійснює оптимізацію мережі закладів вищої освіти України. Безумовно, цей процес має ґрунтуватися на об'єктивних показниках освітньої та наукової діяльності закладів вищої освіти. Але ж неможливо не погодитися з обов'язковим врахуванням унікальності того чи іншого ЗВО, зважаючи на затребуваність фахівців відповідних спеціальностей на ринку праці.

У Миколаєві та Одесі будуть реорганізовані шляхом об'єднання п'ять закладів вищої освіти. Відповідні розпорядження про об'єднання ухвалені Кабінетом Міністрів. Зокрема, в Миколаєві Національний університет кораблебудування об'єднують з Миколаївським національним університетом ім. Сухомлинського. Планується, що згодом із цих двох закладів утворять багатогалузевий Університет кораблебудування і розвитку півдня, у якому розвиватиметься автономний педагогічний інститут, який посилить педагогічний напрям у регіоні.

Своєю чергою в Одесі фізико-хімічний інститут захисту навколишнього середовища і людини та Одеський державний екологічний університет приєднають до Одеського національного університету ім. Мечникова. Очікується, що в обох новостворених закладах для студентів створять розширені можливості вибору дисциплін, а працівники матимуть кращі умови для проведення досліджень завдяки інвестиціям у нове науково-навчальне і лабораторне обладнання, які заплановано вже в цьому році.

¹З використанням матеріалів: osvita.ua

В уряді пояснюють, що рішення про реорганізацію закладів вищої освіти необхідні для того, щоб підвищити якість вищої освіти та створити потужні академічні спільноти, які готуватимуть тих фахівців, яких потребує українська економіка.

Міністерство освіти і науки планує протягом 2024 року реорганізувати всі наукові установи, підпорядковані відомству.

Про такі плани було повідомлено під час зустрічі вчених Науково-дослідного інституту українознавства з керівництвом МОН. Зустріч була ініційована через рішення про реорганізацію Науково-дослідного інституту українознавства шляхом приєднання до Київського національного університету ім. Шевченка.

Як зазначили в Міносвіти, наразі в Україні функціонує 306 науково-дослідних інституцій, з них 15 підпорядкованих МОН є різнопрофільними, тому й виникла нагальна потреба у їх реорганізації.

За словами міністра освіти Оксена Лісового, МОН не в змозі контролювати, оцінювати й фінансувати наукові інституції, які наразі знаходяться у його підпорядкуванні.

На переконання очільників МОН, така реорганізація збереже інститут та значно посилить його науковий потенціал.

«Реорганізуючи інститут, ми шукаємо для вас найкращий шлях. Якщо НДІУ залишиться при МОН, це буде дуже жорстко! Ви не витримаєте такого режиму роботи, а ми будемо позбуватися тих, хто з тих чи інших причин не буде справлятися зі своїми обов'язками. Якщо ви розробите певну ідеологему, яку прочитають 250 тисяч, і вона буде мати певний розголос, це буде для мене результат! Якщо ви охопите

800 осередків української діаспори – це буде результат! Якщо ви допоможете повернути з-за кордону українців до України – це буде результат!» – наголосив міністр.

Натомість представники Науково-дослідного інституту українознавства переконані, що приєднання до університету, який теж має значні проблеми з фінансуванням, призведе до знищення установи.

«Якщо наш Інститут буде реорганізований і приєднаний до Київського університету то, ймовірно, через рік, після завершення шести науково-дослідних робіт, від нього залишиться лише одна назва», – упевнені науковці.

У ході зустрічі міністр освіти Оксен Лісовий погодився, що робота інституту є важливою для України, але ще важливіший результат.

«Тільки сама назва «українознавство» не дає права вам існувати, мені, насамперед, треба ефективна робота! Під час війни бізнес працює значно краще від академічної науки! Мені поклали на мій робочий стіл аудиторський звіт про установи, які треба реорганізувати чи ліквідувати. Я буду це робити!» – наголосив міністр.

Усі студенти, які вже навчаються у закладах вищої освіти, що підлягають реорганізації, продовжать освітні програми до їх завершення.

Про це сказав заступник міністра освіти і науки Михайло Винницький у коментарі щодо модернізації мережі закладів вищої освіти.

За його словами, у ході злиття університетів або їх приєднання до інших, обов'язково всі студенти продовжать навчатися на освітніх програмах до їх завершення.

Також заступник міністра розповів, що для галузевих закладів, які приєднують до інших, буде зберігатись певний автономний інститут.

«Наприклад, у випадку з Одеським університетом ім. Мечникова, до якого приєднаний Одеський екологічний університет, буде функціонувати екологічний інститут як автономна структура, яка буде підсилена науково-дослідним інститутом. У такий спосіб ми посилюємо університети. При цьому навчальні плани можуть дещо змінитись. Можливо, деякі викладачі

поміняються, але все це націлене на те, щоб покращити якість і зберегти ті унікальні речі, які мають бути збережені», – зазначив Винницький.

Своєю чергою для нових вступників відбудуться певні зміни, тобто з серпня-вересня студенти вже вступатимуть в об'єднаний заклад.

Реорганізовані заклади вищої освіти отримуватимуть інвестиції у розмірі від 1 до 1,5 млн доларів. Про це повідомив заступник міністра освіти Михайло Винницький, коментуючи питання модернізації мережі закладів вищої освіти.

За його словами, кожне об'єднання чи приєднання закладів вищої освіти передбачає інвестиції в науково-дослідне, навчальне, лабораторне обладнання.

Також він підкреслив, що таким чином відбудеться модернізація мережі. «Мова йде дійсно про модернізацію мережі. Ми не називаємо це оптимізацією, це не є оптимізацією, коли закривають задля закриття чи заощадження коштів», – наголосив Винницький.

Профспілка працівників освіти і науки, Рада вищої школи та Рада молоді закликали Міністерство освіти і науки до прозорості при розгляді питань реформування вищої та фахової передвищої освіти.

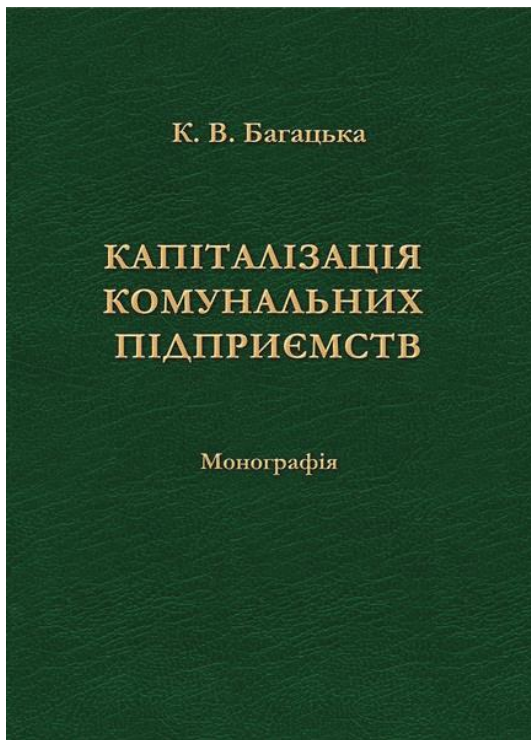
Про це йдеться у повідомленні профспілки за результатами проведення розширеного засідання, в якому взяли участь представники виборних профспілкових органів закладів вищої та фахової передвищої освіти, викладачі, науковці та студенти.

Окрім того, у профспілці наголосили на необхідності широкого залучення професіоналів та учасників освітнього процесу при напрацюванні нормативної бази реформи.

Також, учасники засідання підкреслили необхідність широкої участі всіх зацікавлених сторін у формуванні та обговоренні законодавчих змін.

«Висновки засідання засвідчили готовність профспілкового співтовариства вносити конструктивний вклад у вирішення ключових завдань, які стоять перед системою вищої освіти України», – йдеться у повідомленні.

Багацька К. В. *Капіталізація комунальних підприємств* : монографія. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. 284 с.

У монографії висвітлено теоретико-методологічні засади капіталізації комунальних підприємств у системі місцевих фінансів: її сутність, інституційні основи, механізми формування та фактори впливу. Проаналізовано практику формування капіталу комунальних підприємств обласних центрів України.

Обґрунтовано основні процеси та інструменти забезпечення капіталізації комунальних підприємств як невід'ємної складової системи життєзабезпечення територіальної громади.

Призначено для науковців, викладачів, студентів, а також широкого кола фахівців, які зацікавлені у вирішенні проблем управління місцевими фінансами.

Пеша І.В., Коляда В.С., Тілікіна Н.В., Ярошенко О.В.

МОНІТОРИНГ І ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИКИ У МОЛОДІЖНІЙ СФЕРІ

Колективна монографія

2023

Моніторинг і оцінка результативності та ефективності політики у молодіжній сфері: кол. монографія / І.В. Пеша, В.С. Коляда, Н.В. Тілікіна, О.О. Ярошенко. Київ: ГО «Інститут молоді», 2023. 308 с

У даній монографії здійснено теоретико-методологічне обґрунтування моніторингу й оцінки програм і проєктів (заходів). Розроблено методику проведення моніторингу і оцінки ефективності програм, проєктів (заходів) у молодіжній сфері та механізм її впровадження на національному та регіональному рівнях. Наведено приклади моніторингу інформаційного забезпечення проєктів (заходів), що реалізувалися дитячими та молодіжними громадськими організаціями за рахунок державного бюджету, аналізу проєктів (заходів), реалізованих у рамках Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки, оцінки ефективності її виконання. Сформовано пропозиції щодо впровадження системи моніторингу і оцінки у молодіжній сфері.

Матеріали монографії корисні фахівцям Міністерства молоді та спорту України, Міністерства освіти і науки України, фахівцям молодіжної сфери, представникам громадських організацій, які працюють з молоддю та реалізують молодіжні заходи і програми.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ БАНКУ

Монографія

Фінансовий механізм управління ліквідністю банку: монографія / за заг. ред. Серпенінової Ю. С., Бурденко І. М., Дмитрієва Є. Є., Ребрик Ю.С. Київ: Університетська книга, 2023. 136 с.

У монографії проаналізовано концептуальні засади формування системи контролю і моніторингу ліквідності банку, розроблено комплексну оптимізаційну модель управління ліквідністю банку, запропоновано методичний підхід до оцінки та аналізу ліквідності банку.

У монографії теоретично узагальнено і запропоновано нові науково-методичні підходи щодо побудови фінансового механізму управління ліквідністю банку та удосконалення його основних елементів. Для фахівців у галузі банківської справи, менеджменту банку, студентів та аспірантів економічних спеціальностей, науковців і викладачів вищих навчальних закладів.

Монографію рекомендовано для фахівців в галузі банківської справи, менеджменту в банку, а також для студентів і аспірантів економічних спеціальностей, науковців і викладачів вищих навчальних закладів.

Концептуальні підходи та механізми стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку: монографія / за заг. ред. Н. В. Шандової. Херсон : Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2023. 362 с.

В результаті проведеного дослідження розширено область існуючих теоретичних підходів до розуміння аспектів трансформації економічних процесів та систем, економічного потенціалу відновлення конкурентних переваг соціально-економічних систем; розроблено прикладні рекомендації щодо управління розвитком суб'єктів ринку, формування механізмів стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку; оприлюднено результати науково-дослідницьких робіт та акумульовано знання задля поліпшення якості підготовки фахівців економічних спеціальностей.

Монографія орієнтована на широке коло фахівців, науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти економічних та управлінських напрямків підготовки, усіх, хто цікавиться питаннями розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Алієва І.** – доктор філософії з економіки, проректор з розвитку, Азербайджанський університет туризму и менеджмента, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: info@atmu.edu.az
- Белікова Н. В.** – доктор економічних наук, професор, учений секретар Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків, Україна.
e-mail: nadezdabelikova@gmail.com
- Волощук Ю. О.** – доктор економічних наук, професор, професорка кафедри економіки, підприємства, торгівлі та біржової діяльності, ЗВО «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, Україна.
e-mail: yuliya_kp@ukr.net
- Гриневич Л. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: ludmyla.grynevych@gmail.com
- Годжаєва Е.** – доктор філософії з економіки, доцент, доцент кафедри прикладної економіки, Азербайджанський державний економічний університет, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: qocayeva-e@rambler.ru
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Дороніна М. С.** – доктор економічних наук, професор, старший науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної академії наук України, м. Харків, Україна.
e-mail: 07051942@ukr.net
- Д'яченко Ю. Ю.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки і туризму, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Київ, Україна.
e-mail: y.dyachenko@i.ua
- Журавльова І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: zhuv12@gmail.com
- Заблодська І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу міжрегіонального співробітництва Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України, м. Київ, Україна.
e-mail: zablodin@gmail.com
- Матюшенко І. Ю.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна.
e-mail: imatyushenko@karazin.ua
- Лютак О. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна.
e-mail: olenalutak@gmail.com
- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com

- Рогозян Ю. С.** – доктор економічних наук, старший дослідник, заступник завідувача відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа «Інституту економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України», м. Київ, Україна.
e-mail: j.s.rohozian@gmail.com
- Стащук О. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедрою фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна.
e-mail: my-helena@ukr.net
- Стемплевська Л.** – доктор філософії з економіки, директор відділу міжнародного співробітництва, Академія фінансів та бізнесу Вістула, Група університетів Вістула, м. Варшава, Польща.
e-mail: l-stemplewska@wp.pl
- Тютюнникова С. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна.
e-mail: svetatutunnikova@gmail.com
- Хандій О. О.** – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна.
e-mail: alkhandiy@ukr.net
- Чмутова І. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: chmutova_i@ukr.net
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво та торгівля;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210x297 мм). Шрифт Times New Roman Сур № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонитивів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведено в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- *Формулювання мети статті*.
- *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
- *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (українською та англійською мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене

звання, посада й організація, де працює рецензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (*References*) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів трьома мовами** (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо анотації до статті:

Анотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
Monasturnyi, E.A., Kulik, J.A. and Ivanov, T.O. (2018). Social and economic development. *Economy*, 3, 39-52.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2016). *Innovative cluster*. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: Russell Sage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), *Innovations* (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
Tatarkin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems. *Economy of Region*, 4. Retrieved from: <http://economyofregion.com/archive/2013/27/2234/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11

Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів.
Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний секретар

доктор економічних наук, професор Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. В. Манька, 17, м. Харків, Україна, 61000, надсилаються на e-mail:
a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdofree.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 4 (52), 2023

Відповідальний за випуск

Л. А. Костирко

Підписано до друку 30.12.2023 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 14,1 Обл. вид. арк. 13,5
Наклад 50 пр. Замовлення № 195. Ціна вільна.

Видавець:

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. В. Манька, 17, м. Харків, 61070
Телефон: +38 (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http:// khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. В. Манька, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.

